

Kozma Zsolt – Tunyogi Lehel
MÉRLEGEN

Kiemelt köszönettel:

Károli Gáspár Református Egyetem
Dunamelléki Református Egyházkerület Prágai gyűjteménye
Hosszú Gyula projekttervező
Kádár Judit szerkesztő

Kozma Zsolt – Tunyogi Lehel

MÉRLEGEN

Életrajzi beszélgetések

DVD-melléklettel

E>><IT

K I A D Ó

KOLOZSVÁR

2017

© Kozma Zsolt, Tunyogi Lehel, 2017

Kiadja: EXIT Kiadó

400084 Kolozsvár, Farkas (Kogălniceanu) utca 23.

E-mail: exit@idea-plus.ro

Szerkesztette: Kádár Judit

Korrektúra: Szenkovics Enikő

A borítót tervezte: Könczey Elemér

Műszaki szerkesztés: Kolcza Máttyás Barna

Nyomdai munkálatok: IDEA, Kolozsvár

Igazgató: Nagy Péter

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

KOZMA, ZSOLT

Mérlegen : Életrajzi beszélgetések / Kozma Zsolt, Tunyogi Lehel. -
Cluj-Napoca : Exit, 2017

ISBN 978-973-7803-44-3

I. Tunyogi, Lehel

TARTALOM

Előszó	7
Gyökérszálak	9
Anyai család	9
Apai család	12
Édesapám	15
Édesanyám	21
Szüleim kapcsolata	28
Húgom	29
Bizony mondom, énvelem cselekedtétek meg	34
Gyermekkor, iskolák	35
Diákévek Zilahon	36
A kolozsvári Református Kollégiumban	40
A tanárok	41
Gyerekkori barátok, osztálytársak	42
Börtönévek	43
Az IKESZ (Ifjúsági Kommunistaellenes Szervezet)	43
A letartóztatás	45
A Honvéd utcai fogházban	47
A per és az ítélet	49
A jilavai börtönből át a Duna-csatornához	51
A szabadulás	54
„Áldásul volt nekem a nagy keserűség”	57
Volt rabtársak	60
Történeti távlatból	61
A kolozsvári Teológiai Intézet	64
Felvételi a Teológiára	65
Tanulmányok és tanárok a Teológiai Intézetben	66
Az 1956-os forradalom hatásai a Teológián	69
A forradalom elfojtásának következményei	71
Szakosodás, posztgraduális teológiai tanulmányok	72

Lelkipásztori szolgálat	74
Segédlelkészség a Kolozsvár Belváros Egyházközségben	74
Lelkeszi szolgálat megszakításokkal: Magyarorszávat	76
Egy betéttörténet: katonai munkaszolgálat	76
Betéttörténet a betéttörténetben: újabb letartóztatás	77
Megválasztott lelkész Magyarorszáton	80
Magyarorszáti mindennapok	82
Családalapítás	86
A kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben	92
Tanár a gyakorlati teológiai katedrán	94
Spirituális nevelés	96
Szolgálat a szorítóban	98
Írások, előadások, elismerések	101
Megélénkült kapcsolatok	104
Izráel	109
Hagyomány és hangsúlyváltozás a kolozsvári Teológián	111
Az egyházvezetéssel való kapcsolat	113
Összegzés	115

ELŐSZÓ

Az egész életutam nem a környezetem, barátaim, családom és nem is a lelkiismeretem mérlegén van, hanem azén, Aki „hiteles mérleggel” mér engem (Jób 31,6). Csak bízhatom abban, hogy ha az egyik serpenyőben az eddigi 82 évem van, a másikban Isten kegyelme.

Az, ami ebben a könyvben olvasható, nem az én szándékomból, sőt kimondottan akaratom ellenére született. Ez Tunyogi Lehel egykori tanítványom szeretetének, (felül)értékelésének köszönhető. Mintegy húsz éve beszélgetünk, teologizálunk, szerkesztünk, s közben iker-barátommá vált... végül is beleegyeztem. De maga az interjú (ami ennek a könyvnek az alapja), a szerkesztés, kronológia és minden más az ő agyából pattant ki, és nem az én tollamból. Egyek voltunk, vagyunk betegségeinkben, sokszor egyáltalán nem hagyományos teológiai gondolkodásunkban.

A Magyarországi Református Egyház adatbázist tett közzé a világhálón. A Kárpát-medence lelkipásztorai és más tisztségviselői arról



Együtt...

vallottak, hogy a megkérdezettek a diktatúra szájkosara ellenére táplálták a gyülekezeteket, és ők maguk is táplálkoztak az igével. A református egyház Isten naponkénti kegyelméből élve, tagjaiban, gyülekezeteiben, szolgálataiban nemcsak túlélte a prés-nyomást, hanem végezte szolgálatát és megélte keresztyénységét. Tunyogi Lehel kapta a feladatot, hogy engem megszólaltasson, és ennek eleget tett. A jócskán kibővített életútnak betét-fényképekkel és -szövegekkel megszerkesztett változatát lapozgatja most az olvasó.

Békesség Istentől!

Kolozsvárt, 2017 tavaszán

Kozma Zsolt

GYÖKÉRSZÁLAK

Erdélyi és magyarországi gyökereim vannak. Tudom, hogy helytelen „kétlakiságról” beszélni, mert az őseim nem kétlakiak voltak. Mégis úgy kell kezdenem, hogy a felmenőim egyik ága, anyai részről közép-erdélyi, ez a Palkó-ág, a másik illavai, illetve magyarországi, s ez a Kozma-ág.

ANYAI CSALÁD

Anyai ágon tősgyökeres erdélyi vagyok, egy kicsi túlzással mondhatnám, hogy székel, de azért mégsem az. Egy Marosvásárhelytől nem túl messze fekvő kis faluból, Szövédről származnak az ősök. Ez a Palkó-ág. Űkapám szövérdi parasztember, az ő fia, dédapám Tövisen volt vasúti alkalmazott, talán állomásfőnök. Ott, Tövisen született tehát nagyapám, Palkó Gyula. Innen küldték a szülei, dédszüleim, Kolozsvárra, a Teológiára.



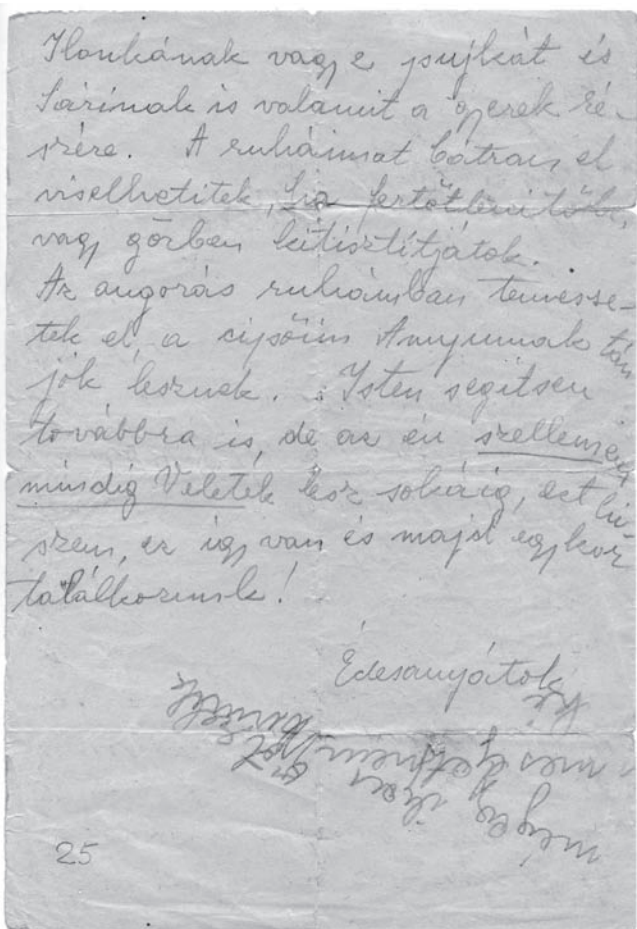
Az 1908-ban végzettek 30 éves találkozója. Középen: Nagy Géza és Gönczy Lajos teológiai tanárok, középső sor bal szélén (szemüveggel) Palkó Gyula nagyatám



Piri nagymama két unokájával, a 3 éves Gyöngyivel és a 8 éves Zsolttal

Személyesen csak lelkipásztor nagyapámat ismertem, akihez nagyon vonzódtam. Nyaraimat többnyire náluk töltöttem, rengeteg kedves emlékem vannak róla. Éles elméjű és humoros, tréfás ember volt. Abból a szeretetből, ahogyan egyetlen lányukat, édesanyámat szeretete, jutott nekem is. 1908-ban végezte a Teológiát. Első szolgálati helye Páncélcseh (1910–1919), amely akkor még anyaegyház, életképes egyházközség volt. Itt született édesanyám. Innen, a Szamos menti Páncélcsehről a Szilágyságba költöztek, nagyapám először Menyőn (1919–1925), majd Érszodorón (1925–1928) s végül Szilágypaniton volt lelkipásztor. Nagyon szerették mindenütt. Sok mindent elmondott nekem a menyői és az érszodorói gyülekezetéről, de főleg a panitiról. Én, mint öt-kilenc éves kisgyermek – akinek a fejében még meg se fordult, hogy teológiára menjen –, ezeket a lelkészi, nagytatai magánbeszámolókat nagy élvezettel hallgattam. Nagyon szeretett engem. Vadászember volt, magával vitt a vadászatokra; egy kicsit untam lesben állni órák hosszat, de vele voltam. Sőt volt egy kicsi flóbert-puskája, és mikor mentünk ki a mezőre, azt a flóbert-puskát a kezembe adta, hogy a szarkákra vadásszak. Ilyen és sok más emlékem van róla. Alacsony, teljesen kopasz ember, s nem győzöm hangsúlyozni, melegszívű és jó kedélyű nagytatám volt.

Felesége, nagyanyám, lengyel nemesi származású volt. Szülei magyarosították a nevet, Erdőssyek lettek, ő Erdőssy Piroska. Az ő szüleiről



Utolsó üzenet
szeretteiknek

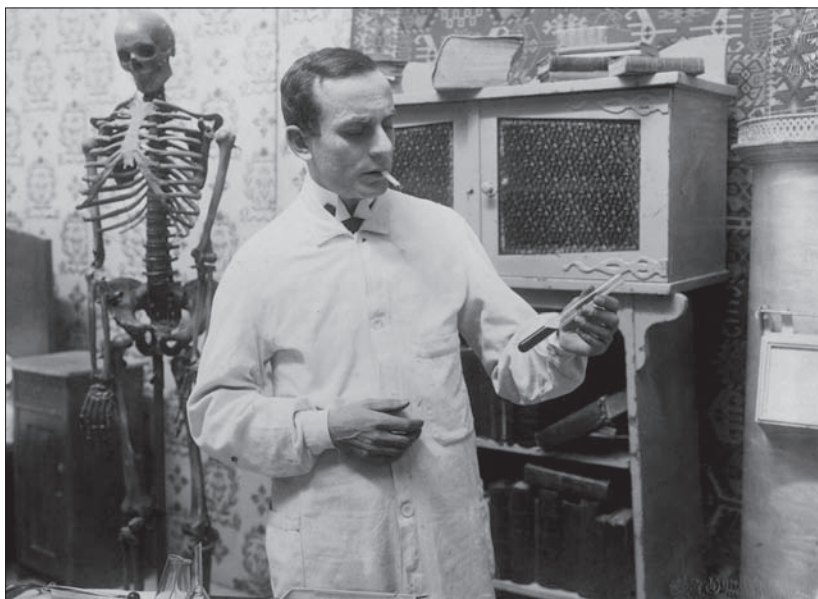
semmit nem tudok, még a lengyel nevüket se. Testvérei: egyetlen fiú, Erdőssy Elemér, törvényszéki bíró volt Érmihályfalván, és négy leány.

Lehet hosszan, lehet röviden elmesélni azt a nagy tragédiát, aminek a híre bejárta az egész Szilágyságot, aztán később – mondjuk így – az egész református közeletet: halálukat. 1944-ben mi a Szamos menti Árpástóról menekültünk Nyugat felé, remélve, hogy eljutunk Németországig, és hát Németország megnyeri a háborút. De nem jutottunk el csak a Szilágysáig, a szomszédos Szilágy-Szolnok vármegyéig. Ahogyan emlékszem, nem sokat, egy hónapot voltunk ott együtt. Velünk volt apai nagymamám is, tehát tulajdonképpen szüleim, húgom, én és az apai nagymamám – ötön – mentünk Panitra. Ott pedig a két öreg volt, anyai nagyszüleim, Palkó Gyula és felesége. Ott ért 1944. október 17-én az orosz bevonulás, legalábbis a bevonulásnak az a része, amelyik

Zilahot és Panitot is elérte. Bizonyára valaki megmondta, hogy hol lakik a pap. Bezártunk mindent az oroszok elől, de dörömböltek az ajtón, s ki kellett nyitni. Édesanyám a hátsó szobából kiugrott a virágoskertbe. Ők bejöttek a nagyszobába, keresték a „bárisnyát”, a nőt. Édesapámat, aki nem akarta beengedni őket, félrelökték, a bezárt ajtó zárát szétlőték, de édesanyám már nem volt ott, csak szülei, a két öreg. Az oroszok elmentek, és akkor mi ötön, az árpástói család, kimentünk egy rétre és meghúzódtunk egy szénaboglya alatt – amelyet ott szilágyságiasan vagy panitiasan „üsztürü”-nek neveztek –, és ott töltöttük az éjszakát. Hallottuk az ágyúlövéseket a környékről valahonnan, és puskalövést is. Reggel pedig vissza kellett menni a parókiára. Világos volt... Édesapámnak rossz sejtelméi voltak, ő ment be elsőnek a parókiára, és halva találta apósát, anyósát: Palkó Gyulát és a feleségét, Piroskát. Néhány sornyi búcsúlevelet hagytak hátra, özröm, megvan most is. Jellemző a vérmérsékletükre: Összekuszált, zavaros szavakkal búcsúzott nagytatám, aki emotív természetű volt („... még egy ilyen gyötrelmes éjt nem bírok ki), nagymamám tisztán, ésszerűen gondolkozott, hagyakozott kis dolgai felől: „adatok Ilonkának vagy két pujkát, Sáríkáknak is valamit a gyermekek részére...”. Nagyapámnak, vadász lévén, több puskája is volt; fejbe lőtte feleségét, nagyanyámat, utána végzett magával is. Ehhez hozzájárult nemcsak az éjszakai pillanatnyi ijedelem – különben is az oroszoktól jobban féltek, mint mi vagy mint bárki más –, hanem az a tény, hogy nagymamám gyógyíthatatlan tüdőbajos volt, hetei, rövid hónapjai voltak hátra, s nagytatám nem akart nélküle élni. Édesanyám nem is látta élettelen szüleit, nem engedte be édesapám. Persze mi sem láttuk őket. Elköltöztünk a falu végére, egy eldugott kis házba, egy falusi emberhez, s egy hónapig ott voltunk. Nem mertünk és nem is akartunk visszamenni a parókiára. Édesapám temette el apósát, anyósát. A harangozó volt ott és egy sírásó, s hárman hantolták el az öregeket. Nem mentünk vissza Árpástóra, s édesapámat megválasztották Panitba lelkésznek. Ennyi volt az a szörnyűség, mely – mondom – mint vészír, mint tragédia bejárta Erdélyt, főleg a lelkeszi közéletet.

APAI CSALÁD

Apai nagytatám, Kozma Hugó színész volt. Illaván (ma Szlovénia) született 1883. december 6-án. Színészi pályafutását 1902-ben kezdte, több társulatban és több városban mutatták be repertoárjukat: Pozsonyban, Kassán, Kecskeméten, Resicán, Kolozsváron, Brassóban. Vándorszíntársulatot alapított, játszottak Kolozsváron, Szatmáron, Aradon, Szabadkán. Jellemszerepeket, bonvivánszerepeket alakított. Többek között



Kozma Hugó egy számomra ismeretlen színdarab egyik jelenetében

ő volt Heltai Jenőnek *A néma levente* darabjában Mátyás király, Lehár Ferencnek *A víg özvegy* operettjében Daniló, G. B. Shaw-nak *Szent Johanna* drámájában Cauchon. A színházi lapokban, a színlapokon többször is olvasható volt a neve.

A kolozsvári filmgyártás képes története 1913-tól 1920-ig című kiadvány kimutatása szerint kilenc filmben játszott, az egyikben, *A kancsuka hazájában* címűben főszerepet (Radomirovics Iván, orvostanhallgató). Erről maradt fenn a Romániai Filmarchívumban néhány kocka. (Forgatási diszpozíció: 1918. június 12.)

Kolozsváron ismerte meg és vette feleségül a kocsigyártó Budai Ignác leányát, Idát, aki a Vándorszínház periódusban a társulat pénztárosa is volt. A színpadon, de a magánéletben is könnyed eleganciával végzett mindent, mindig jól öltözött, alacsony termete ellenére megnyerő jelenség volt.

1942–44 között (valószínűsített időszak) velünk élt Árpástón, utána kiment Pestre. Elvesztettük szemünk elől, mert jött a háború és semmi kapcsolatunk nem volt Magyarországgal. Egy nagyon késői levelet kaptunk tőle, amely szerint a színészek öregotthonában van. Valamelyik Latabár juttatta be, és még kis szerepeket (nem statisztaszerepeket) is kapott. Azt is írta, hogy jól érzi magát, rendezett körülmények között él. 1956-ban, a forradalom előtt halt meg Pesten. Az egyik barátja, onnan az öregotthonból, írt egy hosszú levelet, nagyon dicsérte nagytatámat,



Kozma Hugóné
Budai Ida, fia,
Kozma Tibor,
menye, Palkó Judit...
és én. A nyelvemet
a fotósra nyújtom,
nem a jelenlegi
kedves olvasóra

hogy milyen jellemes és milyen jó barát volt, és arról is beszámolt, hogy végig, életének utolsó napjáig, nyakkendőstől, fehér ingestől és lakkcipőstől rendben tartotta magát, mert ő színész volt élete végéig. Édesapám nem engedték ki a temetésre. Barátjának a nagytatám halála után küldött levele megnyugtatót mindenkit. Ebből a levélből tudtuk meg halála időpontját: 1956. február 23. (Sajnos a levélíró éppen az évet nem jelölte meg, mindenképpen 1954 után és 57 előtt.) Sírja Budapesten, a rákoskeresztúri temetőben van (28, 53 parcella 19. sor).

Az '50-es éveknek az elején Flóra (Jenő?) színész említette, hogy egy társulatban játszottak.

Palkó nagytatámhoz hasonlóan ő is tréfálkozó, jó kedélyű volt – mindketten bohémek, a szó kedves és pozitív értelmében –, s ezzel a bohémságával szeretett engem is. Itthon, Erdélyben nem volt semmilyen jövedelme. Hobbija volt az órajavítás, ezzel tett szert nagyon kevés pénzre, amit a falusiaktól kapott, s abból vett nekem és a húgomnak a „bótból” egy-két szem csokoládét. Hegedülni is tanított, de ennek nem lett semmilyen „következménye”.

Feleségét, Budai Idát Kolozsváron ismerte meg. Nagymamám a Bethlen utcában lakott, édesapja, Budai Gergely, „kocsigyáros” volt,

nyilván lófogatú kocsikat készített. Hugó és Ida itt ismerkedtek meg. Nagymamám volt a „szép Budai-lány”, testvére, Emma, aki később keresztanyám lett, volt az „okos Budai-lány”. Csak ők ketten voltak édes-testvérek, mert különben három anyától huszonketten születtek. Nagyszüleim első lakása az evangélikus parókiával egy épületben volt, tehát mindjárt a Kossuth Lajos utca elején, az emeleten. Onnan járt édesapám iskolába, a Református Kollégiumba. Hívó környezetben nőtt fel, olyan emberek között, akik vasárnapról vasárnapra templomba jártak. Ott lakott Járosi Andor, az evangélikus esperes, akit az oroszok vittek el az utcáról, és soha nem jött vissza. Nagymama, Kozma Hugóné Budai Ida végig együtt élt velünk, Árpáston, Szilágypaniton, Zilahon, végül Kolozsváron. Itt halt meg 93 éves korában. Nem tudom pontosan, mikor, mindenesetre 1981 előtt. Szerette a mozit, megnézett minden filmet, de nem sokat érthetett belőlük, mert egy szót sem tudott románul (különben egyik nagyszülőm sem). Jobban szerette a húgomat, mint engem. Nem éreztetett ebből semmit velem, de számomra ez világos volt; a húgom nagyon szép kislány volt, művészi hajlamokkal, tudott kedveskedni neki, talán ezért.

Sem édesapámnak, sem édesanyámnak nem volt testvére, úgymond rokonok nélkül nőttem fel.

ÉDESAPÁM

Édesapámról próbálok a lehető legrövidebben beszélni, pedig élete változatos és nagyon tartalmas volt. Magyar állampolgárként született Szabadkán 1909. december 3-án. Sohasem volt jugoszláv állampolgár, csak magyar, majd román. Kolozsváron lakott, itt érte a trianoni diktátum. A román impérium édesapám számára – mint ahogyan sok kortársa számára –, azt is jelentette, hogy az Anghelescu tanügyminiszter rendszerében csak a román érettségit engedték meg. Olyan fiatalok, akik végig magyar iskolába jártak – édesapám például a Református Kollégiumba –, csak románul érettségizhettek. Édesapám, vagy mert valamennyit tudott románul, vagy mert



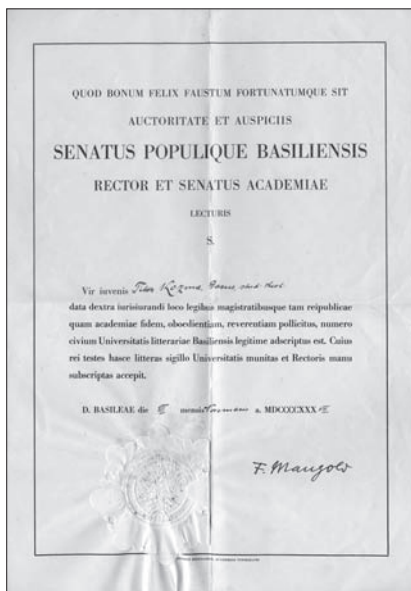
Édesapám, Kozma Tibor, segéd-lelkész korában

Semester-Gebühren BEZAHLT
Universität-Gebühren.

Sommer - *Semester 19 88*

Bezeichnung der Vorlesung	Anmeldung auf der Quastur	Anmeldung beim Dozenten	Abmeldung beim Dozenten
1. Karl Barth: Dogmatik I. 3 st.	UNIVERSITÄT QUASTUR	{ Barth	{ Barth
2. Karl Barth: Erklärung des I. Petrusbriefs. 2 st.	UNIVERSITÄT QUASTUR		
3. Systematisches Seminar (Dienste) 2 st.	UNIVERSITÄT QUASTUR		
4. Edward Thurneysen: Historische Seminar 2 st.	UNIVERSITÄT QUASTUR	Thurneysen	begleite resp. Teilnahme d. Ringelsteins am Redy Thurneysen
5. Karl Ludwig Schmidt: Kirche, Gemeinde, Worte 2 st.	UNIVERSITÄT QUASTUR	d. L. Thurneysen	d. L. Thurneysen
6. Adolf Köberle: Systematisches Seminar (Dienste) 2 st.	UNIVERSITÄT QUASTUR	Köberle	Köberle
7. Julius Schwieger: Geschichte des christlichen Unterrichts, 1 st.	UNIVERSITÄT QUASTUR	Schwieger	Pfarrer v. Schwieger
8.			
9.			
10.			

Ordinator für Examinations-Geschäfte



Tanulmányi index és a bázeli
Szenátus latin nyelvű igazolása
arról, hogy Kozma Tibor ott végezte
stúdiumait

jó feje volt, átment, de – mint mondta – 1927-ben több mint negyven
érettségiző közül csak háromnak sikerült a vizsgája, és mind románból
buktatták el őket. Apósom szintén ebben a sorsban részesült, és – mint
sorstársai közül sokan – Debrecenbe ment, és ott tette le az érettsé-
git, mert itt lehetetlen volt. Édesapám a régi tanárok közül emlegette

a zsidó nemzetiségű és vallású, de magyar érzelmű Brüll Emmánuel magyartanárt, Miklós Viktort, id. Kántor Lajost.

Érettségi után azonnal a Teológiára ment. Sose beszélt arról, hogy miért. Tehát teológus lett, és 1931-ben végzett. Kihelyezték a mezőszéki Cegébe, amely akkor még anyaegyház volt. Minden szempontból tipikus urbánus jelenség volt. Sosem tudott jól beszélgetni a falusiakkal, csak amennyire az ember kikényszeríti magából, sokszor, mert muszáj, mert köztük él. Itt csak egy fél évig volt. Innen került a zilahi egyházközségbe segédlelkésszi minőségben, ahol megismerte édesanyámat. 1934-ben volt Panitban az esküvőjük, utána kerültek Szolnok-Doboka vármegyébe, a Szamos menti Árpástóra, ami – parókus lelkészi minőségben – édesapám első szolgálati helye volt. Bár nem volt megszokva a falusi környezettel, az árpástóiak szerették, tisztelték őt. Itt születtem 1935. február 19-én. Édesapám 1937-ben ösztöndíjat kapott Svájcba, Bázélbe, ahol egy évig az akkor már híres-neves Karl Barthot hallgatta, így lett ő elkötelezett barthiánus. És nagyon szerette Eduard Thurneysent is. A svájci leckekönyvét (indexét) most én őrzöm. Ott nemcsak az ottani, akkor barthi, ún. újreformátori teológiával ismerkedett meg, hanem megtudta azt is, hogy kik a rétorománok, mi az, hogy francia nyelvű Svájc stb... tehát megismerte általában Svájcot. Ott őt is, mint sok más erdélyi fiatal lelkészt, pártfogásába vette Weltiné (keresztnevét nem tudom), akinek, dúsgazdag patróna lévén, állítólag tizenegy háza volt Svájcban. Úgyhogy a „magyar fiúktól” – így nevezte őket – elég jól megtanult magyarul. Ezek minden héten egy vagy két estén Weltiné vendégei voltak, nála társalogtak, vacsoráztak. A Weltinével való kapcsolatnak aztán később van folytatása: ’39-ben édesapám felkérte, hogy legyen keresztanyja húgomnak, Gyöngyvérnek. Ő elvállalta, és saját kocsijával eljött Árpástóra. Amíg édesapám Svájcban volt, úgy tudom, hogy beszolgáló lelkész vagy segédlelkész végezte az árpástói szolgálatokat.

Édesapámat életében több csalódás érte, az egyikről most röviden szólok. A magyar időben elég sok anyaországit helyeztek Erdélybe, főleg a városokba, Besztercén például meg kellett alakítani a másodlelkésszéget. Édesapám kérte Vásárhelyi János püspököt, hogy ajánlja erre az új állásra. A püspök, aki pocakos, tekintélyes megjelenésű volt, s aki régebben Besztercén is volt lelkipásztor, azt válaszolta, hogy oda „demonstratívabb” (közben magán mutatta, hogy ezt hogy érti) lelkészt szeretne, és nem támogatja. Nem volt ebben semmi rosszindulat, de szüleim traumaként élték meg.

A háború alatt német tiszték vonultak át, és egy pár napig a falunkban állomásoztak. Szüleim számára társaságot jelentettek: édesapám jól tudott németül, édesanyám is elég jól beszélt a nyelvet, társalogtak, szórakoztak. Amikor aztán közeledett az orosz offenzíva, szüleim

elhatározták, hogy elindulnak nyugat felé. Szomszédunk volt Árpáston egy Pop Victor nevű román kisbirtokos, és magyar felesége, Erzsike néni. Szép kúriájuk volt, két fiuk velem egyidős lehetett. Jó szomszédságban voltunk, és amikor készültünk elmenni, Victor bácsi azt mondta édesapámnak, hogy zárja le vaspánttal a parókia ajtaját, hogy ne törje fel senki, és ő felel arról, hogy amikor visszajövünk, mindent érintetlenül kapunk. Különben később biológiai professzor lett a Babeş Egyetemen.

Árpástóra nem mentünk vissza, édesapám szilágyipaniit lelkész lett 1944–1946 között. Két év múlva megüresedett a zilahi Református Wesselényi Kollégiumban a vallás tanári tanszék. Fiatalon meghalt M. Nagy Ottó vallás tanár, és utódjául édesapámat választották. Három könyv állt mögötte, svájci tanulmányút, s az illetékesek mellette szavaztak. Én az első három elemibe Árpáston, a negyedikbe Paniton jártam iskolába. Egy év múlva, 1945 őszén beírtak a Wesselényibe, az első osztályba. Édesapám vallás tanársága csak két évig tartott (1946–1948 között), mert '48-ban jött a tanügyi reform, nyilván megszüntették a vallás tanítást, és a család ott maradt kereső családfő nélkül. Szükségből zenét tanított a tanítónőképzőben – az is volt Zilahon –, és fura módon nem zongorán, hanem hegedűn szemléltette a muzsikát. A Wesselényi Kollégium utódjában, a 2-es számú, vegyessé vált líceumban pedig biológiát (!) tanított.

Ez a senkinek sem jó állapot 1950-ig tartott. A Teológián ebben az évben küldték kényszernyugdíjba egyik napról a másikra a második professzori nemzedéket, az ún. nagy tanári kar minden tagját: Tavasz Sándort, Imre Lajost, Nagy Gézá, Gönczy Lajost. 1948 októberében, a tanév kezdete után az egyik napon, úgy mond a tantermekből küldték haza őket. (Ez éppen olyan mérsárlás volt, mint amilyen 1959-ben történt, amikor Maksay Albertnek és Nagy Andrásnak kellett távoznia a katedráról.) Nos, ekkor Vásárhelyi János intézkedett, hogy betöltsék az állásokat. Az akkor érvényes Statútum szerint a katedrákat az egyházkerületi közgyűlés töltötte be választással, a püspök pedig kinevezte őket. Vásárhelyi János szétnézett (úgy mond), és kinevezte a professzorokat. Ez a „szétnézett” nem hangzik feltétlenül rosszul, mert amikor azt a már említett nagy tanári kart összeállították, akkor Nagy Károly volt a püspök, Nagy Károly pedig szétnézett, és „kinézte” Tavasz, Imrét, Nagy Gézá és Gönczyt. Most ez nem éppen így történt. Vásárhelyinek a szempontja az volt, hogy a leendő professzornak legyen teológiai műveltsége, és ha lehet, akkor külföldi tanulmányút álljon mögötte, de hát ilyen akkor már elég sok volt. Szempontja volt az is, hogy olyan helyről nevezzen ki tanárokat, ahol a legkönnyebb nélkülözni őket, ahol könnyű pótolni a helyüket. László Dezső, aki édesapámat nagyon értékelte, amennyire érvényesíthető volt a hangja abban a világban, nagyon támogatta. Mindenképpen azt akarta, hogy édesapám jöjjön

a gyakorlati tanszékre, de hát ez nem így lett. Nagy trauma volt ez mindannyiunk számára, s a családnak különben addig is „Vásárhelyi-izsonya” volt.

Versenyzívgára jelentkezett a Magyar Operába prímhegedűsnek, felvették azonnal, és 1950 elejétől alkalmazták. Egyelőre csak édesapám és édesanyám költözött be, mert az opera nem adott lakást, és akkor László Dezső a lakásába fogadta őket, egy szobát átadott édesapáméknak, több mint fél évig ott laktak László Dezsőékkel egy lakásban. Nagymamámmal és a húgommal Zilahon maradtunk egészen addig, amíg lakás került. Végül üresedett egy takaros kis ház a Hidelve utca 14. szám alatt, ahova 1951 januárjában beköltözhattünk. Itt töltöttem gyermek- és fiatalkoromnak jó részét.

Édesapámat az operában szerették, megbecsülték, de kérte és meg is kapta lelkész jellegének a fenntartását. 1959-ben elhatározta, hogy visszatér az egyházhoz. Ötvenéves volt, amikor a hivatali létra első fokára lépve, segédlelkészséget vállalt a Kolozsvár-Hidelve egyházközségben. Ebből önállósult egy új gyülekezet a Kerekdombon, és oda őt választották meg lelkipásztornak. (A Hidelve egyházközségből azelőtt, 1955-ben, már önállósult egy új egyházközség az Írisz-telepen.) A román állam nem adott engedélyt templomok építésére, s kezdetben – egy-két évig – az istentiszteleteket egy kitakarított fáskamrában tartották. Lócákat kerítettek, vásároltak egy harmóniumot, s fokozatosan a kis parokiális kör egyházközséggé alakulhatott. A Kerekdombi Egyházközségbe édesapámat megválasztották rendes lelkésznek. Itt két évig tartott lelkészsége, mert kinevezték az egyházkerület központjába; a kerületi lelkészértekezletek megszervezését bízták rá, s ezeknek teológiai tanácsadója is volt. Irányította és látogatta az egyházmegyei értekezleteket, programot és tematikát dolgozott ki. Végül is nagyrészt teológiai munkát végzett. Sajnos az értekezletek félrecsúsztak a politikum felé, a teológiai témák mellett ún. közéleti előadásokat is kellett tartani, ami gyakorlatilag úgy történt, hogy valahonnan felülről témákat adtak, részint évfordulós vagy más időszerű témát. A napi két előadás – a teológiai és a közéleti – közül ez utóbbi került előtérbe, a teológiaiakra kevesebb idő jutott. Természetesen (?) ezekhez többen szóltak hozzá, maga édesapám is, és ezt pozitív módon tette, ami a lelkipásztorok ellenérzését váltotta ki. Ettől a „hivatalból politizálástól” igyekezett megszabadulni. Csak én tudom igazán, hogy édesapám sohasem volt baloldali érzelmű, de az egyházban annak tartották. Végül a Teológiára került. Nem tudom, ez milyen statutális alapon történt, választással, vagy másképpen, csak azt, hogy az akkori püspök, Nagy Gyula kinevezte. 1971. június 4. – 1976. október 1. között volt teológiai tanár. Részlet édesapámnak a Mt 10,1–10 alapján írt, a teológiai akadémiai istentiszteleten elmondott prédikációjából:

„Mi, az egyház tagjai nagyon megszoktuk, hogy féltünk az ún. »világot« a kárhozattól. Az, hogy a világot szeressük, féltünk és szolgáljuk, természetes. Magunkra azonban már alig nézünk. Azt gondoljuk, hogy velünk minden rendben van Isten előtt, bejáratosak, otthonosak vagyunk Isten világában. Nekünk sajnálkoznunk kell mások felett, de nincs okunk szégyenkezni magunk miatt. Azzal biztatgatjuk magukat, hogy ha nem vagyunk is éppen tökéletesek, de hát mégiscsak vannak istentiszteleteink, bibliaóráink, egyházi közigazgatásunk, komoly testület vagyunk, akik anyagilag fenn is tartjuk magunkat. Ami fogyatkozás van még bennünk, egy kis bűnbánattal elintézhethetjük, kisebb rosszaságunkat lefedezhetjük a Biblia szavaival, teológiai megfontolásainkkal. [...] Csak éppen azt nem akarjuk elismerni, hogy körmönfontak, áskálódók voltunk, amikor tőlünk igazán elvárható volt a tisztaság, nyíltság, becsületesség. Csak éppen azt nem ismerjük el, hogy nem tudtunk igazán még a feltámadásban, örök életben sem hinni. Sokszor éppen cinikusan beszéltünk róla.

Hát ki az eltévelyedett, ha nem mi, ki veszett el inkább, akit meg kell találni, ha nem minket?! Hát nem éppen *nekünk* kell tudomásul vennünk, hogy »Elközelített a mennyek országa«, akik ma arra hivattatunk el, hogy ezt érzékeltesük a világban, hogy jóságunkkal odamenjünk minden jó emberi ügy mellé, hogy szeretetünk átmelegítse az emberi szíveket, hogy szolgálatunk vállát odanyújtsuk mindenkinek, aki talpra akar állni! Boldogságot akarunk vinni az emberek közé. Kinek kell előbb örvendező emberré válnia, ha nem nekünk, hogy örömszerzők lehessünk!

[...] Bizonyos, hogy üzletet nem csinálhatunk a küldetésből, a hatalomból. Ha sikerül örömet szerezni, ha sikerül az élet erejét bevinni az emberek lelkébe, azt Jézus Krisztus hatalmával tettük. Nem a miénk, hanem kegyelemből adatott. Hát ingyen adjátok! *Kegyelem, hogy adhatjátok.*”

1976-ban nyugdíjba vonult. Nem sokkal azután prosztatarákkal kórházba került. Megoperálták, a szövettani vizsgálatból kiderült, hogy rák, ezt tudomásul vette ő is és a család is. Nagyon szövevényes úton szereztem Svájcból „rák elleni injekciókat”; ezek természetesen nem használtak, de a jó Isten később megadta, hogy teljesen felépült, még egyszer-egyszer prédikált is. Aztán '81 januárjában egyszer csak hirtelen összeesett. Értesítettek, hogy mi történt – akkor már tanár voltam a Teológián –, kórházba vitettem. Gyomorvérzést állapítottak meg, operálták, a műtőorvos azt mondta, hogy az operáció sikerült, de az altatásból fel sem ébredt, 24 órán át kómában volt. Vele voltam, hangoosan imádkoztam, hátha ért valamit belőle, de ennek semmi jelét nem mutatta. Két nap múlva, 1981. január 19-én meghalt. Egy órát hiányoztam a kórházból, éppen akkor nyugodott meg. Két nap múlva meghalt édesapám jó barátja, ifj. Nagy Géza egyetemi tanár is. Temetése a templomból történt, Nagy István hidelvei lelkipásztor temette, Tőkés István mondott emlékbeszédet ott a templomban.

ÉDESANYÁM

Anyai nagyszüleim, Palkó Gyula és Erdőssy Piroska házasságából két gyermek született, de az egyik már csecsemőkorában meghalt, így édesanyám, Palkó Judit egyetlen gyermek volt. 1911. május 15-én Páncélcsehen született, majd szüleivel Szilágypaniton élt. Nagyszüleim imádták leányukat. A Paníthoz közeli Zilahon volt édesapám segédlelkész a neves Kádár Géza mellett, akit 1926-ban még püspöknek is jelöltek, de ő a jelölésről lemondott Makkai Sándor javára. Édesapám jól hegedült, s egy alkalommal, egy vidám társasággal kiment Panitba. Édesanyám nagyon jól zongorázott, édesapám hegedült, így ismerkedett meg Kozma Tibor segédlelkész és Palkó Judit papeány. Egy év múlva megtartották az esküvőt. 1934-ben édesapámat megválasztották Árpástóra, úgyhogy édesanyám édesapámmal ment és árpástói papné lett. Itt, Árpástón születtem én is.

A JUCI NÉNI zongorája elnémult...
Nem itt kellett volna összegyűlnünk...
Az évszáz elmaradt...
A zongora elhalkult...
Búcsúszunk – de a mi szívünkben zeng tovább.
Zeng a hang, a ritmus, a zene, a kéltészet,
a művészet és a hagyomány melyre Ő tanított
meg, melyben Ő vezetett bele.
Felejthetetlenek voltak a kis órák, a téli
hangversenyek, az évszáz zümpecségek.
Szerette a művészetet, a virágokat, a gyerekeket.
Szeretett tanítani – átadni művészi lelket
könyvezetére.
Kegyeletünket rójuk le...
Hallánkát – már csak sajnos így lehet...
Búcsúszunk JUCI NÉNI kedves költőjének
versével.

Az egyik szülő
búcsúszavai
„Juci mama”
temetésén

A lelkészfeleségek akkoriban nem voltak állásban, mind nagymamának, mind édesanyámnak csak a legszebb titulus maradt: Tiszteletes asszony. 1940-ben bejöttek a magyarok és megindították a magyar óvodát, rövid ideig óvónő volt. Majd Désen egy vizsga alapján tanítónői diplomát akart szerezni, de abból nem lett semmi, a háború elmosta, így óvónő maradt végig. Alkalmi tanítónő is volt Szilágypaniton. Jól

zongorázott, de nem végzett még zenei középiskolát sem, magánúton tanult. Kedvenc műfaja a magyar nóta, a csárdás, az operett, tehát a könnyűzene volt. Amivel aztán fel kellett hagynia, mert amikor jóval később zongoratanár lett, akkor utána kellett néznie a klasszikusoknak, noha ritkán addig is játszott komolyzenét. Tanítványai és azoknak szülei nemcsak értékelték őt mint jó pedagógust, hanem mint embert is nagyon szerették. Széles zenei műveltsége volt, később egy zenei és egy irodalmi témájú lottójátékot szerkesztett, mely a környéken nagyon népszerű volt.

Amikor Kolozsvárra kerültünk, nagy anyagi szükségben voltunk, édesanyámnak is állást kellett vállalnia. Ekkor nagymamám, Kozma Hugóné vezette a háztartást. Édesanyám a kolozsvári magyar napilaphoz, az *Igazsághoz* (Világossághoz?) került; nem szerkesztő volt, hanem tisztviselő, addig, amíg nekifogott a zongoratanításnak. Állásban végül is csak rövid ideig volt, de mint zenetanár, kedvelt vagy éppenséggel imádott volt. Érdekes, hogy mind a ketten, a húgom is és én is jártunk zongoraórára – a húgomból zongorista lett, belőlem nem –, és egyikünk sem édesanyámnál tanult, hanem másnál.

Szüleim közepes társasági életet éltek, többek között Tőkés Istvánékkal, Maksay Albertékkal, Nagy Józsefékkal tartották a kapcsolatot. Édesapám a társaságokban nem volt népszerű, mert inkább hallgató volt, csendes, visszavonuló, édesanyám pedig beszélgetett, kapcsolatot tudott teremteni az emberekkel, zongorázott, úgyhogy minden társaságban szívesen látták. Jó, de nem képesített zongoratanárnő volt, tudta képességeinek a határát, ezért egy-egy gyermeket csak három évig vállalt, ezután, ha érdemes volt arra, szaktanárhoz tanácsolta. Zongoravizsgákat rendezett nagy közönségtoborzással, volt vizsga, beszélgetés, üdítő, tézista... tudta, hogyan kell az ilyesmit csinálni, de nem volt úgy zenész, mint az édesapám vagy a húgom. A húgom zongoratudása és az édesanyámé között bizony nagy volt a különbség. Húgom akadémiát végzett zongorista volt, édesanyám nagyon jól játszott mindent, és kiváló pedagógiai érzéssel áldotta meg őt Isten. Nagyon jó tollú író volt; nem is a kis gyermekverseivel tűnt ki – ezeket is közölték –, hanem rövidprózáival, ezek találó novellisztikus fotók, irodalmi lélekbuvárkodások voltak. Fennmaradt egypár karcolata, amelyek közül egyet a magyar időkben egy budapesti lap közölt, *Áldozat* címen. A világháborúban egy ápolónővérnek lelkiileg megrázó vívódásáról van benne szó.

A kórház egy kiürített kisváros szélén állt, néhány kilométernyire a front mögött. Mindenesetre nem messzibb, mintsem a sokféle lövedék dörgése ne hatolt volna be a rosszul záródó ablakok mögé. Kész koncert. A sebesültek hallgatták, pedig jegyet sem váltottak rá. Vagy igen? Amikor elindították őket a front felé?

A zenekar gazdag hangszerekben. Különösen a nagydob érvényesül: sűrűn robbannak a bombák. De a többi dob is szóhoz jut, ha megdörög az ágyú. Sőt, a sípok is beleszólnak vijjogó crescendóikkal.

Téli délután van, 1943. Kint közel 40 fok nulla alatt. Bent mintha halkultak volna a fegyverek. Most nem úgy hat, mintha zenekari ülésből hallgatnók, inkább csak úgy, mint egy megrázó film zenei aláfestése. Bent a „Szilánkos hadnagy” most lekopogja az ágya fáján: ti-ti-ti-tá... s közben hallja is Beethoven Sors-szimfóniáját.

Az ágy sorok között fiatal ápolónő megy el. Hogy került ide ez a virág? De ő nincs tudatában virág mivoltának, és köpenye tele éterszaggal.

– Nővér, kérem – a lány visszafordul. A 14-es sebesült. Sok szem néz rá, de egyetlenegy sem sejt, mi van a barna tincsek mögött. Ez van: „Uramjézus, segíts meg, hogy semmit se...”, és máris nyugodt a hangja.

– Tessék, itt vagyok, a karja? – A beteg erre indulatosan:

– Nem! – Majd: – Bocsásson meg, éppen magára kiáltottam, aki olyan türelemmel...

Uramisten! „Türelemmel!!!” Hát nem vette észre, hát vak ez a férfi, hiszen bármelyik 16 éves kamasz, ha arcomra nézne, tisztában lenne, mit érkezik iránta! És ő még ilyent mond: „Türelemmel!!!” Felkapja fejét, és már szinte szárazon kérdezi:

– Mivel segíthetek?

A 14-es sebesült félrenéz, és egy kis ideig nem felel. Aztán zavarban, akadozva:

– Egy... lelki vonalon... persze, tudom, túl romantikusnak hangzik ez, de így van: különös szívessége kérném.

A szív nagyot dobban a fehér köpeny alatt. A hang nyugodt:

– Szívesen, ezért vagyunk itt. (Igen, jó ez a személytelen többes.)

– Levelet kéne írni egy... lánynak, aki több nekem mindenkinél. Én pedig, hiszen maga tudja a legjobban, még sokáig nem használhatom a kezemet. Ez a levél meg nem várhat, mert, képzelje, nővérke, ez a kislány elintézte, hogy meglátogathasson. Hát erre, ugye, azonnal kell válaszolni. Legszebb lenne csak ennyit: „Várlak, várlak... várlak!” – halkán, kisfiúsan felnevetett –, de annyi minden gyűlt fel bennem, hogy – és cinkosan rámosolygott a lánynak – jó nagy papírt vegyen elő, nővérke. (Most a férfi ránézett, és mintha valami újat látott volna a jól ismert arcon.) Persze, ha lesz szíves, ha... ha vállálja.

A lány a takarót kezdte igazgatni. Csak lehajtott fejével intett igent. És a beteg lassan, akadozva beszélni kezdett. A kórteremben most viszonylagos csend van. Csak egy-egy súlyosabb sebesült halk nyögése a háttér, amikor a férfi egyre jobban belelendül, s a tizedik sornál már alig lehet követni:

– „... és köszönöm, hogy élsz, hogy a természet érthetetlen törvénye szerint az enyémmel egy ritmusra ver a szíved, hogy senki más nem jöhet közbe...” A hang megáll. A beteg lehunyja szemét, úgy folytatja:

– Butát álmodtam tegnap éjjel. Elvettek tőlem. Egy erősebb, egy merészebb férfi. Először nem akartam hinni, de akkor felvillant bennem, hogy téged úgy ismertelek meg, mint aki mindenben a versenyt látja.

Tenisznél és barackevésnél, hegyi túrákon és Czerny-etűdök lejátszásában, mindenütt... verseny neked tán az egész élet is. És ekkor, bár valóságban a karom sérült meg, mégis a szívem sajdukt bele: nem vagyok elég erős versenytárs... De aztán ismét reggel lett, és mivel nélküled nem élhetek, működni kezdett az a bizonyos életősztn. Felbukkant emlékem dossziéjában az a pillanat, ünnepi pillanat, amikor első közös tavaszunkat éltük. Egymás mellett ültünk a Halászbástyán, és az egész tündöklő pesti tavasz nem kiabálta úgy felém az igazságot, mint a te illatos jácint-kékséged. Az igazságot rólam: te ágrólszakadt! Akkor megláthattál valamit a szememben, mert hirtelen odadörgölted a te szép, fürtös frizurádat az én kopott kabátujjamhoz, és azt mondtad: Szép kabát ez és új, és... és nincs a világon még egy kabát, amelyik olyan drága lenne nekem, mint ez itt.”

– Én akkor még csak gyakornok voltam, egyelőre csak légvárakat építhettem fel nagyszabású építész-terveimből. És bután becsületes voltam. Nem akartalak lekötöni. Bizony, Te tetted meg az első lépést kettőnk jövődjére felé.

– Vízet, nővér! Egy kis vizet!

A lány odasietett a huszonéves gyerekhez, aki fejlődéssel feküdt az ablak mellett. Megitatta és elrendezte az ágyát. A 14-es sebesült behunyt szemmel várt azalatt. De nem behunyt lélekkel. Magában tovább mondta a levél szövegét, és amikor a nővér visszajött, folytatta a diktálást, de a hang láza már felfokozottá lett.

– Nem fogok többé ilyent álmodni! Nem akarom! Nem akarok még álomban sem elveszíteni téged! Ha merne valaki közénk... ha mégis merne, hát én olyan hatalmas leszek, hogy hegyeken nyúlok át és megragadlak, és magamhoz szorítalak a két erős karommal.

A hang fennakadt a magasban, mint a lázmérő higánya a 42. fokon. A nővér uja görcsbe szorult a tollszáron, szeme rápatant a férfire. Valami olyan halálos riadalom támadt benne, ami csakis egyet jelenthetett. Csak egyvalamit. A férfi ráakaszzkodott erre a riadtságra, és...

– Nem! – kiáltotta – ugye nem igaz, ugye nem igaz, nővér?!

A lány nem moccant, hangja sem volt.

– Ne, ne szóljon! Hallgasson, az ég szerelmére, ne mondja ki!

Behunyt a szemét, de így is látta a jobb kar vastag pólyáját az ágyon. Mintha idegenül feküdné ott, a test mellett. Csak a nővér tudta, az orvoson kívül, hogy milyen igaz lesz ez a szó: „idegen” nemsokára. Ma döntöttek az orvosok. Az egész élet függ ettől a kartól.

Kint most új hullámban erősödött a front hangversenye. Az ágyúk, bombák, gépfegyverek együttese kitett magáért. A 14-es sebesült most rányitotta szemét az ablakra, ahol bezúdult a fenyegetés: Gyáva vagyok, igenis gyáva! Gyenge legény. Azok ott kint...

Ránézett a lányra. Torz mosoly volt az ajkán, de mégis mosoly. És mint az előbb, most is beleakaszkodott a lány tekintetébe. Erősen próbálók erősnek lenni. És éppen ezért vagyok olyan meghatóan gyermek!

– Nővér, mondja, levágják a karomat?

A lány sápadtan hallgatott. Erre szinte durván:

– Nekem tudnom kell, most kell tudnom. Érti?

A nővér nem hajtotta le a fejét. Úgy folytak le a könnyei, fehér arc-ról, fehér köpenyre. Hosszú csend, aztán...

– Értem – ismét szünet, majd: – nem fogom a két karomat kinyújtani hegyeken át... és nem fogom a két karommal magamhoz szorítani. (felnevetett, ha ugyan ez nevetés volt) Micsoda teátrális szöveg, igaz? (újabb nevetés) És ez bizony, teátrálisan hangozhatott volna, ha... ó, sokféle „ha”! Ha nem süvitenének odakinn a golyók, ha nem jajdulna fel félpercenként valamelyik sebesült... ha ez a bepólyált kar holnap este és örökre is ehhez a fiatal férfitesthez tartozna.

És eközben a lány? Reszketett a fehér köpeny alatt. „Nem fogja, nem nyúlhat ki a hegyeken át a másik felé”... Elöntötte a pirosság, a szégyen pirossága. Gyorsan felelt.

– Ezt nem szabad.

– Ezt?... Mit? – suttopta a férfi.

– Lemondani. Hátha... hátha ő szívesen vállalna. Hirtelen ráíjedd, mit is mondott, s hadarva toldotta hozzá: Úgy értem, boldogan is...

– Nem! – csattant a férfi. – Mit gondol, ha őrá bízom, mi lesz? A béna hős felesége. Így átvánszorogni egy életet, igen, vánszorogni, és nem száguldani, ami egyedül talál hozzá. Kis csend. A lány visszatartotta lélegzetét, és úgy kérdezte:

– Mi legyen a levéllel?

– Égesse el! És még valami más is. Egy csomag, az ő levelei, azt... azt ne égesse el, hanem küldje vissza neki! A címe rajtuk van.

A nővér némán bólintott. Úgy érezte, már nem sokáig bír uralkodni magán.

– És – folytatta a beteg, és egy halvány mosoly is előszerénykedett az arcára – köszönök mindent, amit értem tett, ennyire önzetlenül, ennyire... hisz én csak egy vagyok a negyven sebesült között, nővére, kedves nővére! Baljával elkapta a lány kezét, és száját egy pillanatra rászorította.

A nővér nem is tudta, hogyan került be a kis szoba kamrájába. Felzaklatva állt meg az ablak előtt. Egyik kezében az idegen lány levelei, a másikban a lediktált levél. De most egyikről sem vett tudomást. Csak egyet érzékelt, de ezt forrón, élön: a kezén annak a száznak a nyomását. Azt, igen! Ó, mit kaphatott tőle az a másik lány! Az a győztes-fajta! De hirtelen forró öröm öntötte el, s furcsa kis hang bukott ki belőle. Egészen új hang az ő szájából: Most már nem nyúlnak ki a másikért a hegyeken át! Megrettent. Mi volt ez? Örölsz, örölsz annak, hogy csonka lesz? Hol van az esküd? Az egész tiszta életed?

Lerogyott a kis fenyőfa asztal fenyőfa székére. Előtte a kétféle levél. Most mit tegyen? Elküldjem... ne küldjem – viaskodott reszketve. És melyiket küldjem, melyiket égessem el? Az esküm arra kötelez: teljesítsem a beteg óhaját, tehát küldjem vissza a lány leveleit. És a szívem, az is ezt... Hát akkor miért kétségeskedem?

Egyszerre villámszerűen jött a megoldás: Jöjjön el ide az a lány! Lásd meg a hiányzó kar helyét. Asszisztáljon egy kötözéssel is. És számoljon azzal, hogy ez egy életen át előtte lesz. Hogy sohasem tudja két

karral átölelni, és talán az egész életében... igen, ezt mind lássa meg, és akkor, ha ezt így is vállalja, akkor... Behunyta a szemét, nem sok ereje volt végigvinni a gondolatot: akkor sohasem fogom látni, és a másik minden nap látja.

Felkapta a fejét: Te bolond! Bolond becsületes! Hisz ez... ez áldozat. Miért, te el tudod képzelni, hogy egy hiányzó kar miatt elhagynád azt, akit szeretsz? Ő sem fogja. Látod, ezért vagy bolond.

Borítékot vett elő, levélpapírt és ráírta: Várlak, várlak, várlak! Aztán megcimezte: Csergényi Anikó. Budapest, Jácint utca 14. Magyarország.

Több karcolata, novellája jelent meg az *Utunkban* is. Emlékszem egyik novellájára, amely fennmaradt, *Az elcsépelt témára*. Ez az írás jobban beszél, mint sok egykori békefelhívás.

Öt perccel a szimfonikus hangverseny kezdete előtt. Még zsong a nézőtér. A fényben hivalkodó vállatlan ruhák és ruhátlan vállak. A nézőtér utolsó perceit éli, azért olyan lázas.

Egyedül ödöngök a nyüzsgő előcsarnokban. Gondolatok nélkül lassan sodortatom magam. Egyszerre ingerült hang csap meg:

– Ó, tudjátok, miért vagyok én most itt? Mi az?... hogy biztosan Beethovenért! Micsoda sancta simplicitas! Na, ...neem.

– Nem értjük, de már edzve vagyunk, ha téged hallgatunk.

– Kösz, Kriszti... tehát, kérlek, igenis, menekülök az örökös „Békét akarunk!”, „Békét a világnak!”, „Le az atomháborúval!” ...ugye, milyen változatos? És mindenütt, és mindig, éhgyomorra és desszertnek, ébresztőnek és altatónak, mindig csak ezt... mindig csak ezt, a rádió, a tévé, az újságok. Jó, jó, de ki akar háborút? Én sem, csak...

– Csak?

– Ne essünk csömörlésig túlzásba. Lám, az elmúlt háborút is kihevertük, és elmondhatjuk, hogy jobban élünk, mint azelőtt éltünk.

– És a háborús sebek? – csattan a nő hangja.

– Rég behegedtek.

– És az elveszett kedves?

– Új társ akad. Aki élő és szerelmes.

Csengő berreg. Élesen, sürgetően. Mindnyájan befelé tódulunk. Egy perc még – talán – a kezdet előtt. Minden hely foglalt már, csak a bal oldalamon levő üres még. Sötét lesz. Várok az első zenekari hangokra. Valaki felsóhajt a csendben... És most, a mélypiros homályban megzendül a zenekar. Behunyom a szemem. Csak ezt akarom érezni. Csak ezt a pillanatot...

Ekkor mellettem megmozdul az üres szék. A bal oldali. Nem zaj, csak nesz, nem érintés, csak a levegő halk suhanása... nem is tudom, csak érzem, hogy valaki leült mellém. Halkabban már nem is lehet egy helyet elfoglalni.

Az utolsó crescendo megkezdődött. Minden hangszer belezúg a viharba. Én is... én is belesodródtam már a közepébe. Ez a szélvész nemcsak a ruhát sodorja le az emberről. Elveszett minden, amikor valaki így

szeret. Felzúg a taps. Mindenki tapsol. Mert lehetetlen nem tapsolni, nem cselekedni, itt, most, azonnal. Ha már nem szabad sírni, üvölni vagy karunkat ölelésre tární... ha már ennyi mindent nem szabad, hát legalább ebbe a semmi kis mozdulatba öntsük ki magunkat. Tapsolok hát... de ekkor veszem észre, hogy a bal oldali szomszédom mozdulatlanul ül, sötét zakójában csak ül, ül, érzéketlenül, őt nem kapta el a vihar. Nagyképű alak, olcsó pózoló!

Nem gondolva arra, mit is akarok, hát közelebb hajolok hozzá, és jól megnézem. És... akkor meglátom. Meglátom az egyik kabátujját. Furcsán. Üresen lóg lefelé, s a vége eltűnik a kabát zsebében. Egyszerre, ki tudja, honnan, felbukkan bennem az, amit egykor muzsikos barátaimtól hallottam: Hegedűs volt, a legnagyobb ígérek közül való, aztán jött a háború... Mit kezdjen egy hegedűs egyetlen kézzel? Igen, ő az! A sötét hajtincsek közül egy ezüst csik húzódik. Ő az, és én még az előbb...

Újból sötét lesz. Új művel veszi át ismét uralmát a zene. De nem fölöttem is. Alig hallom a hangokat. Nem tudok szabadulni attól az üres kabátujjtól. Mit érezhetett az előbb? Amikor egyetlen kéz sem feküdt az ölben? Mit is? ... mit is? Biztosan a karjában végigfut az agyközpontból jövő parancs: felemelni a kezet! Összeütni a két tenyeret! Tapsolni, tapsolni, tapsolni! Igen, az egyik kéz ujjaiiban érzi a bizsergést, a feszítést... a kéz már türelmetlenkedik: miért késik az a másik? De ott, a bal karban zűrzavar van, a könyöknél fennakadt idegek rémült nyüzsgése: Zsákutca, zsákutca, nincs tovább! És a parancsot nem lehet teljesíteni. *Egy kézzel nem lehet tapsolni.*

Egy áhítatos crescendóval elhal a zene. Kigyúl a fény. Felzúg a taps. Egy zeneakadémista a tenyerét mutatja: ide nézzetek, hogy fogok én napi öt órát gyakorolni!? Márpedig fogok! Így akarom csinálni, mint ő, mint ő, és nincs az a hatalom, ami ebben megállítana. Ijedten pillantok balra. Vajon ő hallotta? A félkarú csak ránéz a hangos ifjúra, de nem szól.

Aztán a kijárat felé sodródunk. Most, az ajtó előtt egymás mellett látom őket: az „elcséplés téma” szmokingját, az előcsarnokbeli társasággal, s a félelem nélküli zeneakadémistát. Puszta véletlen ez, de mintha csak érettem rendezte volna így egy tehetséges rendező. Nagy lélegzetet veszek... Már-már formálja nyelvem az első szót... mit is? Hm, mégis valami mással kellene kezdenem. Aztán... addig és addig, míg eltűnnek a szemem elől.

Adósnak éreztem magam. És gyávának. És még sok más egyébként. Ezért elhatároztam, hogy valamiképpen megkeresem és beszélek neki a félkezü hegedűs mementó alakjáról.

Nos, most megtettem.

Írt egy színdarabot is: *A hajók mégis elindulnak*. A cselekmény valahol Távol-Keleten játszódik. Erről Szócs István kritikusnak nagyon jó véleménye volt. De hát azokban az időkben, a szocialista realizmus korában ilyent nem közöltek. Sajnos a novellák közül csak néhány maradt meg. Tehát mind a két szülőmnak volt íráskészsége, könnyedén fogalmaztak... ebből csak keveset örököltam. Láttam édesapámnak a leveleit,

prédikációit, mindegyiket kézzel írta. Alig van kihúzás, saját javítás bennük, tehát könnyen fogalmazott. Édesanyám írásai is ilyenek.

Édesanyámnak a kolozsvári tisztviselői állással együtt sem volt meg a kellő számú éve a nyugdíjhoz – csak néhány hónap hiányzott –, ezért édesapám halála után csak az ő fél nyugdíját kapta. De édesapám jókora pénzösszeget hagyott hátra, így szegényesen ugyan, de mégiscsak megélt valahogy. Közben 1972-ben szüleim megvásárolták 120 ezer lejért (ez valamivel gyengébb volt, mint a mostani lej) a Hidelve 14. szám alatti házat, amelyben albérletben laktunk – ehhez én 15 ezer lejjel tudtam társulni –, úgyhogy édesanyám a saját házában halt meg.

SZÜLEIM KAPCSOLATA

A legfontosabbat nem mondtam el róluk: életük végéig, amíg együtt voltak, *szerelmesek voltak egymásba*, még öregkorukban is. Ültek egymás mellett a fotelben, fogták egymás kezét... és sok más kis mozdulat mutatta az öregkori szerelem jeleit. Persze törődtek velem és a húgommal



Szüleim. Csak az, aki ismerte őket, olvashatja ki szelmükből az egymás iránti múlhatatlan szerelmet

is, de mindenekelőtt egymásra néztek, és hogy úgy mondjam, imádták egymást. Mi csak azután kerültünk sorra. Ezt csak pozitíve lehet értékelni, hogy ti. én olyan szerelemnek vagyok a szülőtte, amely a fogantatástól végig, életük minden percében megmaradt. Erre csak az együttlétük utolsó éveiben jöttem rá. Azért beszélek most erről, mert rájuk emlékezve számomra ez a legfontosabb. Ez azt jelentette, hogy mi, gyermekek csak a második sorban voltunk. Persze nagyon szerettek, mert a szülői szeretet természetes, de az, ahogyan szerették egymást öregen is, rendkívüli.

Ez nem azt jelenti, hogy minket elhanyagoltak. Én aztán különösen nem panaszolhatom, mert a szüleim nemhogy engem szerettek jobban, ez nem igaz, de hozzám inkább ragaszkodtak, mint húgomhoz, Gyöngyihez, talán azért (is), mert reám kevesebbet kellett figyelni, mint testvéremre. Természetesen kivéve letartóztatásomat, fogságomat, ami sok aggodalmat okozott. Édesapám halála után minden hétfő este 2-3 órát édesanyámmal töltöttem. Sokszor a Teológiáról egyenesen hozzá mentem. Ötvenkét éves voltam, jól emlékszem, amikor édesanyám azt kérdezte tőlem: „Zsolt, hogyan lehet, hogy az életben te soha nem kértél tőlünk semmit?” – „Talán azért – mondtam –, mert mindent megkaptam, kérés nélkül”. Azt gondolom, hogy ez így igaz.

HÚGOM

Egy testvérem volt, Kozma Gyöngyvér Mária, négy évvel fiatalabb, mint én. Ő is Árpáston született. Zilahra kerültünk, ott kezdte az elemi, majd Kolozsváron folytatta. Édesanyámtól már tanult valamennyit zongorázni, tehetséges volt, szüleim beíraták a kolozsvári zeneiskolába. Itt volt végig középiskolás, zongorázni tanult, végzett, majd bejutott az Akadémiára és elvégezte a zongora szakot. Kolozsváron a Zeneakadémián sok barátnője és barátja, udvarlója akadt, mert nagyon szép kislány volt. Művészi társaságba, környezetbe került, s ez azzal járt, hogy megnőtték az igényei a szórakozás, öltözködés tekintetében.



Húgom, Kozma Gyöngyvér Mária, Glass Ingo szobrász felesége. Tessék elhinni: hatvanéves



A Duna-parton felállított „Septenarius”, Ingo Glass 1968-ban készült szobra

Ezen túl csak jót mondhatok róla, mert érzékenyebb, melegebb lelkű gyermek volt, mint én. Elvégezte az Akadémiát és a kolozsvári Román Operában volt korrepetitor.

Megismerte az akkor még egyetemista sváb nemzetiségű Ingo Glass fiatalembert, aki a Képzőművészeti Akadémián, a szobrászaton volt egyetemista, és különben elég jól tudott magyarul. Esküvőjük 1966-ban



Sógorommal, Ingo Glass-sal, aki ma már elismert szobrász, világszerte több kiállítása volt. 1990-ben, amikor a kép készült, még kezdők voltunk, de kezünkben már régen ott volt a toll és a véső

volt, Ruha István volt a násznagy, a család személyes ismerőse, hiszen édesapámnak a Magyar Operában kollégája volt. Egy év múlva végzett Ingo is, és kihelyezték őket Galacra. Itt született leányuk, Kriszta és fiuk, Ingmar. Sógorom ott alkotta első nagyméretű, tizenvalahány méteres szobrát, melyet a Duna partján állítottak fel. Különben egész életében vasban dolgozott, később mindig három színben: kékben, pirosban, sárgában. Egy év után elkerültek Bukarestbe, húgom ott is az Operában korrepetált, férje pedig művészeti tanácsadó volt egy múzeumban. Ingo szülei már régebben kimentek Németországba, és a húgomék is beadták a kitelepedési kérésüket, amelyet jóváhagytak. Így 1979-ben elhagyták az országot. Édesanyám több, átszállásos utazással meglátogatta leányát Münchenben. Erről ír egyik karcolatában, a *Hódításban*:

Orvul tört rám az egész, abban a történelmi pillanatban, amikor semmiféle behódolásra nem voltam beállítva, csak egyetlenegy élmény befogadására: itt vagyok hát! Megfoghatom a kezüket, szemmel láthatom Őket... Itt vagyok!

Tudtam, hogy majd harcolnom kell a gyengeségemmel, tudtam, hogy meg kell majd feszítenem kis erőmet, hogy elbírassam a boldogságot. S ha maradna kevéske erőm utána, az kizárólag egy heverő utáni vágyakozásra összpontosul. Olyan szobában levő heverő-bútor után vágyódtam, ahol már a légyümmögés se emlékeztessen a zajra, a vonatkerek zakatolására.

Elég volt a mozgásból, a színekből, a benyomásokból! Elég a 29 órás utazás kavalkádjából! A látszat az volt ugyan, hogy még állok a lábamon, de az csak valamiféle trükk lehetett csupán. Én magam nagyon is jól éreztem, hogy cipő helyett egyfajta készüléken állhatok, amelybe forró katlan van beépítve, s abból millió hangya menekül fel a lábszáramra... Ha elcserélhetném ezt a lábat valakiévé! – sóhajtottam magamban. Éltrevaló gondolatnak tűnt, csak egy hibája lenne, nehezen megvalósítható: ki bolond egy „tűzvonalban levő” láb helyett akár egy selejtest is adni?! Így álltam tehát ott, sajgó testtel, mégis boldog, lobogó lélekkel szeretteim gyűrűjében. Évek óta nem láttam őket, s most még szebbek voltak, mint évekkel ezelőtt. S ez nem kicsi dolog. A lányom és családja.

Nyár volt. A naptár szerint is nyár, és *nyár* volt az a kép is, amit ők nyújtottak. Tudom, hogy virágokhoz kellene hasonlítani őket, de én inkább gyümölcs-színeket láttam magam előtt. A sötéthajú kisfiú: érett kajszibarack... a szőke kislány pedig előírásosan az a bizonyos hamvas-halvány őszibarack. A két szülő, összefoglalva színeiket: az érett búzakalászt, a júliusi meggy vörösét, meg a barackokat termelő-érlelő nap sugar-aranyát hozta elém. Mindebbe nem számít bele a hasonló színekben viruló textilja, mely igen csekély mértékben volt rajtuk képviselve. Így persze még jobban érvényesült a „természetes őszanyag”.

– És most, édesanyám, nézd meg a mi kis otthonunkat! Hol is kezdjük – így a lányom, mire én, látva, hogy az egyik ajtó közel van, mohón rámutatok: – Itt, lelkem, csakis itt! Lábam tüzesen helyesel, s már indul is.

– Jó, de hát ez a konyha, és nem inkább... (közbevágok)

– Remek! Egész életemben konyhacentrikus voltam.

Lányom kissé furcsán tekintett rám, de már be is léptünk a... hova is? ... És ekkor történt az a bizonyos orvttámadás. Egyszerre levett lábamról az, amit ott megpillantottam. Igen, ez hódítás volt, a javából. Ez konyha! Hm... van-e gazdag szókincsünkben józanabban hangzó szó, mint ez: konyha? És van-e a fantáziánkra erősebben ható szó, mint ez: hódítás? Nincs. Hát akkor...?

Én akkor nem voltam abban az állapotban, hogy rágondoljak: történtek ennél furcsább dolgok is, mint az, ami velem most megtörténik. Vegyük csak az irodalom területét. Ezernyi szemléltető anyag közül gondoljunk csak Unsed Singrid Nobel-díjas írónő regényére, a *Pogány szerelemre*. A férfi hős fontosabbnak minősít egy kis barna szemölcsöt a hősnő két melle között, mint a másik nő előírásosan érzéki szépségét. No-hát! Akkor engem is inkább lenyűgözhet, meghódoltat egy ifjú háztartás konyhája, mint a Hauptbahnhof világvárosi nyüzgése.

A konyha. Három ablakon, bizony nem hazudok, hárman ragyogott be a nyári nap fénye. Egyszerre életre keltek a színek, és felragyogott a sokféle fémcső. Ezeknek rendeltetése előttem mély titok. De oly szép volt, hogy semmiféle pluszt nem jelenthetett volna, ha a konyhai csövek mind színezüstből lettek volna is.

Az asztal nagy és világos tömör fáján pirosan táncol a virágos függönyökön áttörő napfény. Rajta öt teríték, apa, anya, a két gyermek és én. Minden teríték más-más színű, virágszínű, mézszínű, érett gyümölcs-színű... tányér, csésze, szalvéta... barack, eper, málna, nyár...

– Ó, sóhajtok egy nagyot, mindig erre vágytam, virágoskertben reggelizni a Ti konyhátokban!

A lányom szíve olvad a szavaktól, és milyen furcsa, és mégis az én szemembe szökik fel egy könnycsepp. Ő meglátja és igyekszik józan húrokat megpendíteni. Megpenderít.

– Idenézz, édesanyám! Ezen fogsz majd működni, ha utolér a főzőcskézési láz.

– Én? Ezen a veszedelmesen csillogó műszeren? Soha! Hozzá se mernék nyúlni – mondom –, de a következő pillanatban nem bírok ellenállni, remegő és főleg látványos óvatossággal megérintem az egyik gombot. Erre a nyakamba vetett kis muszlin sál már a levegőbe repült, és én ijedten ugrottam hátra. Közben a már amúgy is agonizáló frizurám olyanná varázsolta a fejemet, mintha most lépnék ki egy Hitchcock-film rémjelenetéből. Csak a hatás más. Itt: derűtség az egész vonalon.

Köröttem a család. Az arcokon ugyanaz a ragyogás, mint egy olimpikon arcán, amikor elérte! Hogy mit? Mindegy. A célt, hogy magasabbra ugrott két és fél centivel, mint ez ideig bárki, hogy gyorsabban futott, mint bárki... Az a fő, hogy elérte! Sikerült! Ez volt a család arcán is: sikerült elcsodálkoztatni engem.

– Ez, drágám – így a lányom –, ez a szag- és gőzfelszívó. Például ha hagymás ételt főznél, igazán nem nélkülözhetnéd.



A „müncheni család”: Édesanyám, leánya, Gyöngyvér és két unokája, Kriszta és Ingmar

Ó, sóhajtottam egy nagyot, és egy kicsit bocsánatot is kértem gondolatomban az én jó öreg hagymaszagú konyhámtól – de hisz ez itt Alíz Csodaországban! De gyermekeim, több csodát már nem bírok el. Adjatok egy csöndes zugot, egy nemcsoda-heverőt, lehetőleg ilyen fényes gom-bok nélkül. Nem szeretnék a plafonon ébredni.

Később, talán félóra múlva, ők a szomszéd szobában vannak. Azt hiszik, alszom. Suttogva beszélnek, de az akusztika, úgy látszik, nem akar lemaradni a többi csoda mellett, mert minden szót hallok. Most a lányom, így:

– Igaz, milyen édes kis ember? És hogy el van ragadtatva a konyhámtól. Na, szólj már egy szót! Igaz, hogy ilyen ő?

– Sie ist sehr nett, csak egy küssé, persze, naiv: hogyan ámuldozott a te konyhádön!

– Ez nem naivitás. Az én konyhámon még a svéd vendégeink is ámuldoztak, emlékszel-e a franciákra? Azok aztán!... Miért éppen az én anyám lenne azért naiv? Mert meghódította a konyhám? Örülj neki!

Gondoltam, itt az ideje a közbelépésnek. „Álmomban” nyögtem egyet. Erre odaát csend lett. Aztán suttogás:

– De ugye, okos, ugye tetszik neked is?

– Natürlich – valami jóindulatú mormogás, aztán: – Akkor jó. Gyere a gyerekekhez! Hagyjuk aludni szegénykét. És ezután csend következett.

Szeret! Elszakadt tőlem, de szeret... messze, messze ment el, de szeret! Talán azért, mert meghódított a konyhája... de talán nem csak azért. Mégis érdemes volt 29 órát utazni ezért a hódításért. Sójajtottam egyet, és végre az utazás gyötrelmei után, átfordulva a másik oldalamra, végre- végre mély álomba merültem.

Édesapámat súlyosan érintette, hogy meg kell válnia leányától, hosszú-hosszú levéllel próbálta rávenni a maradásra, de nem tudta többé viszsztatartani. Münchenben telepedtek meg, Gyöngyi a Staatsopernél kapott

állást. Ingo művészeti igazgató lett, nagyon sokat dolgozott, s az országban, majd külföldön is elismert szobrász lett. Hogy az életük vége hogyan alakult, az homályos előttem. Nem tudom, hogyan jutottak oda, hogy elváljanak. Gyöngyi halálos beteg lett, kórházba került, 2004 őszén meglátogattam, de már nagyon látszottak rajta az elmúlás jelei. Néhány napig maradtam Münchenben, minden nap kétszer is meglátogattam, nagyon örültünk egymásnak, de úgy gondolom, mindketten tudtuk, hogy többé itt a földi létben nem találkozunk. Hazajöttem, s rá egy hónapra Isten magához szőlította hűgomat. Német református lelkész nő temette.

Kérészemre elküldte a temetési beszédet, mert én már nem tudtam elmenni.

Sógorom másodszor is megnősült. Két évvel ezelőtt végleg Budapestre költözött, ott is alkot, és intenzíven bekapcsolódik a művészi életbe.

BIZONY MONDOM, ÉNVELEM CSELEKEDTÉTEK MEG

Máté 25,35–40
Uram!

Felvettem sokszámos adományod,
de nem fizettem érte semmi árt.
Gyermekeként ígértem: megfizetem,
Kérj tőlem bármit, azt majd meg-

teszem,

s tisztességem nem szenved kárt.
Teltek az évek. Az adósságom
s bűneim száma egyre csak nőtt...
Tudtam, hosszútűró vagy és

kegyes,

mégis kétkedtem, elég-e ez?
Csoda kéne itt, de csoda nem lesz
s vártam, jön egy nap, hogy elve-
szejtesz,
de... ó, akkor valaki közbejött.

Egy lélek. Rég vágyott valakire,
kivel megossza súlyos terheit.
Belém döbbsent: énhozzám jön-e ez?!
Hát úgy látja, ilyen életképes-
lélek vagyok? Én, ki remegek,
s csak égi csoda az, hogy még élek...
énnekem gyónja meg vétkeit?!

Ez épp olyan, mintha kölcsönt kérne
attól, aki az adósok börtönében
ül. Mért nem kér inkább kenyeret,
s ruhát, ami rajtam van, ezt,
könnyebben adnám. De ő „csak” ezt
kéri: eligazító segítséget.
Hát ellökjem magamtól? Nem
tehetem.

Kezét megfogom, s ő beszélni kezd...
Kályhámban tűz pattog. Kint hull
a hó.

Falióra üt... Már én beszélek
s üres kincstáramból árad a szó.
Egy szempárból rámlehel a hála,
egy arcon simul a görcsösség...
Én gyötrődöm: adósságom fennáll,
amit tettem, kamatnak sem elég.
És akkor..., honnan is bukkant elő? –
ott, a tűzvilágította falon,
lassan egy ige rajzolódott ki:
„Az, aki eggyel is jót cselekszik
atyámfiai közül, azt mondom:
énvelem cselekszi azt, úgy bizony.”

Ámen.

GYERMEKKOR, ISKOLÁK

A Nagy-Szamos menti Árpástón születtem, Déstől keletre, 19 km-re, édesapám itt volt lekipásztor. 1934-ben került oda, s én 1935. február 19-én születtem. Édesanyámnak nehéz szülése volt. Éppen zajlott a Szamos, s édesapám nem tudott orvosért menni, végül a zajló Szamos jégtábláin ment át a retteneg orvoshoz, s aztán a Szamos Dénél megke-
rülve érkeztek meg az orvos kocsijával. Megszülettem.

Szülőfalum két tiszta magyar falu, Magyardécse és Bálványosvár-
alja szomszédságában van. Árpástó viszont vegyes volt. Különös, hogy nem volt népviselet, nem voltak népszokások, a magyarok sok román szót kevertek beszédükbe. Abban az időben 600 magyar református élt a községben – más magyar felekezet nem volt – és 600 román, mind görögkatolikus. Tudtommal a két nép között nem volt soha semmi el-
lentét. Két iskola volt: egy református elemi, én is oda jártam, és egy állami, ahova a román gyermekek jártak. A reformátusoknál egy, időn-
ként két tanító volt. Természetesen a születések/elhalálozások arány-
száma pozitív volt, de korántsem olyan jó, mint Szilágyságban. Emlék-
szem, hogy a magyar időben édesapám kapott a magyar államtól hús-
z pár bakancsot. Odahívta a román papot, és tíz párt átadott, hogy ossza
szét a románok között. Magával a román pappal is elég jó viszonyban
volt, a két család még összejárt egyszer-egyszer, de azért közeli barátok
nem voltak. Élt még ott egy magyar tanítócsalád, Csejdy Jenő és felesé-
ge, az állami iskolának a tanítója, akinek a gyermekével barátkoztam.

Hatéves koromban itt mentem iskolába. Debrecenből odahelye-
zett fiatal lány, Lada Margit volt az első tanítóm. Az első három ele-
mit itt végeztem. Itt értem a magyar időket, a magyarok bejövedele az
első igazi nagy élményem volt. Csodálatos eseményként éltem meg a
bevonulást. Édesapám lehozatta a toronyba 22 évvel azelőtt elrejtett,
becsomagolt piros-fehér-zöld zászlót, azt kibontva és lobogtatva, szeké-
ren, a tanítóval együtt mentünk át Rettegre, a közeli kisvárosba, ahol a
bevonulók egy csapata áthaladt.

Amikor megvolt a második bécsi döntés 1940. augusztus végén,
de még nem vonultak be a magyarok, akkor nagyon féltünk attól, hogy
ránk támadnak a Maniu-gárdisták. Nem értettem, hogy szüleim mi-
től félnek, mert Árpástón a románoktól nem kellett félnünk. Nemrég

olvastam, hogy Cseterky János, ördögögsfűzesi lelkipásztor értesítette a püspököt, hogy a környéken garázdálkodnak a Maniu-gárdisták, megtámadják a papot, kifosztják a magyar üzleteket, iskolákat. Édesapám kipárnázta az ablakokat, hogy védje a családot az esetleges lövésektől, a gondnok pedig önként ajánlkozott, hogy éjszakánként, megbújva a mogyorófák között, kiskertünkben virraszt. Tehát nagyon féltünk. De nem történt semmi, ezek a napok elmúltak, s csodálatos négy év következett.

Amikor a szovjet offenzíva közeledett, összezsugoroltunk, és 1944. október első napjaiban nyugat felé vettük utunkat, ötön: szüleim, apai nagyanyám, húgom és én. Szilágypanitig jutottunk, ahol anyai nagyszüleim éltek. A családi tragédiáról már beszéltem. Édesapámat megválasztották Szilágypanitba, majdnem két évig volt ott lelkész. Azelőtt Árpástóról több nyáron elvittek szüleim Panitra nyaralni. Nagyszüleim nagyon szerettek engem. A paniti évekről sok kedves emléket hordozok magamban, noha csak rövid ideig éltünk ott. Tiszta magyar, tiszta református falu volt, és ma is az. Vasárnap délelőtt majdnem tele volt a templom, délután pedig alig lehetett helyet kapni. Emlékszem, hogy nagyhéten is voltak húszan-harmincan. Akkor a falu 600 lelkes volt, úgy tudom, most is annyi.

Szilágypaniton ma is nagyobb a születések száma, mint az elhalálozottaké – hála Istennek, a Szilágyságban Panit nem az egyedüli ilyen falu. Sok játszótársam volt, barátságos és adakozó lelkületű nép volt. Többször voltam a változások után Paniton szolgálni, imahéten és máskor is, ajándékokat kaptam tőlük, ölelgettek. A mindenkori lelkészt szerették, megbecsülték; szinte minden nap bekopogott valaki a parókiára, ajándékot hozott, egy csupor tejfölt, egy pár tojást, egy kosár szőlőt, körtét, vagy éppen kölcsönként kis összeget. Ez azért volt nagyon kellemes meglepetés, mert az árpástóiak nem ilyenek voltak. Egyáltalán nem akarom becsmérelni az árpástóiakat, mert jó viszonyban voltunk velük, de másfajta nép volt. Paniton jól éreztem magam, mert az egész légkör barátságos volt.

DIÁKÉVEK ZILAHON

Az első három elemimet Árpástón jártam, a negyediket pedig Szilágypaniton. Innen mentem 1945-ben a zilahi Református Wesselényi Kollégiumba, ami kizárólag fiúgimnázium volt. Édesapám beíratott az internátusba. Nagyon nehéz évek következtek. Sokszor bizony éhezünk, azt mondhatnám, hogy szinte abból éltünk, amit otthonról, a szülőktől a csomagokban kaptunk. Amikor beíratkoztunk a konviktusba, a szülők természetben is hozzájárultak a fenntartáshoz. Kellett hozniuk



A zilahi Református Wesselényi Kollégium

krumplit, murkot, hagymát, sok mindent, mert egyszerűen nem volt miből eltartani a diákságot.

Megvolt az a régi kollégiumi rendszer, a maga varázsával és minnennyel, amit ma egy akkori diákközösségről elmondhatunk. De ez a régi kollégiumi rendszer azt is jelentette, hogy a felsős diákok uralkodtak az alsósokon. Minden bentlakó nyolcadikosnak, tehát érettségizőnek volt egy *fikája* (az elsőévesek gúnyneve), akit ő választott, és akinek a felsős rendelkezésére kellett állnia. A fika kipucolta a nyolcadikos csizmáját, forró lábvízhez hozott fel a konyháról, mert meleg víz nem volt az internátusban, közvetítette a szerelmes leveleket... Az a nyolcadikos, aki engem választott fikának, durva ember volt, őt „Incze úrnak” kellett szólítani. Pucoltatta velem a csizmáját, amely a lábán volt, közben többször is mondta: „De aztán fényes legyen, mint a Salamon tőke!” Ezt a hasonlatot nem értettem akkor, tizenegy éves koromban. Ha nem volt elég fényes, akkor: „Bukj meg!” – meg kellett hajolni, s a fenekemre vert kettőt-hármat a lovaglópálcájával. Ha a tál a forró vízzel nem volt színültig tele, akkor jött a büntetés. Incze úr nagyon megkeserítette első gimnazista életemet. Nos, ez megváltozott, mert 1946-ban édesapámat megválasztották a Wesselényi Kollégium vallásstanárának a neves M. Nagy Ottó helyére, aki negyvenvalahány éves korában, tüdőbajban meghalt. Beköltöztünk. Először az internátusban adtak két szobát a családnak, majd egy év múlva átköltözhattünk a kollégium tanári lakásainak egyikébe.

1946 és 1951 között éltem Zilahon. Nagyon sok jó emlékem van a kollégiumról és általában a cívistvárosról. Szerettem a tanáraimat, és

úgy éreztem, ők is szeretnek engem. Zilahon konfirmáltam 1948-ban, több mint 130 fiatal konfirmált egyszerre. Több csoportban, külön történt az előkészítés: voltak a kollégisták (fiúk), a tanítónőképzősök (lányok) és az inasiskolások. Minket, harmadikos diákokat a kollégiumban édesapám a vallásórán készített elő a Heidelbergi Kátéból, a lányoknak és az inasoknak a kátéórája a parókián volt.

1948-ban, a harmadik gimnáziumom végén, a tanügyi törvénnyel a kollégiumi élet teljesen megváltozott. A Wesselényi fiúkollégiumból 2. sz. vegyes iskola lett. Wesselényi csak egy volt Erdélyben, vegyes liceum sok száz. A tanítónőképzőből leányliceum lett. Harmadik után nyolcadikba mentem, s akkor már vegyes osztályunk volt. Ott jártam a nyolcadikat, a kilencediket, s a tizediknek az első félévét, utána költöttünk Kolozsvárra. Korrajzként talán érdekes lehet a mi osztályunk helyzete. A tanügyi reformmal összeolvasztották a harmadik és a negyedik gimnáziumot nyolcadikká, s a középiskola 11 osztályos lett. 1951-ben viszont a tizedikesek nyáron gyorsalpalással elvégezhatték a tizenegyediket – azok, akik 1935 előtt születtek és az általánosuk 7,00 fölött volt –, így csonka osztály maradtunk. Én kijártam szabályosan a tizenegyet. Nyilván siettetni kellett az iparosodást, kellett a munkaerő, így többen is már 16 évesen beiratkozhattak az egyetemre.

Zilahon megkeserítette a '48 utáni diákéletemet az úgynevezett UTM-ügy, ami a későbbi UTC elődje volt (Ifjú Munkások, illetve Kommunisták Szövetsége). Az azelőtti, minden tanulót magába foglaló diákszövetség (UAER) megszűnt és UTM-vé alakult. Ennek nem minden diák lett automatikusan tagja, voltunk az egykori kollégiumban kb. 30-an, akiket formálisan felvettek, s utána azonnal ki is zártak. Maga a kizárás életem egyik legmegalázóbb eseménye volt, már akkor így éltem meg, s azóta is csak így tudok erre gondolni. Összegyűjtöttek minket a kollégiumi díszterembe, ahol azelőtt áhítatok, évzáró ünnepélyek voltak. Itt két felsős diáktársunk (magamban hóhéroknak neveztem őket), Herskovics és Somogyi kiállt oda, ahol nemrég az úrasztala volt – a szószéket már azelőtt kitették –, és felolvastak egy névsort, melyben benne voltam én is. Lelkészek, kulákok, földbirtokosok, dzsentrik gyermekeit felsorakoztató névsor volt. Reánk mutattak: „Ezek osztályelleneségek, ne barátkozzatok, ne játsszatok velük a szünetben, ne osszátok meg velük a tízóraitokat!” Még azt is mondták: „Ne súgjatok nekik!” Teljesen el akartak különíteni. Az utémista vezetők annyi csúfságot űztek velünk, amennyit csak tudtak, de az osztályunkban ilyen buzgó utémista nem volt, továbbra is mindenki barátkozott mindenkivel.

Egyik kizárt barátommal, a dzsentri Czell Lőrincsel a május elsejei ünnepségekre plakátokat festettünk, írtunk. Somogyi, az UTM vezetője, iskolatársunk ígérte, hogy nekünk mint rajzolóknak kivételesen megengedik, hogy a többiekkel kivonuljunk. Nekiálltunk Lencivel és sok

plakátot festettünk. Én magam nem tudok rajzolni, de egyet tudtam: Sztálin elvtárs profilját bal oldalról lerajzolni, s alája írni a szöveget: *Éljen a szovjet–magyar barátság!* Május elsején, amikor reggel a diákok a kisudvaron összegyűltek és kivonulni készültek, odajött Somogyi és hazaküldött. Tudom, hogy ez nem nagy eset, de egy tizenéves gyermeknek, aki felkészült, hogy bekapcsolódjék a diákközösségbe, valóságos trauma volt. Talán még sajátosabb eset, amely az osztályfőnökömhöz fűződik. Kulcsár tanár urat (elvtársat?) mind szerettük. Földrajztanár volt, jó szakember, közvetlen természetű. Zilahi volt, s mint sok zilahi, ő is szőlősgazda. Pár nappal a születésnapja előtt meghívta az osztályt a szőlősbe egy vidám estre, de utána hozzátette, hogy a meghívás a kizártakra nem vonatkozik. Hat kizárt volt az osztályban, három fiú és három leány. Aztán egyenként megszólított, hogy mi is jöjjünk el a „kertek alatt”, de ne csoportosan. Jellemző, hogy még a tanárok is tartottak az ifjúsági kommunista szervezet diákvezetőitől. Időnként több ehhez hasonló elkülönítésben, megsegényítésben volt részünk.

Ennek ellenére Zilahon jól éreztem magamat. 1948-ig mi, kollégisták minden vasárnap templomba mentünk. A kisudvaron osztályok szerint sorba állítottak, így vonultunk a templomba, ahol a karzaton megvolt a helyünk. Emlékszem, az osztályban csak egy katolikus volt, a többi mind református. 1948 után nemcsak hogy ez nem volt meg, hanem szigorúan tiltották, hogy templomba járjunk. De kinek tilthatták? – csak az utémistáknak, nekünk nem. Én azelőtt is jártam templomba, édesapám még egyszer-eyszer szolgált is mint vallástanár. Viszont ennek a kizárásnak egyik eredménye az volt, hogy megalakult a gyülekezetben az ifjúsági bibliakör – addig nem volt –, és a kizártak közül egy jó páran eljöttek az ifjúsági bibliaóra. Anélkül, hogy szóltunk volna egymásnak, összegyűltünk a parókián. Minket a diákvezetők nem büntethettek meg, pedig nyilván tudtak róla.

Ez az UTM-s kor mégis kedves számomra, mert volt vagy két-három olyan jó barátom, akikkel együtt tudtunk játszani, pingpongozni, futballozni, kirándulni, gombászni (már akkor jártam), s velük nagyon jóban voltam. Ezért és sok más kedves emlékért minden zaklatás ellenére Zilah számomra sokáig a világ közepe volt. A változások után, amikor Zilahon jártam – és többször jártam –, szomorúan láttam és hallottam a régiektől, hogy a város megváltozott. Nemcsak hogy az iparosodással a népesség úgymond felhígult, nemcsak hogy a meghitt kis cívisvárosból vegyes „minőségű” keverék, torzó lett, de megváltozott a magyar–román arány is, mint ahogyan a legtöbb erdélyi városban. „Egykor a főtéren csak magyar szót lehetett hallani, most csak nagyon ritkán, s a magyarok is alig ismerik egymást” – panaszkolta egyik helyi magyar tanár.

A KOLOZSVÁRI REFORMÁTUS KOLLÉGIUMBAN

Hogy mi történt velünk 1948-ban, arról édesapám életrajzának a vázolásánál röviden beszéltem, most már a magam összefüggésében mondom el az eseményeket. A Teológián katedrák ürültek, mert Tavasz Sándornak, Imre Lajosnak, Nagy Gézának, Gönczy Lajosnak egyik napról a másikra kényszernyugdíjba kellett menniük. Édesapám volt az egyik esélyes a gyakorlati teológiára, és a püspök nem őt nevezte ki. És akkor elhatározta, hogy Kolozsvárra jön, a Magyar Operába. Versenyvizsga után valóban prímhegedűs lett. Ezt az előzőkben részletesebben elmondtam. Kolozsváriak lettünk, s engem beírtak a volt Református Kollégium tizedik osztályába. Ez nem volt koedukációs iskola, és tiszta magyar volt. Itt tanultam másfél évet, itt érettségiztem 1952-ben. Ennek az évnak augusztusában innen, a Hidelve utcai lakásunkból tartóztattak le.

Ez a durva UTM-élet csak Zilahon folyt. Ott a kollégium folyosói tele voltak plakátokkal, Sztálin-, Lenin-, Marx-idézetekkel, az osztályban pedig volt Sztálin-sarok, Lenin-sarok és sztahanovista sarok. Osztályonként faliújságok rondították a terem falait, tele faliújság-cikkekkel, orosz sztahanovistákkal meg iskolai éltanulókkal. Minket nemcsak kizártak, hanem meg is félemlítettek. Átjöttem Kolozsvárra. Itt ebből semmi nem volt, nem volt faliújság, Sztálin-, Lenin-kép... Csodálkoztam: hát ez más ország? Nagyon jellemző, hogy én Kolozsváron utémista szerettem volna lenni, mert hát az valamelyes közösségi összetartozást ígért. Akkor, tizenéves életem elején még nem láttam a kommunizmus torzságát és veszélyeit. Az osztályunkban volt egy UTM-felelős, Lénárd István, s megkérdezte (a többiek jelenlétében), hogy akarok-e utémista lenni. Azt válaszoltam, hogy igen, s csodálkoztam, hogy a többiek kissé gúnyosan mosolyogtak, mert Kolozsváron senki sem akart belépni ebbe a politikai szervezetbe. Végül nem lettem sohasem UTM-tag. Ennek az egésznek a fintora, hogy Lénárd Pisti, a fejrődi parasztfiú és utémista, később az első volt az osztályból, aki kiszökött Németországba, orvos lett Münchenben. A nagy utémista volt az első, aki hátat fordított a kommunista Romániának. Egy ideig volt faliújságunk, egy vicclap, érdekességekről, iskolai esetekről írtunk humoreszkeket, én rajzoltam a címet: *Klassz-mi?* Nagy Géza bácsi, magyartanárunk azt mondta, hogy ezek komolytalan írások, és levétette a *Klassz-mi*-t. De politikai faliújság, általában diákpolitikai élet Kolozsváron nem volt.

A TANÁROK

Zilahon természetesen még a régi tanári kar tanított. 1948-ig az igazgató Szász Árpád volt, a városban és az iskolában is nagyon elismert személyiség. Ha a nevét említették Zilahon, később Kolozsváron is, mindenki felkapta a fejét. Román–magyar szakos végzettsége volt, de tudommal csak román irodalmat tanított. Szigorú ember volt, elegáns megjelenésű, magas, szikár termetű, a parancsolás sugárzott róla – és parancsolt is. Elismerték városszerte, ez természetes volt. Amikor ő végigment a kisváros utcáin – a kisvárosban majdnem mindenki ismert mindenkit –, tisztelettel köszöntötték; már a külső megjelenéséről is mindenki tudta, hogy az Szász Árpád. Ahogyan ment, ahogyan „tartotta magát”, az tiszteletet parancsolt. Megítélése a magyarok között mégsem volt egyértelmű. Valamelyik évben 1945 és 1948 között, egy januári román nyílttéri ünnepségen történt. A két román fejedelemség, Havasalföld és Moldva egyesülését ünnepelték, s a főtéren, a Wessélyi-szobor mellett összegyűlt románok a „hora unirii” körtáncát járták. Természetesen magyar ebben nem vett részt, Szász Árpád viszont beállt közéjük. Ezt az egész város megtudta, s a magyarság elítélte ezért Szász Árpádot. 1948 után bekerült Kolozsvárra, egyetemi tanár lett. Találkoztam vele alkalmilag, itt is úgy „festett”, mint egykor a kisvárosban.

Tatár Géza volt a magyartanár. Jó tanár volt, de az „igazit” Kolozsváron ismertem meg. Ő ifj. Nagy Géza. A többi zilahi közül csak a félszemű, szigorú Józsa Gerőre emlékszem igazán, aki magyartanári végzettséggel román nyelvet tanított. Szigorú ember, de nagyon jó tanár volt. Feltűnik tőle, ugyanakkor tiszteltük és szerettük is. Akkor még nem tudtam megállapítani, most, utólag úgy vélem, hogy Kolozsváron képzettebb tanáraink voltak. Amikor erről beszélek, főleg Nagy Géza bácsira gondolok, aki sajnos csak egy évig tanított. Élmény volt, ahogyan beszélt a 20. század költőiről, íróiról. A többiek közül csupán Árkossy Sándor földrajztanárt emelhetem ki, aki igazgatóm is volt. Nemrég, majdnem százéves korában halt meg Egerben. Szász Árpádhoz hasonlítható jelenség volt, főleg szigorúságára gondolva. Árkossy István grafikus, festő édesapja. Más, különösebb, behatóbb élményem a kolozsvári tanárokról nem volt.

A tantárgyak közül a számtant szerettem, de csak jó közepes matekos voltam, ennél még gyengébb, ha az egyik kolozsvári osztálytársamra gondolok, aki számtanzseni volt. Érdekelt ugyan a számtan, de inkább a humán tárgyak felé fordultam, főleg a magyart szerettem. Ezt a hajlamomat mindkét szülőmtől örököltam. Különös, hogy a történelmet sohasem szerettem, talán azért, mert nem voltak igazán jó tanáraink, vagy inkább azért, mert egyszerűen nem volt ilyen irányú hajlamom, adottságom.

GYEREKKORI BARÁTOK, OSZTÁLYTÁRSAK

Mind Zilahon, mind Kolozsváron több barátom is volt. Itt most azokat említem, akik az erdélyi magyarság viszonylatában közéleti szerepet játszottak. Zilahon jóban voltam egyik osztálytársammal, Kerekes Györggyel. Édesapja cipésmester volt, nyolcan voltak testvérek, teljesen érthető, hogy ő lett az osztályunk UTM-felelőse. Ennek ellenére barátokozott velem, kizárttal. A Dacia Könyvkiadó igazgatója lett. Nyugdíjasként most itt él Kolozsváron. Kolozsváron padtársam volt Kelemen Árpád, kajántói parasztgyermek, aki neves elektromérnök lett. Igazi zseniként beszélt később mindenki róla. Bukarestben már huszonhat évesen egyetemi tanár lett, majd Kolozsváron volt professzor. Úgy tudom, a villanyárammal hajtott motorok (egyik?) feltalálója volt. Ő már nincs köztünk. Osztálytársam volt az elismert, többször kitüntetett zenész, Almási István, az erdélyi népzene kutatója jelentős alakja. Azok közé a kevesek közé tartozott, akik a diktatúrában is tartották a kapcsolatot az egyházzal. Három évig az egyik kolozsvári templomban kántor is volt. Egyszer-egyszer találkozunk, s a mai napig jó, baráti viszonyban vagyunk. A többiekkel... Nos, természetes, hogy „szoros kapcsolatom” volt a kommunistaellenes szervezetünk több tagjával. Református egyházunkban elismert, nagyon tisztelt személyiség, Bustya Dezső marosvásárhelyi lelkipásztor, püspökhelyettes közelebbi barátom volt. Ágyat, priccset osztottunk meg a foglyotáborokban. Nagyon jó gyülekezeti lelkipásztor volt és tehetséges költő. Jelenleg nyugdíjasként, Marosvásárhelyen él.

BÖRTÖNÉVEK

A középiskola és a Teológia közötti két év jelentősen meghatározta ifjúságomat, de talán egész életemet is. A börtönévekről van szó, s arról, hogy részt vettem egy rendszerellenes ifjúsági szervezetben. Ez mindenekelőtt az én örök ellenzékiiséggemmel magyarázható, egy belső indítással, amit bizonyára a génekkel lehet magyarázni. De ha nem megyünk éppen ilyen mélyre, akkor vissza lehetne menni a zilahi évekre, ahonnan ugyan nagyon kedves emlékeim vannak, de az UTM-ből való kizárás, amiről szó volt, érlelte bennem azt, hogy körülöttem valami nincs rendjén, valamit kell tenni. Persze ehhez hozzájárul egy bizonyos tizenéves kalandvágy, amit sohase tagadtam és nem is szégyelltem. De Zilahon ilyen szervezkedésről szó sem lehetett.

AZ IKESZ (IFJÚSÁGI KOMMUNISTAELLENES SZERVEZET)

Kolozsvárra kerültem, és itt beszélgettünk néhányan arról, hogy hát annak a sok visszásságnak, aminek részesei és szenvedői vagyunk, véget kellene vetni. Egyszer hazamenet az iskolából Bustya Dezső mondta, hogy nekik is vannak rendszerellenes gondolataik, de egyelőre még komoly szervezkedés nincs. Mondtam, hogy mi is tervezünk hasonló megmozdulást. Így kerültem Bustya révén kapcsolatba ezzel a még vajúdóban levő, de azért mégiscsak már élő szervezettel. Nem sokkal később meg is történt, hogy együtt tárgyaltunk alapeszmékről és célokról. Tudtuk, hogy az nem a tizenévesek dolga, hogy megdöntsenek egy rendszert.

Így gyűltünk össze aztán Palocsay Rudolfkertésznek a virágházában. Palocsay Rudolf Kolozsváron ismert személy volt, nagy kertjében gyümölcs- és virágkeresztezésel foglalkozott. Fia, Zsiga is úgy gondolkozott, mint mi. Rudi bácsi virágházában, üvegházában gyűltünk össze. Neveket is tudok mondani, bár nem biztos, hogy mindenki eszembe jut. Tehát: Veress Zoltán, Bodor Ádám, Palocsay Zsigmond, Muzsi András, Szász István. Ez utóbbi kettő a mi „frakciónk” volt. Arról beszélgettünk, hogy mit kellene tenni. Fellengzős terveink voltak, diáktervek,

amelyekbe belejátszott az is, hogy kalandregényeket olvastunk, és az is, hogy mind valamiképpen sérültek voltunk, mármint a rendszer sérültei. Megalakultunk, és szervezetünknek az IKESZ nevet adtuk: Ifjúsági Kommunistaellenes Szervezet. Ez '51 késő tavaszán volt. Mindenféle szubverzív tettekre készültünk: felrobbantani olyan vasútvonalat, amelyen a Szovjetunióból érkeznek akár katonák, akár robbanóanyagok. A robbantás eléggé előtérbe került, arra is alapozva, hogy Muzsi is és én is, mindketten kémia szakra készültünk, és Muzsi így amatőr szinten foglalkozott a robbantással. Ebből annyi valósult meg, hogy az iskola szertárából kicsentünk holmi kémiai szereket, amelyek Muzsi szerint kellett ahhoz, hogy robbanóanyagot állítsunk elő. Mai napig nem tudom, hogy ez igaz volt-e, és azt sem, miért kellett ehhez mikroszkóp, amit szintén a szertárból hoztunk el. Végül ez az egész robbantásos ügy valahogy elenyészett, tehát sose lett belőle semmi.

Az igazi és nagy terv, amit aztán megvalósítottunk, az volt, hogy röpcédulákat készítsünk, amivel felhívjuk a lakosság figyelmét, hogy ellenállást tanúsítson a rendszerrel szemben. Az egyik lánynak a lakásán, amikor nem volt otthon senki, röpcédulákat készítettünk primitív szerelésben; guminyomdánk gyermekjátékszer volt, azt gondolom, hogy sapilográfának hívták. Jó minőségű vécépapírt vásároltunk, arra nyomtattunk. Összegyűltünk és énekeltünk – nem azért, mert jókedvűnk volt, hanem hogy ne legyen feltűnő a szomszédoknak, hogy együtt van annyi fiatal. Nem voltunk sokan, mintegy heten-nyolcan. Nem nagyon emlékszünk már, hány röpcédulát nyomtattunk. Én úgy mondtam, hogy ötezret, de ez nem igaz. Később gondolkoztam, hogy miért mondtam ötezret, hiszen nem akartam sem hazudni, sem nagyozolni. Valószínűleg azért, mert a vádiratban ötezer szerepelt – nyilván hogy nagyobbnak tűnjék a bűn, illetve nagyobb legyen a büntetés. Asztalos Lajos társunk szerint kétezer volt, s valaki azt is mondta, hogy nem volt csak ezer, de ennyi minden bizonnyal volt. Az egyik oldalán magyarul, a másikon románul nyomtattuk. A szövegre szó szerint, betű szerint emlékszem: *„Emberek! Harcoljatok a vörös kutyák ellen, akik romba döntik családjaitokat, s elviszik a nép legjobb fiait!”* Ennek az utolsó mondatrésznek az előtörténete az, hogy 1952-ben, amikor ezt nyomtattuk – de már '51 végén is – megkezdődtek az úgynevezett adminisztrációs leltartóztatások. Olyan embereket vittek el, akik semmit nem követtek el, nem tudtak rájuk sózni semmilyen konkrét bűnt, de politikailag meg nem tűrt személyeknek minősültek. Például László Dezső volt ilyen, aki magyar időben országgyűlési képviselő volt. De voltak olyan régi kommunisták, akik aztán ezt az új kommunizmust megutálták és kiléptek a pártból. Volt több ilyen pártfejes, párttisztviselő, románok és magyarok, a Magyar Népi Szövetség vezető alakjai. Tehát leltartóztatások voltak, és innen adódik az a mondat, hogy „elviszik a nép legjobb fiait”. Mert ezek

a „legjobb fiak” voltak, akik intelligenciahányados szempontjából egy ország vezetésére is képesek lettek volna.

Úgy emlékszem, hogy románul csak egy pár darabot nyomtattunk. Ez '52 áprilisában történt. Arra készültünk, hogy április 30-án éjjel, tehát május elsejére virradóan szórjuk szét a városban, méghozzá az akkor divatos éjjeli zene leple alatt. És ez így is lett. Persze nem volt olyan könnyű otthonról egyikünknek sem elszabadulni, nem volt egyszerű, hogy a szülők elengedjék egy egész éjszakára tizenhat-tizenhét éves gyermeküket, de végül sikerült. Hármas-négyes csoportokra oszolva jártuk be a várost és szórtuk szét a röpcédulákat, betettük a postaládákba, becsúsztattuk az ajtók alatt vagy a réseken. Én az Arany János utcát és a Monostori útnak a letelejét kaptam. Az egyik társunk hegedült, a másik tangóharmonikás volt, más csoportban csak szájharmonika és hegedű volt. Palocsay Zsiga volt az egyik társam, ő hegedült, s nem emlékszem, ki volt a harmadik. Nem szórtuk szét az egészet. Amikor megkezdődött a razzia, ide-oda futottak az emberek. Nagy felhajtás nem volt, de azért látszott, hogy valami zavar van a városban. S akkor fogtuk magunkat, és a még kezünkben levő röpcédulákat csak úgy taláломra szétszórtuk és sietve menekültünk. Minket nem ellenőriztek. Ennek az utótörténete, amelyet akkor még nem tudhattunk, csak a Securitatén derült ki. Velünk egy időben egy kisebb egyetemista csoport adott éjjeli zenét, és összeszedett az első röpiratokból jó sokat. A razzia nem minket, hanem őket érte utol. A szekun az volt a vád, hogy ők nyomtatták és terjesztették. Őket, szegényeket addig tartották ott, amíg minket letartóztattak, és kiderült, hogy ártatlanok. Tárgyalás, per nélkül szabadon bocsátották őket. Fogalmam sincs, hogy személy szerint kik lehettek, soha nem tetek egyikünknek se szemrehányást. Az egyik társunk említette, hogy az iskolában vörös festékkel leöntötték a Lenin-szobrot, de én ebben nem vettem részt. Jött a következő állami ünnep, augusztus 23. Muzsi és én intenzíven készültünk a Bolyai Egyetem kémia tanári szakára, és a második röpcédula nyomtatásában nem vettünk részt. Sok tanulnivalónk volt, s csak annyit tudtunk, hogy a többiek nyomtatnak. Meg is kezdődött az egyetemen a felvételi, letettem az első két vizsgát, az egyiket kilencesre, a másikat tízesre – csak miután szabadultam, tudtam meg ezt a szüleimtől –, s még egy vizsgám volt hátra.

A LETARTÓZTATÁS

1952. augusztus 21-én éjjel mindnyájunkat letartóztattak, tizenöt fiút és három leányt. Csak ötön voltunk a 11 B-ből, akik érettségiztünk, 17-18 évesek, a többiek alattunk jártak, ők csak szabadulásunk után tették

le esti líceumban az érettségit. Három fiú kivételével mind a volt Református Kollégiumba jártunk. A lányok tizenöt évesek voltak, az egykori Református Leánylíceumban tanultak. Én tizenhét és fél voltam. Hogy ki árult el és hogyan, azt csak mások elbeszéléséből tudom. Egyik társunk pincéjében megtalálták az augusztus 23-ra nyomtatott röpcédulákat, s valaki feljelentett. Ilyen esetekben mindig kerül egy-egy „jó hazafi”, aki érdemeket akar szerezni a hatóságok előtt. Éjszaka törtek ránk. Kinn aludtam az udvaron. Két alak jött be, magyarul beszéltek, és szüleimnek azt mondták, hogy most elvisznek egy időre, nekem pedig azt, hogy vegyek magamhoz fésűt, fogkefét és fogpasztát, de csak ennyit, és menjek velük. S akkor bementem a konyhába, ahol éppen azelőtti este kiégett a körte. Volt egy fiókem, ahol könyveim, füzeteim is álltak, s ott volt a pisztoly. Amikor benyúltam a fiókba és rátettem a kezemet a pisztolyra, betoltam a könyveim közé. A Securitatén aztán azonnal elvették a fésűt, fogkefét, fogpasztát. Miután hazajöttem, édesapámék elmondták, hogy másnap ők maguk kutattak a dolgaim között és megtalálták a pisztolyt. El lehet képzelni, mit jelentett egy szülő számára, hogy gyermeküknek pisztolya van. Különben egy rozsdás, kicsi forgópisztoly volt, golyó nélkül, meg se mozdult az a bizonyos henger. S akkor a szüleim összedugták fejüket, hogy most mit tegyenek, hát végül bedobták egy kanálisba. Nem az enyém volt, csak éppen akkor nálam volt, én pedig a vallatásnál erről hallgattam. Négyen tudtunk róla, mind a négyen kaptunk – úgy emlékszem – három évet. A vallatók úgy gondolták, hogy a fegyver Muzsinál van, mert egy időben valóban nála is volt. S akkor két foglár kíséretében Muzsit hazahozták, hogy adja elő a pisztolyt. Kikutatták a házat, persze semmit sem találtak. Az eset komikumához tartozik, hogy megtaláltak Muzsinál egy szépirodalomjegyzéket, s azt kérdezték: Móricz Zsigmond, Reményik Sándor és a többiek tagjai voltak-e a szervezetnek?

Két hónapig voltunk a Securitatén szétosztva külön cellákba. Egy emeletes ágyunk volt, megtörtént, hogy a két fekvőhelyen haton aludtunk fej-láb, láb-fej helyzetben. Kis, levegőtlen lyukak voltak, a dupla vaslemezről készült ajtó alján tojás nagyságú szellőzőlyukakkal. Tipikus eset, amiről akkor még nem is éreztem, hogy milyen megalázó. Egy idősebb kalapos zsidó bácsi asztmás volt, s amikor rájött a légszomj, nem kapott levegőt, akkor letérdelt a lyukakhoz, mi pedig felváltva vet-tük a kalapját és húztuk az orrához a levegőt. Ez naponként többször megismétlődött. Végül elvették a kalapját, azt mondták, hogy nyáron nem kell kalap. Sokkal később arra is gondoltam, hogy a bácsi azért is ragaszkodott kalapjához, mert ezt tette fejére, amikor imádkozott. A cellában nem volt kübli, reggel három, este két percre engedtek ki a vécére. Prosztatásoknak ez nem volt elég. Az egyik cellában megtörtént, hogy egy öreg hiába dörömbölt, nem engedték ki a mosdóba, hát a

csajkjába végezte el dolgát. Ez nem lett volna nagy baj, csakhogy közben jött az ebéd vagy a vacsora, és a csajka tele volt. Ahogy kiléptünk a cellából, le kellett hajtani a fejet, hátra kellett tenni a kezét. Ha nem ezt tettük, tarkón rúgtak, belénk rúgtak.

Két napig senki nem törődött velünk, majd feltették a fekete szemüveget és felvittek a kihallgatásra. Egy Feneşan nevű kis, vékony, cingár zászlós volt az első vallató, aki végül nem is vallatott, csak ordított, mint egy sakál. Álltam mellette, belerúgott a kezembe, felhasította az egyik körmömet (két hónapig bajlódtam vele), adott vagy két kis pofont, de annyi. Ordított, szidott és fenyegetett. Amikor másnap ismét felvittek, akkor már egy magasabb rangú idős tiszt, Juszko (Juszka?) nevű volt a vallató, aki nagyon normálisan beszélt és viselkedett. Nem vallattak, nem kínoztak, egyszerűen fejünkre olvasták azt, amit elkövettünk, és mi csak feleltünk: igen, úgy volt. Nem volt mit tagadni, mert már mindent tudtak. Persze kellett vigyázni, hogy mit mondunk, hogy ne mondjunk újat, csak olyant, amit már feltételezetten ők is tudnak. Így történt meg, hogy volt egy zilahai egykori osztálytársam, barátom, akinek beszéltem szervezetünkről, s ő ajánlkozott, hogy csatlakozik, de erről nem szóltam semmit, mert csak a kettőnk titka volt. Nem is lett semmi baja.

A HONVÉD UTCAI FOGHÁZBAN

Úgy ötször-hatszor vittek fel kihallgatásra, és két hónap múlva betettek a rabkocsiba (dubába), és átszállítottak a Honvéd utcai törvényszéki fogházba. Óriási volt a különbség a két börtön, a két cella és főleg a fegyőrök között. A Securitatén például tilos volt beszélni vagy lefeküdni az ágyra, itt szabadon beszélgethettünk, és minden nap levittek egy félórás sétára a börtönudvarra. Itt is szűkösen, a két emeletes ágyon, a négy fekvőhelyen kilencen is voltunk, úgyhogy nekem nem mindig jutott fél ágy. Az étel itt is kevés és ízetlen volt, viszont tilos volt a verés. Ott szekusok vigyáztak reánk, itt rendőrök. A csajka fenekét szappannal és faporral hintettük be, volt egy, az ágydeszkából kijáró szeg, azzal lehetett rá írni. Volt, aki matekképleteket vezetett le, volt, aki verseket írt – persze ezeket állandóan le kellett törölni. A seprű drótlából tűt csiszoltunk, a kanál nyelét az ágyvason kifentük. Villát a két év alatt nem láttam, amikor hazamentem, rácsodálkoztam a villára. Ilyen és ehhez hasonló „kisipari” tevékenységekkel az idő is telt. Persze ha észrevették, a kanalat levittek a műhelyekbe, nyelét megcsavarták és úgy adták vissza. Itt, a 21-es cellában hat hónapot töltöttem. Az utolsó két hónapban még szobafőnök is voltam, én jelentettem az esti riportnál a létszámot, vagy az esetleges kérésünket (pl. orvost kértünk). Egyszer

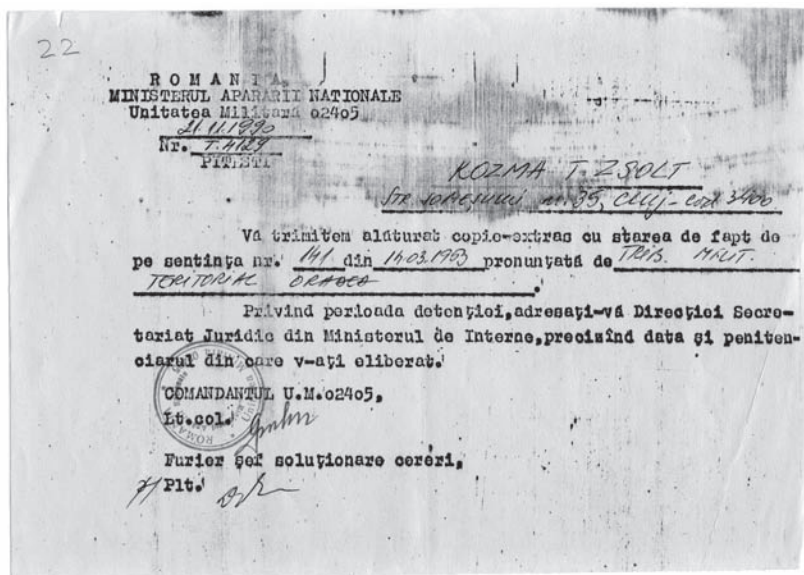
én is jelentkeztem, hogy beteg vagyok, pedig nem voltam az. Másnap bekísértek a rendelőbe (két ajtóval odébb volt), s a civil orvos, Idu megkérdezte, hogy mi a bajom. „Doktor úr, nem vagyok beteg, de tizenhét éves vagyok és ötven kiló – feleltem. – Ételpótlást kérek (*redzsimet*).” Tetszett Idunak, hogy őszinte vagyok, s megkaptam a pótlást: minden reggel a kukoricalé (tercs) mellé öt deka (!) vegyes ízt. Ez volt a redzsim. Na, de az is valami. Olyan cellatársaim voltak, mint Bolintineanu ezredes. Amikor bejött a foglár és meglátta, akkor körülnézett, összecsapta a bokáját: „Să trăiți, domnule colonel!” („Erőt, egészséget, ezredes úr!”). Együtt voltam Osváth Lajos fül-orr-gégésszel, aki a kolozsvári Református Kórháznak volt egy pár évvel azelőtt orvos-igazgatója. A 120 kilós Lajos bácsi adomázó, jókedvű „zsírfoltja” volt cellánkban. Igaz történeteik közül érdemesnek tartok egyet megemlíteni, mert a kormozaik egyik jelentős darabja.

Lajos bácsi édesapja magyarkályáni református lelkipásztor volt. Ezt a községet egy átugorható kis patak szelte ketté. 1940–1944 között, tehát a magyar időben, a patak országhatár volt. Ettől délre, Romániában volt az imaház, a parókia és a református temető, északra pedig, Magyarországon élt a gyülekezet másik (kisebbik) fele, a Kolozsvár–Szászrégen országút mentén. Ebben az időben meghalt Osváth (?) öreg pap bácsi, és a temetésre fiát, a kolozsvári orvost nem engedték át. A presbitérium lehozatta a koporsót a kis fahídra, és a lelkipásztor ott, a román oldalon végezte a szertartást, Lajos bácsi pedig eljött, és közvetlenül a koporsó fejénél hallgatta a vigasztaló ígét. A végén aztán az öreget a „román” temetőbe vitték, Osváth Lajos pedig visszament a magyarországi, kolozsvári kórházba. – Magyarszovátai szolgálatom idején ettől a községtől négy km-re voltam, s a történetet a szintén szomszéd lelkipásztor, az idős Szőke Sándor igazolta, s elmondta, hogy ő maga, akkor még segédlelkészként, volt a temető lelkipásztor.

Itt volt a két szamosközlői Szecsődi fiú, tizenkét, tizennégy évesek. Pásztorok voltak, őrizték a tehenüket a mezőn, lehullott telefondrótokat szedtek össze, és azokkal kötözték meg bocskorukat. Szabotázzsal vádolták őket. Persze a vallatók is tudták, hogy ezek nem szabotőrök, de arra gyanakodtak, hogy megbízásra szakítják le a drótokat, ami persze nem volt igaz. Végül hazaengedték őket. És cellatársam volt Socaciu, a fiatal orvos, aki egyre hajtogatta, hogy őt innen hazaengedik. Hát persze eleresztettük a fülünk mellett; sokan mondták ezt – s öt év fegyház lett a vége. A vallatáson tettette a bolondot, mire rendőr kísérettel bevitték a kórházba. Agyvizet vettek tőle, mely analízisre egykori professzorához került, aki megállapította, hogy zavaros az agyvíze, tehát bolond. Nyilván nem volt az. Hazaengedték. Együtt voltam egy Xantopol nevű történésszel, egy nagyon öreg bácsival, aki szimpatizált a magyarokkal, és

dicsérte román tudásomat. Hát ilyen cellatársaim voltak. A börtönben, azaz a per előtt az emberek nem nagyon beszéltek arról, hogy miért kerültek ide, vagy pedig hazudtak, s ez érthető is volt, féltek a besúgóktól. Ez valamennyire változott a per után és lenn a csatornánál, mert ott aztán mindenki azt mondhatta magáról, amit akart. Senki se tudta, hogy igaz vagy nem, hogy miniszter volt vagy aszfaltvagány.

A PER ÉS AZ ÍTÉLET



Későbbi, 1990-es értesítés a Nagyvárad Katonai Törvényszék 1953. március 14/141. számú végzéséről (sentință)

1953. március 14-én volt a perünk. Tunyogi Csapó Gyula (később az Erdélyi Református Egyházkerület első főgondnoka) volt az ügyvédem, nemcsak nekem, hanem még két társamnak is. Őt a szülők fogadták meg. Mikor levittek a tárgyalásra, mindegyikünknek csak egyetlen percre engedték meg, hogy az ügyvéddel beszéljen. Mi a csodát mondjak? Az ügyvéd is csak annyit mondott, hogy amikor megkérdezik, hogy megbántam-e, feleljem azt, hogy igen. Egyenként engedtek be minket a tárgyalóterembe, és elhangzott a kb. öt-hat mondatnyi vádbeszéd. Veress Zoltán, Muzsi András, Palocsay Zsigmond után következtem

én negyedik vádlottként, utánam pedig Bustya Dezső. Így aztán végighallgathattam az utánam következőket. Az utolsó volt Mátyás Erzsike, a későbbi Bustya Dezsőné, aki azt mondta, hogy nem bánta meg. Azt gondoltuk, hogy Erzsike már most szabadulni fog, mert ő valóban ártatlan volt, illetve csak valamit tudott dolgainkról – négy évet kapott ezért a „nem bánom”-ért. Mikor aztán véget ért ez a tényleg színpadí játék – mert mindenki tudta, hogy a Securitate előre megmondta, kinek milyen büntetést kell adni –, kihirdették az ítéletet.

Íme fogolytársaim és a letöltött büntetésem:

Veress Zoltán	8 év
Muzsi András	8
Palocsay Zsigmond	5
Kozma Zsolt	5
Bustya Dezső	5
Szász István	7
Keresztes Annamária	3
Asztalos Lajos	3
Búzás László	3
Bodor Ádám	3
Fábián István	3
Csiky Árpád	3
Voith Károly	3
Telegdi Magda	3
Delbács Endre	3
Patt Nicolae	1
Kertész Gyula	3
Mátyás Erzsébet	4

1952. aug. 21. – okt. 21. Kolozsvár, Securitate, Majális utca

1952. okt. 21. – 1953. márc. 31. (?) Kolozsvár, Honvéd utcai fogház

Ítélethirdetés 1952. márc. 14.

1953. ápr. 1. – ápr. 30. Bukarest, Jilava

1953. máj. 1. – jún. 30. (?) Galeș, Duna–Fekete-tenger csatorna

1953. júl. 1. – aug. 20 (?) Poarta Albă, Duna–Fekete-tenger csatorna

1953. aug. 21. – 1954. szept. 5. Peninsula, Duna–Fekete-tenger csatorna

1954. szept. 6. Bukarest, Jilava

1954. szept. 7. Szabadlábra helyeztek.

17–18 évesen megpróbáltuk, pedig tudtuk, hogy a „lehetetlenség konok falába” (Reményik) ütközünk.

Ítélethirdetés után közös cellába, a 20-asba tettek mindnyájunkat. Micsoda öröm volt! Egymás nyakába borultunk, azt se tudtuk, hogy mit tegyünk, illetve mielőtt bármit is mondtunk volna arról,

hogy mi volt a vallatásnál, Palocsay Zsiga, aki a legvérmesebb volt közöttünk, megszólalt: „Tudjátok, most mi következik? Elénekeljük azt, hogy *Darumadár fenn az égen hazafelé szálldogál.*” És elénekeltük. Ennek a cellának, nem lévén ablaka, az ajtója állandóan nyitva volt, s ezzel szemben, a folyosón székelt a foglár. Végighallgatta a darumadarat, s csak a végén szólalt meg: „Fiúk (eddig senki sem szólított meg így), ne énekeljetek többé, mert ha a fölötteseim meghallják, nekem gyúlik meg a bajom”. Ha jól emlékszem, három hétig voltunk itt. Folyt a mesélés. Búzás Laci három-négy napon keresztül teljes regényt mesélt: Jókait, Rákosi Viktort, sok más is. Kicsi deszkadarabokból, amit kivágtunk az ágydeszkából, pókerkártyákat készítettünk és pókerezünk. Egy-egy eldobott csikk a folyosón, amikor a vécére mentünk, közös zsákmány volt. Az volt a jó káplár (mert ugye váltották őket), aki nagy csikket dobott el, nem szívta el végig. Összeszedtünk három-négy csikket, átszúrtuk túvel, és sorba adogattuk. Nem voltunk dohányosok, mert hát tizenhét-tizennyolc évesek voltunk, de élveztük ezt az egész dolgot. Aztán feloszlatták a társaságot. Hatunkat marhavagonokban levittek Bukarestbe. Egyet közülünk, Fábián Pistát, aki szakiskolába járt, valamilyen technikus volt, a Békás-erőmű építéséhez vitték. Csak a szabadulás után tudtuk meg, hogy a kiskorúakat a szamosújvári börtönbe vitték, és onnan is szabadultak. Különben állandó téma volt a foglyok körében, hogy hol nehezebb, illetve könnyebb: elzártan a cellában vagy a munkatáborokban.

A JILAVAI BÖRTÖNBŐL ÁT A DUNA-CSATORNÁHOZ

Minket, ötünket Jilavára szállítottak – persze marhavagonokban –, ahol egy hónapig voltunk. Egy barlangszerű, földbe vájt lyukba tettek; mintegy kétszázan voltunk, minden szempontból nagyon rossz körülmények között. Innen levittek a Duna–Fekete-tenger csatornához: Muzsit és Szászt Capul Midiához – ez volt a végső torkolata a csatornának –, minket hármunkat, Bustya Dezsőt, Csiky Árpádot és engem a csatorna közepén levő Galeş munkatáborba. Ez 1953 május elején volt. A vagonlerakáshoz osztottak be. Ettől kezdve egészen szabadulásunkig, ’54 szeptemberéig, nekünk hármunknak sikerült együtt maradnunk. Mondanom sem kell, hogy nagyon közel kerültünk egymáshoz, vitatkoztunk, de sose veszekedtünk. Persze mindent megosztottunk egymás között, amink volt, amire szert tettünk. Mi csak két hónapig dolgoztunk a tulajdonképpeni csatornaépítésnél, mert 1953 júliusában a munkálatok leálltak. Addig kaptunk élelmiszersomagot is. Öt kilóig küldhettek, alapélelmiszereket, azaz szalonnát, cukrot, vegyes ízt és 200 cigarettát

(természetesen kolbászt, csokoládét nem), de hát ez is kellett. A csatornamunkálatok vége az élelmiszercsomag végét is jelentette.

A vagonlerakásnál nemcsak az volt nehéz, hogy nem voltunk a lapáthoz szokva, s együtt kellett dolgozni a negyven-ötven évesekkel, akik földművesek voltak és felnőtt emberek. Nem is arról volt szó, hogy ők segítenek-e, mert nem segíthettek. Be volt osztva, haton voltunk egy vagonnál, mindenkinek megvolt az adagja, és mire a többiek készen lettek, addigra nekünk is készen kellett lennünk. Azért sietettek, mert benn, a csatorna medrében civilek rakták meg a vagonokat, s ők varták az üres szerelvényt. Fizetésük, normájuk függött attól, hogy milyen gyorsan mennek vissza az üres szerelvények. És ezért nem kényszerítettek, csak sietettek: Mikor lesz már kész? Menj! Három váltásban dolgoztunk nyolc órát, mert a civilekhez igazodtunk. Nem az éjjeli váltás, hanem a délutáni műszak kettőtől tízig volt nehéz, mert nyolc-kilenc órákor már olyan álmosak, aléltak voltunk, hogy azt is elfelejtettük, hogy éhesek vagyunk. Meleg volt, ki is izzadtunk. Az elején gyenge voltam, sovány, de később szedtem magamra még egypár kilót, megerősödtem, megizmosodtam, úgyhogy később ilyen gondjaim nem voltak. Noha tápláló volt az étel, de kevés és ízetlen; most biztos nem is ennék meg. A második váltásból hazajövet, egyesek, inkább az öregek, aludtak a menetoszlopban. Ezeket a szomnambulánsokat a középső sorokba vettük, mert ha álmukban elhagyják a sorokat, lelőhetik őket. Így érkeztünk meg a telepnek a kapujához, ahol a szolgálatos tiszt elordította magát: Bate pasul! Ez szabad fordításban azt jelenti: Díszlépésben! Roggyant térdekkel dobbantottunk néhányat, s a tiszt meg volt elégedve ennyivel. Ha valakinek azt mondom, hogy a következő munkahelyemen, a kőbányában könnyebb volt, alig hiszi el, pedig a földlerakás nehezebb volt. Természetesen nem tudhattuk, hogy miért álltak le a munkálatok. Az egyik feltételezés szerint, amely a legvalószínűbb, papíron a csatorna már kész volt, megvolt a kiásandó földmennyiség, de a hetven kilométernek volt olyan szakasza, ahol még egy ásónyom se látszott. Naiv az a nézet, hogy a tenger elöntötte volna Dobrudzsát, mert hát a zsiliprendszer máshol már régen működött.

Kéthónapnyi csatornakotrás után elvittek a csatorna-mentének a legnagyobb fogolytáborába, Fehérkapura, Poarta Albăra. Nem tudták, hogy mit kezdjenek velünk. Fehérkapun kb. 2-3000 foglyot „tároltak”. A láger ketté volt osztva dupla drótkerítéssel, mi voltunk az egyik részlegen, a közbüntényesek a másikon. Egy állami gazdaságban dolgoztunk, hagymát és takarmányrépát kapartunk ki a földből. Kb. egy hónapig voltunk itt, a munka könnyű volt, lezserül dolgoztunk, amennyit akartunk, én vagy két hétig normator is voltam, ami azt jelentette, hogy le kellett mérni a zsákolt hagymát. Adtak egy kis noteszt, megszámozva a lapokat, egy tintaceruzát... egy év után először járt kezemben papír és

ceruza. A munka nem volt nehéz. És nagyon jó társaság verődött össze. Hat-hét fiatal magyar srác került egy hálóterembe: két sváb-magyar (Feisthammel Bruno és Hess Ottó. Ez utóbbi azonos azzal a Hollai Hess Ottóval, aki nemrégiben cikket küldött a kolozsvári *Szabadság* napilapnak), egy zsidó-magyar (Schell Laci), egy székely-magyar (Udvar ?) és mi hárman. Sokat bolondoztunk, a szellemidézéstől elkezdve a különböző kvízzjátékokig, barkohbáig, tréfálkoztunk, úgyhogy nagyon jól telt ez az egy hónap. A csoportunk mentora Feri bácsi volt, akit különben soha nem szólítottunk így, ő Tata volt. 50-55 év körüli kolozsvári szobafestő és mázoló, aki saját magáról azt mondta, hogy becsületes (!) foglalkozása a csempészség. 1945–48 között élelmet vitt Budapestre és ruhákat hozott. Nem csempészségért ítélték el, hanem tiltott határátlépésért. Börtöntapasztalata (az ötödik év vége felé járt) hasznos volt számunkra, jó humora, pesti viccei, kupléi szórakoztatóak. Kis túlzással azt is mondhatnám, hogy Fehérkapun töltöttük a pihenőszabadságunkat.

Ennek aztán vége lett, mert kitalálták, hogy kőbányába visznek, mely szintén a csatorna mentén volt, a csatorna első beömlésénél. Gales és Fehérkapu után tehát Peninsula (Félsziget) volt a harmadik, egyben utolsó munkahelyünk. Tudomásunk szerint a Duna-Fekete-tenger csatorna Cernavodától a Fekete-tengerig tartott, mintegy 70 km hosszúságban. A Duna a tervek szerint beömlött volna a Sut-Ghiol, déli öbölbe, majd szárazföldön folyt volna tovább a végső beömlésig, Capul Midiáig. Az első beömlésnél, az öböl partján a talaj köves volt, nekünk ezt a követ kellett kitermelni.

A kőbányában rosszabb is volt, jobb is. Rosszabb, mert tíz órát dolgoztunk és nem nyolcat, rosszabb, mert téli időszakot fogtunk ki, nagyon hideg volt, s vagy a tenger felől fújt a szél, vagy a Bărăgan felől a „crivăt”, és bizony átfújta a csíkos ruhámat (mert a csíkos ruha kötelező lévén, nem volt szabad levenni). És azért volt jobb, mert felszíni fejtés volt, kb. 150 m hosszúságban (az eredeti csatorna-mente volt) és kb. 100 méter széles terület, teraszosan kiépítve. Ezen belül szabadon járkálhattunk. Éjszaka a civilek robbantottak, nappal mi darabokra törtük a követ. A nagykalapács, a vasrúd, a vasék és a tenyér-kesztyű hozzánk nőttek. Volt norma, de ezzel a civilek se nagyon törődtek, mi annál kevésbé. Lényeges volt, hogy mi hárman – Bustya Dezső, Csiky Árpád és én – együtt tudtunk maradni, mivel éppen hármas csoportokban kellett dolgozni. Megvolt a helyünk az egyik platformon. A követ lemérhető rakásokba tettük, de a tíz órát sose dolgoztuk ki, mert mindig hamarabb elkészült a norma. Volt úgy, hogy két-három óra alatt teljesítettük a normát, utána beszélgettünk, járkáltunk, s ez utóbbi nagy dolognak számított.

Ez volt a leghosszabb, több mind egy évig tartó munkahelyünk. Megedződtem testileg, lelkileg is: soha sem voltam elkeseredve. És azt

gondolom, hogy a két társam sem, akikkel végig együtt voltam. Itt is találkoztam neves emberekkel: egy operaénekesssel, akinek nem jut eszembe a neve, és egy íróval, Urcan Ioannal – János bácsival –, aki lefordította Asztalos Istvánnak a *Szél fúvatlan nem indul* regényét románra: *Vântul nu se stârnește din senin*. Megtanultuk, hogy kételkedve fogadjuk azt, amit az emberek magukról mondanak, de János bácsi igazat mondott. Miután hazakerültem, egyik könyvtárban láttam ezt a fordítást, valóban ő volt a fordító. Baloldali gondolkozású ember volt, de hát a börtönben több egykori kommunistával találkoztam. Fogolytársaim között nagyon sok „határos” volt. Akkoriban gyakori volt a határsértés, leginkább Jugoszláviába próbáltak átszökni, úgy is, hogy folyó(ka)t úsztak át. Egy sváb-magyar mérnök – személyesen nem ismertem –, aki többek között az akkor épült konstancai stadionnak a szobrait faragta, kistermetű lévén felkötötte magát egy tehervagon alá, de a második határon elfogták. Mondom, nagyon sok „határos” volt, 3-5 évet kaptak. Szintén határos volt a két Tapody testvér, egykori kismesek, majd Szilágycsehben gyógyszerészek, 70 év körüliek. Nem küldték őket a kőbányába, belső munkákra fogták: takarították a vécéket, vitték dézsába az ürüléket... most még megdöbbenőbbnek találom, mint akkor. Szabadulásom előtt néhány héttel bukkantam rá László Dezső Kolozsvár-belvárosi lelkipásztorra, akinek az ifjúsági bibliakörébe jártam. Már jó ideje voltunk egy munkatáborban, de csak későre találkoztunk, mert ő az A szektorban volt, én a C-ben, ő a kertészetben dolgozott, én a kőbányában. Dezső bácsi, a nagy pedagógus, már az első találkozásunkkor elkezdte kérdezni a Heidelbergi Kátét. Ő maga többször is elmondta magának.

Időnként kivettek minket a bányából, és néhány napig egy állami kertészetben dolgoztunk. Természetesen ez sem volt nehéz, paradicsomot, paprikát öntöztünk. Immár 19 évesek voltunk, megszoktuk a testi munkát. Időközben értesítettek, hogy mindkettőnk fellebbezésénél az öt évet háromra rövidítették. Ebbe beszámították a tárgyalás előtti hónapokat is.

A SZABADULÁS

1954. szeptember 6-án szólítottak, hogy csomagoljuk össze a kincstári dolgainkat, a csíkos ruhát, az alsóneműt, adjuk le, s öltözzünk civil ruháinkba. A kapuhoz rendelték, ott álltunk mintegy két óra hosszat. Nem tudtuk, hogy ez mi. Végül jött egy tiszt, azt mondta, hogy amnesztiában részesültünk, szabadok vagyunk. De papírt nem adtak a kezünkbe. Aláírtunk egy nyilatkozatot, hogy soha senkinek semmit nem mondunk

REPUBLICA POPULARĂ ROMÂNĂ
 MINISTERUL AFACERILOR INTERNE
 DIRECȚIA ÎNGĂDE ȘI COLONII DE MUNCĂ
 Penitenciarul *Jilava*

Anul *1954* Luna *Sept.* ziua *7*

Bilet de Liberare Nr. *13573* 1954
(pentru condamnați)

Nume <i>Kozma T. Eszter</i> născut în anul <i>1935</i> luna <i>februarie</i> ziua <i>18</i> în Comuna <i>Bromstele</i> Raionul <i>V. B.</i> Regiunea <i>S. B.</i> Fiul <i>lui T. Eszter și A. I. I.</i> de ocupație <i>Student</i> care a executat în acest penitenciar, dela <i>21. aug. 1952</i> până la <i>20. aug. 1953</i> pedeapsă de <i>3. ani</i> <i>cond.</i> la care a fost condamnat de <i>Trib.</i> <i>M. T. Oradea</i> prin sentința Nr. <i>14</i> din <i>1953</i> cu mandatul de arestare Nr. <i>18/53</i> <i>Em. P. U. M. B.</i> pentru fapta de <i>asub. aut. int. în</i> astăzi <i>7. Sept. 1954</i> s'a pus în libertate, în urmări <i>pe 20.8.1954</i> <i>Proc. G. de R. P. R. fiind înalt</i> urmări, s'a stabilit în comuna <i>S. B.</i> Str. <i>S. B.</i> Nr. <i>14</i> Raionul <i>S. B.</i> Regiunea <i>S. B.</i>	Semnamente: Talia <i>170</i> m. Fruntea <i>mare</i> Nasul <i>mare</i> Gura <i>mare</i> Bărba <i>mic</i> Fața <i>sfârșit</i> Ochii <i>apuri</i> Părul <i>Roșu</i> Sprâncenele <i>apuri</i> Barba <i>roșu</i> Urechea <i>mic</i> Mustata <i>roșu</i> Semne particulare (semne, cicatrice, ta- tuaje, etc) <i>nică</i>
--	--

În afara de mandatul susmenționat numit a executat fără a fi descu-
 cerat mandatele

Munca depusă în penitenciar (meseria învățată)
 Numărul certificatului de calificare
 Conform legilor în vigoare, susnumit *nu* poate munci în întreg
 deile de S' ai sau particulare. berat prezentul.
 Drept pentru care i s'a
 DIRECTOR
V. J. J. J.
 Șeful Biroului, Evidență și Cazier

Szabadulócédula. Két év és 17 nap után,
1953. szeptember 7-én kaptam kézhez a jilvai börtönben

arról, ami a fogság idején történt, sem személyekről, sem eseményekről. Ezt később még kétszer aláírtuk, de persze szabadulásunk után még egy napig sem tartottuk meg. Újból vártunk még egy órát, már délután felé járt az idő, amikor előállt két terepjáró, mind a kettőben volt gépkocsivezető és egy fegyveres káplár. Az egyikbe beültették Dezsőt meg Árpit, a másikba engem. Északnyugati irányba tartottunk, arra volt az egyedüli dunai közúti átkelő, mert Cernavodánál csak vasúti híd volt. Kb. ötven kilométer után megálltunk, s kivezényeltek a kocsiból. Egy régi, elhagyott kollektív-istálló falához állítottak, hátat kellett fordítani a kocsiknak. Nem tudtuk, hogy mi lesz. Arra gondoltam akkor, hogy akár le is lőhetnek, reánk fogják, hogy meg akartunk szökni. Vagy tíz percig álltunk ott, de ilyenkor az ember nem tudja mérni az időt. Majd azt mondták,

hogy menjünk vissza a kocsikhoz. Kiderült, hogy közben átkutatták a civil holminkat, nehogy levelet vagy más vigyünk haza. Ezt egyszer valakinek elmeséltem Dezső jelenlétében, és ő azt mondta, hogy nem volt az olyan tragikus; lehet, hogy ő nem érezte ilyennek, de én szorogtam. Később még egyszer megálltak, görögdinnyét vettek maguknak, nekünk is adtak három cikket. Két éve nem ettünk semmilyen gyümölcsöt, most nagyon jólesett. Úgyhogy tulajdonképpen rendeseek voltunk.

Már késő este volt, amikor megérkeztünk és láttuk, hogy hol vagyunk. Régi „otthonunk”, Jilava volt. Betettek egy-egy cellába, koromsötét volt, nem volt ágy, csak egy betonasztal, a cementen aludtunk; szerencsére nyár volt. Este lévén éhesek voltunk, de vacsorát nem kaptunk. Aztán másnap délben betettek egy kocsiba, s rövid út után egy nagy épületnél kiszálltunk. Beültettek egy terembe, szemben a színpaddal. Ennek hátsó falán egy hatalmas világtérkép volt, a keleti vidék pirossal, a nyugati szürkével színezve. Az asztal mellett három civil ruhás férfi ült, középen egy jóságos tekintetű és szavú bácsi foglalt helyet. A térképre mutatva szónokolt: Keleten van a béketábor, Nyugaton vannak az imperialisták. Hova akarunk tartozni? Egy hangon feleltünk: a béketáborba. Hát hova a pokolba máshova, világegyetünkben mindig oda akartunk tartozni. Ismét aláírtuk a kötelezvényt, hogy nem mondunk senkinek semmit, kezünkbe adták a szabadulócédulát, s bevitték Bukarestbe. De előzőleg még ott, Jilaván felöltöztünk téli ruhákba, puffjával, füles kucsmával, mert még mindig féltünk attól, hogy a telet valamelyik börtönben, munkahelyen töltsük.

Bukarestben elhelyeztek a törvényszék egyik szobájába, adtak egy ötven lejes bont (kb. annyi volt az értéke, mint ma), hogy váltsuk be a CEC-nél (román takarékpénztár), s azt mondták, hogy este majd – kísérettel megint – Kolozsvárra visznek. Addig azt csinálunk, amit akarunk. Beváltottuk a bont, és ilyen szerelésben jártunk a huszonöt fokos melegben szeptember 7-én Bukarest utcáin. A járőrök csodálkozva nézték, hogy kerül Szibériából három fiatal a fővárosba. Aztán este tényleg kocsival elvittek az állomásra, s reggelre megérkeztünk Kolozsvárra. Itthon is bevitték a törvényszékre, ahol még egyszer aláírtuk a hallgatási kötelezvényt. Megmondták, hogy visszanyertük minden jogunkat, mindenki ott helyezkedhet el, ahol akar, mehetünk egyetemre. Persze ez nem volt igaz. S csak ezután találkozhattam a folyosón reám váró édesapámmal. Így ért véget a két év és tizenhét nap. Sohasem voltam elkeseredve, egyszer sem voltam beteg, lélekben is töretlenül kerültem vissza a mi aránylag szabad világunkba. Azon a két napon, 1954. szeptember 6–7-én egyszerre szabadultunk: börtönösök, csatornások, fiúk, lányok.

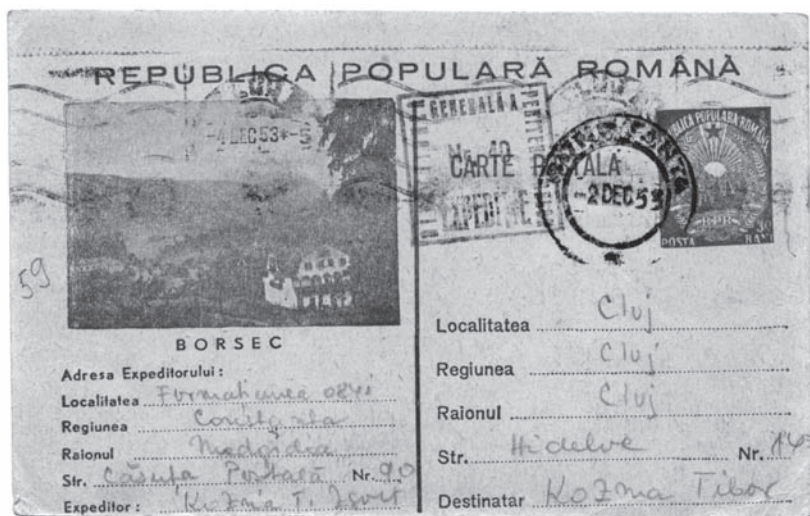
Eléggé ellentmondásos az, hogy miképpen részesültünk amnesztiában. Lehet, hogy nem dokumentumértékű, amit mondok, mert hát ritkán esett szó erről, a beszámolót lehet akár kételkedve is hallgatni, de

hozzám az ügy így jutott el. Zsiga barátunk édesapja, Palocsay Rudolf neves kertész volt, gyümölcsfát és virágot keresztezett. Nem volt egyetemi végzettsége, de előadott az egyetemen is, többször is kapott állami kitüntetést és pénzdíjat. Az egyik ilyen alkalommal felment Gheorghiu-Dejhez, s azt mondta, hogy lemond a pénzről, inkább engedje haza a gyermekeket, és hazaengedtek. Lehet, hogy a történet hosszabb és ellentmondásosabb, de a lényeg ez. A szabadulás estéjén a Palocsay-kertben a volt foglyok és szüleik hangulatos örömetet töltöttek, amit mi hárman, akik messziről, a csatornától jöttünk, lekéstünk, de szüleink ott voltak. Történetünk gyűűkompozíció: a Palocsay-űvegházban alakultunk meg, és az IKESZ-nek ott lett vége.

„ÁLDÁSUL VOLT NEKEM A NAGY KESERŰSÉG”

Sokan kérdezték, hogy ott határoztam-e el, hogy teológiára megyek – mert hát ugye a kémiára készültem –, s mindig őszintén megmondtam, hogy nem. Azóta is többször kérdezték, s mindig így feleltem. A börtönben ilyesmire nem gondoltam, hiszen nagyon távoli volt a szabadulás. Azt is szokták kérdezni, hogy ott benn miképpen néztem az előttem levő börtönnapokra. Először is, sokkal nagyobb büntetésre számítottam, mert előtte mindenki riogatott. Amikor meghallottam az ötöt, szinte fellelegeztem: jó, hogy öt és nem tíz év. Különben az, hogy sohasem voltam elkeseredve, talán egészséges életösztnömnek köszönhető, vagy magának az életkoromnak, de részben hitemnek is, amely korántsem volt érett hitnek mondható. Aztán ott voltak az idősebb fogolytársak, akik elszakadtak családjuktól, olyanok is, akikről elvált a feleségük. Nekem ilyen gondjaim nem voltak. A másik az, hogy sohasem tekintettem magamat megalázottnak, mint ahogyan volt ebben részem a későbbi munkaszolgálatos katonaságnál. Úgy tudom, hogy barátaim, Dezső és Árpí szintén így gondolkoztak. Mindenesetre sose beszéltünk arról, hogy jaj, milyen sanyarú sorsunk van, mi lesz ebből... Egyszerűen csak végeztük a dolgunkat és múltattuk az időt. Mostani agyammal gondolkozva tudom, hogy Istentől jött erőpróba volt. Különben sem a cellában, sem a csatornánál soha sem számolgattam a napokat, hogy hány telt el, mennyi van még, ahogy egyesek tették.

Talán többet kellett volna gondolni az aggódó szűlőkre, mert mindenikünk szűleit megviselte ez a két év. Emlékszem, 52 éves voltam, amikor édesanyám egyszer azt mondta, hogy én nem okoztam neked gondot (lehet, hogy bajt, szégyent mondott). Akkor azt feleltem édesanyámnak, hogy nagyon köszönöm, hogy ezt így látja, de amit én a fogással okoztam, annyi, mintha sorozatosan többször is megbántottam



A fogságból hazaküldött levelezőlap. Megmondták, hogy mit nem szabad a nyolc sorban írni

volna őket. Sem ő, sem édesapám nem tett soha szemrehányást a fogságom miatt, pedig nagyon el voltak keseredve. Később mondták el, hogy a szülők időnként – amennyire mertek – találkoztak, és egymástól érdeklődtek, hogy van-e valami hír felőlünk. Mi még írhattunk haza, de ők nem tarthatták velünk a kapcsolatot. Ameddig ment a csatorna, küldhettünk haza egy nyolcsoros levelezőlapot, s kaphattunk otthonról csomagot, ám miután leálltak a munkálatok, ezek is megszűntek.

Többen is kérdezték, hogy mivel telt el egy napunk. A fogságban nagyon sokan ételfüggővé váltak. Én kevésbé, noha nem emlékszem arra, hogy akár egyszer is jóllaktam volna. Munkánkat nemcsak abból kell értékelni, hogy mennyire volt nehéz, hanem aszerint is, hogy volt vagy nem volt időnk szusszanni és főleg beszélgetni. Amikor a munkából visszatértünk a telepre, volt egy-két óra, amikor beszélgettünk. Nem emlékszem, hogy valaha is keseregtünk, nosztalgiaztunk volna. Tudtuk, hogy ez csak árt lelkiállapotunknak. 6-7 óra alvásra jutott idő. Munka, alvás, evés, beszélgetés, megszokott rend volt, és a ritmus, szabályosság, hogy tudtam előre, mi következik, számomra fontos volt. Ez a meglepetés nélküli életmód megfelelt alaptermészetemnek. A rendhez még az a különben torz dolog is hozzátartozott, hogy reggel, munkába menet előtt az udvaron csoportosan kellett tornászni, noha az előző napi fáradtságot még nem is pihentük ki. Ezt csak ímmel-ámmal tettük. Hiányoztak az otthoni elfoglaltságok, a kapcsolat a szülőkkel, testvérral, baráttal, de honvágyam csak annyira volt, amennyire ez ott természetes, mindenesetre nem volt olyan erős, mint általában a többieknek.

Nehéz ezt indokolni. Talán azért nem rága lelkemet a honvágy, mert ösztönösen tudtam, hogy ez hiábavaló, sőt ártalmas. És, bár különös magamról kimondanom, viszonylag érzéketlen vagyok. A külső hatásoknak nincs akkora lelki lenyomata, mint általában másoknál. Például az, hogy a Securitátén rám ordítottak, ha a munkahelyen sürgettek, vagy ha rossz minőségű és kevés volt az étel, lelkileg nem hatott reám. Tehát ez a relatív érzéketlenség, hogy automatikusan kapcsolom ki a külső negatív ingereket, itt nagyon hasznosnak bizonyult.

Többször kérdezték, és ez természetes, hogy miképpen ítélem meg ezt a két esztendő. Úgy gondolom, hogy három időfázist kell megkülönböztetni. Először magát az ott töltött két évet, amit ugyan lelkileg-testileg egészségesen túlélttem, de az a gondolat sokat foglalkoztatott, hogy elveszítem a napokat, a hónapokat, noha ismétlem, ez nem jelentett olyan nagy traumát nálam, mint másoknál. Másodszor, külön kell értékelnem a szabadulásom utáni rövidebb időszakot. Különös, vagy mégiscsak természetes, hogy az egykori megvetett, szűkössé kommunista világot most pozitívan éltem meg. Azért természetes ez, mert tudat alatt a börtönévekkel hasonlítottam össze. Viszont életemnek további nagy szakaszában meg kellett látnom, hogy a fogság évei testi, lelki hasznomra voltak. Többször eszembe jutott Ezékiás király gyógyulás utáni imádsága: „Áldásul volt nekem a nagy keserűség” (Ézsaiás 38,17). Nagyobb tanulmányt írhatnék arról, ezt hogyan értem. Mindenesetre ott váltam felnőtt emberré, és ezt most nem biológiailag értem. Emberismeret, a másrmilyen közösség elfogadása, két olyan lelki-szellemi haszon, amiért hálát adok Istennek. Hogy ma így értékeljek, abban, túl a szülői lelki segítségen, meg kell emlékezmem a teológiáról mint Intézetéről és mint tudományról. A Teológián eltöltött négy év – az intellektuális éhség után – megtanított szeretni a könyvet, és arra, hogy nem csupán belső, szellemi társalgást folytathatok magammal, hanem le is írhatom gondolataimat. Nyeltem a tudományt, rájöttem, hogy életem kémiatanárként elhibázott lett volna. Értékeltem, hogy fölötteseimtől nem kell félnem, a javamat akarják. Különben a börtönélményeket szívesen kérődzöm, egyet-mást le is írtam, s ebben igyekeztem tárgyilagosnak lenni.

Többször is elmondtam, hogy nagyon hálás vagyok a jó Istennek, hogy voltam börtönben. Ott váltam lelkileg is felnőtté. Ott ismertem meg az embereket, minisztereket, orvosokat, magas rangú tiszteket vagy éppen egyszerű földműves jellemes embereket, és ez nagyon segített engem. Elég naiv kisgyermek voltam, de hát lehet, hogy tizenhét éves korában mindenki naiv. Naivságomat már az is mutatta, hogy ilyen illegális szervezetben vettem részt. Nos, ezt a naivságomat teljesen kinőttem, illetve a jó Isten azt akarta, hogy lelkileg is felnőtt legyek. Minden este imádkoztam, kötetlenül, majd elmondtam a Miatyánkot, s még egy kis rövid imádságot, amit ma is elmondok. Megtanultam sok biológiai, genetikai

negatív adottságot megfékezni: az akaratlan ellenkezést, a bosszúvágyat és sok mást. Ott megtanultam, hogy ennek véget kell vetni, mert a társadalomban – és ez aztán igazán társadalom volt – nincs helye a bosszúnak, a visszavágásnak, a sértegetésnek. Úgy gondolom, hogy közülünk senkit sem tört meg a fogság annyira, hogy lelkileg megsemmisült volna. Viszont remélem, hogy sokunkban sok rossz semmisült meg.

VOLT RABTÁRSÁK

Azt is meg kell említenem, hogy letartóztatásunk után egy évvel még elvittek néhányat, akik semmit sem tettek, csupán tudtak a szervezetről. Ezeket alig ismertem, közülük csupáncsak az egyik lányra, Istenes Gabira emlékszem. Ők is ekkor szabadultak. Néhány társammal, akik jóval később a közéletben elismert személyiségek voltak, később is találkoztam. Igyekszem tárgyilagos lenni, mert szemléletüket tekintve nem mindegyiküket tudtam elfogadni.

Én *Veress Zoltánt* „vezér”-nek tartottam, gondolom, más is. Nagyon jó szépíró volt. Ő is felvételizett utánunk egy évvel a teológiára, egy évig velünk volt, majd sikerült a Bolyaira beiratkoznia. Különben egyik börtöntársunkat, *Telegdi Magdust* vette feleségül.

Muzsi András külön fejezet. Ifjúságom idején legjobb barátom volt, szinte össze voltunk nőve. De kiábrándultam belőle, feljelentett a szekunál, ahol egy hónap után nehezen tudtam bizonyítani ártatlanságomat. Erről talán később még szólok. Ő volt a második számú vádlott.

Palocsay Zsiga volt a harmadik számú vádlott. Tehetséges költő volt, rapszodikus, szélsőséges, az alkoholizmustól kezdve a természet-szeretetig. Szerintem olyan sajátságos költészete van, amelyet se addig, se azóta senkinél sem tapasztaltam. Életeleme volt az erdő, mező, a virágok, madarak. Ahhoz nem tudok hozzászólni, hogy verstanilag mi volt az értéke írásainak.

Én voltam a negyedik, utánam *Bustya Dezső* következett. Jó költő volt, de sajnos nem volt ideje sok verset írni. Azt mondta egyszer a szabadulásunk után, hogy akkor boldog, ha minden nap tud egy szonettet írni. Az erkölcs iskolapéldája volt. Kiváló lelkész volt és elismert püspökhelyettes. Ő volt az egyedüli rajtam kívül, aki középiskolás korunkban az osztályból templomba járt.

Bodor Ádám, a Kossuth-díjas író szintén – mint Bustya, Búzás és én – elvégezte a Teológiát, lelkészképesítőzett, de nem lett lelkész. Egy évig, talán kettőig a kolozsvári egyházi levéltárban dolgozott. Édesapja, Berci bácsi a régi világban bankigazgató volt és egyházmegyei vagy kerületi főgondnok.

*Asztalos Lajos*ról feltétlenül meg kell emlékezmem, noha tulajdonképpen csak szabadulásunk után tartottam vele valamilyen, azaz laza kapcsolatot. Mert nem vették fel az egyetemre, kitanulta a nyomdász-mesterséget, de a szakmabelieket meghaladóan képzett helytörténész volt, s most is, nyugdíjas korában is aktív. Mindig mond valami újat, főleg a régi Kolozsvárról.

Ezek közül Veress, Palocsay, Bodor, Asztalos és még heten csak szabadulásunk után érettségiztek.

Csiky Árpí, akivel végig együtt voltam a csatornánál, szabadulásunk után elvégezte az állatorvosit. Tudta, hogy Kolozsváron nem veszik fel börtönműltja miatt, hát elment Aradra, s az önéletrajzában letagadta, hogy börtönben volt. Jelenleg Magyarországon nyugdíjas. Mindig megtalálta a modus vivendit.

Három leányunk közül kettő fogolytársához ment feleségül: *Telegdi Magdus* Veress Zolihoz, *Mátyás Erzsike* Bustya Dezsőhöz. A harmadik, *Keresztes Annamária* papné lett.

Kertész Gyuszi valamilyen szakiskolát végzett, szekus nagybátyja tartóztatta le. Az örmény *Voith Karcsi* volt a legfiatalabb fiú, tizenöt éves. Mások elmondása szerint a Securitatén valamilyen kihágást követhetett el, mert betették egy olyan cellába, amelyben 20 cm-es víz volt. 24 órát ült (állt) ott.

TÖRTÉNETI TÁVLATBÓL

1990 után Asztalos szervezett IKESZ-találkozót; én nem voltam jelen, Bustya sem, Csiky sem, csak haton-heten jelentek meg. A változások után ki lehetett kérni Pitești-ről a börtöniratokat, ezt megtettem. Itthon, Kolozsváron meg kellett jelennem az iratokkal egy bizottság előtt. Néhány percig kérdezgettek, főleg arról, hogy törekvésünk nacionalista volt-e vagy sem, majd kiállítottak egy igazolást börtönéveimről, amelylyel bizonyos előnyöket élveztem: kezdetben havi 400, jelenleg 800 lej, 12 ingyenes vasúti jegy és városi közlekedés, mentesség egyetlen épületadótól.

Az elkövetett tett és a kiszabott büntetés viszonyában mindig is hangsúlyoztam a következőket: Legtöbb volt politikai fogoly szidja az akkori kommunista rendszert és az állami hatóságokat, amelyeknek áldozatává lett. Ezt én is így gondolom, de mindig hozzáteszem a „hallgasd meg a másik felet” kötelezőnek tartott, úgymond dialektikáját. Túl kell mennünk ezen a másokat vádoló, magunkat igazoló, adott esetben sajnálatot keltő szemléleten. Nem az volt a hiba, hogy a hatalom megbüntetett azért, mert meg akartam dönteni azt a rendszert, amely

HOTĂRÂREA NR. 548...
din 10.12.1990

COMISIA PENTRU APLICAREA PREVEDERILOR DECRETULUI - LEGE NR. 118/1990 DIN JUDEȚUL CLUJ, COMPUSĂ DIN :

1. <u>DR. BOHOTIDI IOAN</u>	PRESEDINTE
2. <u>GRIGORAS AUREL</u>	MEMBRU REPREZENTANT D.M.O.S. CLUJ
3. <u>GOTU IOAN</u>	" " " " " "
4. <u>MINADAS TEOHAR</u>	" " " " AFOP FILIALA CLUJ
5. <u>MACAREI DIONISIE</u>	" " " " " "
6. <u>REBREANU PETRU</u>	" " " " " "
7. _____	

SECRETAR : Hofnér Gheorghe

Pe rol fiind soluționarea cererii înregistrate sub nr. -548- din 10.12.1990 de către petentul KOZMA ZSOLT fost deținut politic fiul (fiica) lui István și al Imoltha născut (a) la data de 10.12.1935 în localitatea Bentâș județul Bistrița-Năsăud domiciliat în str. Semenșul nr. 35 localitatea Cluj județul Cluj

La apelul nominal a răspuns petentul personal sau mandatarul ori reprezentantul legal

Prin cererea formulată petitionalul KOZMA ZSOLT a solicitat recunoașterea ca vechine în muncă a perioadei (lor) - 21.08.1952 - 07.08.1954 - 2 ani vechine efectivă iar recalculată conform preved. art. 1 și 3 din DL nr. 118/1990 - 3 ani vechine - precum și acordarea indemnizației lunare cuvenite, în suma de -400 lei- lei, conform dispozițiilor prevăzute în art. 1 și 3 din Decretul - Lege nr. 118/1990.

La dovedirea celor solicitate, au fost administrate următoarele probe:

- Copia Sentinței nr. 141/1953 a Trih. Militar Teritorial Oradea
- Copia Bilet de Liberare nr. 13.573/1954 emis de Penitenciarul Jilava.

Comisia, analizând probele administrate, reține următoarele:

- Petentul, KOZMA ZSOLT, a suferit o pedeapsă politică efectivă privativă de libertate de 2 ani pentru faptul de a mătura contra ordinii sociale comuniste, dovedit prin copia sentinței nr. 141/1953 a Tribunalului Militar Teritorial Oradea, și prin copia Biletului de Liberare nr. 13573 emis de Penitenciarul Jilava, astfel încât făcând aplicațiunea prevederilor art. 1 și 3 din Decretul Lege nr. 118/1990, urmează a i se admite cererea și a i se considera o vechine recalculată în muncă de 3 ani, precum

J.

Ezzel az anyagi kárpótlással minden rendben is van. Lelkiekben a szüleim szorultak volna „kárpótlásra”, nem én

emberellenes volt, azt a politikai és társadalmi berendezkedést, amelyen a hatalom nyugodott, még az sem, hogy a szeku (enyhén szólva) ennek utánajárt – ő csak tette a dolgát. A bűn az volt, hogy egyáltalán volt egy ilyen hatalom, volt államrendőrség, amelyben és amellyel ezt meg lehetett tenni. Ebből az is következik, hogy a per, az ítélet jogos, egy igazságtalan világ igazságos ítélete volt. Én nem szenvedtem ártatlanul, mert igenis ártottam a rendszernek, ha másképp nem, hát úgy, hogy a városban ismertté lett ez a kis „moccanat”, s talán még a nyugati sajtó, rádió is megemlékezett rólunk. Bizonyára ezt akkor nem így gondoltam, de sem akkor és ott, sem később nem panaszkodtam, nem sajnáltattam magamat. Persze voltak a börtönben – és nem kis számban – olyanok, akik valóban ártatlanok voltak. Én magam jogos és megérdemelt büntetést kaptam. Ahhoz, hogy ezt így lássam és leírjam, kell valamilyen történeti távlat és egy bizonyos beismerési akarat. Lehet,

hogyan torz, egy kissé komikus is a kapott büntetésre adott replikám: lelkipásztor lettem, olyan tagja a kommunista rendszernek, amely az egyházat ki akarta tudni a társadalomból, s mint hívő, mint teológus és mint hivatalban levő, törvényesen aláírtam a kommunista ideológiát.

Szervezkedésünkkel kapcsolatban több kérdés merülhet fel. Ezek a mai felnőttek kérdései, s nagyon nehéz ma ilyenként ezekre válaszolni. Ha pl. az orosz szerelvény felrobbantása életet követel, megtettük volna? Akkor azt mondtuk volna, hogy igen, de ma már másképp gondolkozunk. Vagy: Ma már bánom, hogy teljesen értelmetlenül hoztunk ki a kollégiumi szertárból vegyszereket, sőt egy mikroszkópot is. Bedőlünk annak, amit Muzsi mondott, hogy ezekre szükség van a robbantáshoz. Bánom, mert én is ott voltam, amikor éjszaka belopóztunk a szertárba. Ez az, amit bánok és ez az, ami negatív tettként cseng vissza a mai napig. Ma azt mondom, hogy nem kellett volna. De akkor úgy gondoltuk, jó ügyet szolgálunk vele.

A KOLOZSVÁRI TEOLÓGIAI INTÉZET

Visszatértem, hazatértem a szabad, civil életbe. Ez lelkileg azért nem jelentett zökkenőt, mert egyrészt a család szeretetének körzetébe kerültem, másrészt pedig a Teológián könnyű volt a beilleszkedés; olyan környezetbe kerültem – egykori barátok, már addig is ismert teológiai tanárok közé –, hogy lelkileg nagyon simán ment. Természetesen a két év beidegződései, belém vésett magatartásformái és szemlélete még egy ideig kísértek, de inkább érdekes jelenségek voltak, mint meghatározók, csupán azt jelentették, hogy szokatlan ez az új életforma. Az egyik legjellemzőbb erre, hogy hetekig, amikor mentem az utcán, időnként hátranéztem, hogy vajon követ-e a fegyveres őr. Mert ott mindig hátam mögött volt a géppisztoly. Kis, újsággént ható, különben természetes dolgok: olyan tárgyakkal, eszközökkel találkoztam, amelyekről teljesen megfeledkeztem. Mikor megláttam otthon, már az első étkezésnél a villát, akkor jutott eszembe, hogy két évig nem tudtam, hogy van villa a világon. A beilleszkedéshez tartozott az is, amire fogolytársaim is figyelmeztettek, hogy amikor hazajövök kiéhezve, ne lássak azonnal neki úgy az ételeknek, hogy megterheljem a gyomromat, mert ennek sajnos már volt áldozata. Mert Adorjáni Dezső református lekipásztor (különben a jelenlegi evangélikus püspök édesapja), amikor kijött a börtönből, teleette magát és belehalt. (Hallomásból tudom, esetleg ez másképpen igaz.) Tehát ezt tudtam, és fokozatosan állítottam be az étrendemet. Nem ismertem a pénzeket, mert közben volt a pénzváltás. Megtörtént, hogy a pénztártól kapott két azonos értékű bankjegyet visszaadtam, mert más-más oldalát láttam. Noha természetesen könyvéhségem volt, nem halmoztam magam túl szellemi táplálékkal sem. Nem tudtam még felmérni szellemi befogadóképességemet, persze lassan ebbe is belejöttem, mint a villa használatába. Azt meg kell ismételnem, hogy lelkileg egyáltalán nem volt nehéz elfogadni az életformát, és vigyáztam arra, hogy másoknak se legyen nehéz engem mint egykori börtönlakót elfogadni.

Szabadságom első napjaiban úgymond lebegtem. Tudtam, hogy vagy munkába kell állnom, vagy valamilyen iskolát kell keresnem magamnak. Az is biztos volt, hogy a Bolyaira nem mehetek vissza

– különben nem is akartam –, de hát akkor mi marad? Egy kicsit félttem a katonaságtól is, közülünk, pontosabban a második csoportból, egyik társunkat elvitték katonának, és három évre a bányába került. Ettől nagyon félttem. Megkérdeztem édesapámtól, hogy vasárnaponként hova menjek templomba, és ő a teológiai akadémiai istentiszteleteket ajánlotta. Az egyik istentisztelet után megszólított egy két évvel fölöttem járó és addig számomra ismeretlen fiatalember, érdeklődött arról, hogy miként volt a fogságban. Néhány találkozásunk alatt összebarátkoztunk. Egyszer aztán megkérdezte, hogy nincs-e kedvem a Teológiára jönni. Azt feleltem, hogy igen, és már gondolkoztam is erről.

FELVÉTELI A TEOLÓGIÁRA

És akkor egy napon édesapám elé álltam azzal, hogy szeretnék a Teológiára menni. Ő azt mondta, hogy ez nagyon jó, szép, de erről még beszélgetnünk kell. Sétáltunk egy nagyot a városban, ott fenn a csendes Attila úton, a tisztviselőtelepen. Édesapám arról beszélt, hogy mi mindennel jár a lekipásztorság, hogy ne számítsak másra, csak a falura, esetleg nélkülözésre, civilizálatlan világra, egyszerű emberekre. Mindent elmondott. Hosszú beszélgetés volt, s utána abban egyeztünk meg, hogy igen, felvételizek a Teológiára, de egy év múlva még beszélgetünk erről. A felvételi különben megvolt már, és akkor édesapám elment és megkérdezte, hogy pótfelvételi lehet-e. Ez rendkívüli esetben lehetséges volt. Az egyik fogolytársammal egypár napot készültünk és felvételire állhattunk. Már akkor is úgy láttam, most még inkább úgy látom, hogy nagyon keveset tudtam. Talán az írásbeli jó volt. Utána volt egy szóbeli az egész tanári kar előtt, ez nagyon halványra sikerült. Csak annyit tudtam, amennyit általában egy lelkészgyermek tud a Bibliából. A felvételi sikerült, mindketten bejutottunk.

Itt találkoztam azokkal, akik egy vagy két évvel fölöttem jártak, de akik a zilahi kollégiumban osztálytársaim voltak, nyilván én két évet veszítettem. Azok eleinte gyanakodva, de aztán mégis elfogadva engem, közeledtek hozzám. Tényleg, ők is felkaroltak. Az évfolyamtársaim előbb idegenkedve, vagy inkább a félelem miatt, tartózkodóak voltak, aztán ez is feloldódott, és teljesen betagozódtam a közösségbe. A Teológián végig nagyon jól éreztem magamat. Az a teológus, akit említettem, hogy ismeretlen volt, és még mielőtt felvételiztem volna, azelőtt felkarolt, Nagy András bácsinak volt kedves tanítványa, és ő kérte meg, hogy vegye fel velem a kapcsolatot. Tehát a Teológián nagy szeretettel és megértéssel fogadtak. Két hónapot késtem, s igyekeznem kellett, hogy bepótoljam az anyagot, főleg a héber és görög nyelvet.

Édesapám irányította teológiai fejlődésemet, de nem szólt bele. Abban az értelemben sem, hogy protekciót keresett volna, abban sem, hogy felkeltse valamelyik szaktárgy iránti érdeklődésemet. Például azt is én döntöttem el egyedül, hogy az ószövetségi tudományok felé irányulok. Úgy gondolom, észrevette, hogy a fogságban megtanultam önállóan gondolkodni, dönteni, és ezt respektálta. Tehát ezt az önállóságot részben magammal vittem a Teológiára, hiszen azelőtt gyermek voltam, tizenhét éves, nem voltam önálló, mert minden a szüleim szerint történt. Most már saját lábamon álltam.

Az akadémiai istentiszteleteket szerettem; nem mindig a prédikációk vonzottak, hanem maga az istentiszteleti közösség, ami más volt, mint például a Farkas utcai templomban, ahova diákkoromban jártam.

TANULMÁNYOK ÉS TANÁROK A TEOLÓGIAI INTÉZETBEN

A tanulmányi idő négy év volt, nagyon sok vizsgánk és kollokviumunk volt egy-egy félévben, még 14 is. Ezt a mai teológus, akinek csak 5-6 vizsgálója van, el sem tudja képzelni. Persze ezek között olyanok is voltak, mint a román és az orosz nyelv, de hát azokból is kellett kollokválni. Jellemző például a tantárgy súlyára, hogy a románt olyan teológiai tanár tanította, aki nem tudott annyit románul, mint én, aki a börtönben mégiscsak megtanultam a nyelvet. Ahogyan mindig lenni szokott, nagyon függött a tanártól az, hogy ki kihez vonzódik. Én Nagy András bácsit és Juhász Istvánt kedveltem meg. Ez egy kicsi ingadozást is jelentett a továbbtanulásom szempontjából, hogy az Ószövetséget vagy az egyháztörténetet válasszam-e. Az Ószövetségnél kötöttem ki. Hogy az ószövetségi teológiának haszna volt vagy nem abból, hogy ószövetséges lettem, ezt nem tudom, de úgy gondolom, az egyháztörténeti tudománynak nagy haszna lett abból, hogy nem lettem egyháztörténész. Elmondtam édesapámnak, hogy még nem döntöttem, és ő teljesen reám bízta a választást. Már akkor éreztem, hogy belőlem jó egyháztörténész sohasem lehet, de nagyon vonzottak Juhász István előadásai. Nem csupán a szaktudása kötött le, hanem az, ahogyan beszélt, egész bensőjével értett egyet azzal, amit mondott. Olyan szabatosan, kerek mondatokban adott elő, hogy onnan a tanteremből akár nyomdába is lehetett volna vinni az előadás szövegét. Műélvezet volt Juhászt hallgatni. Viszont András bácsinak a lelkisége vonzott mindenkit, s ezt természetesen nem a tudományával szembeállítva mondom. Először akkor „csapódtam” András bácsihoz, amikor alapvizsga-dolgozatomat nála írtam. Másodév után alapvizsgáztunk. Dolgozatot kellett írni – kézzel írtuk! –, és volt szóbeli is. Dolgozatom címe: *A Messiás képe a Zsoltárok*

könyvében. Később, a szakvizsgai (kispapi) dolgozatomat is Ószövetségéből írtam. Ennek címe: *Az אֶחָד és az אֶחָדָה [hit és hűség] fogalmai a Zsoltárok könyvében*. Megvan most is, gépelt (!) példányban. Ez már döntést jelentett az ószövetségi tudományok mellett. Az alapvizsga kizáró volt, akinek nem sikerült, az nem iratkozhatott be a harmadévre. A lelkészképesítőn (nagypapin) már a gyakorlati teológia tárgyaiból vizsgáztunk, liturgiából írtam a dolgozatomat.

Alapvizsga után beszélgettünk édesapámmal a folytatásról, arról, hogy végleges-e az elhatározásom, hogy lelkipásztor leszek. Ez a beszélgetés rövid volt, és édesapám – úgy láttam – örült, hogy a lelkipásztorság mellett döntöttem.

E két tanáron kívül a többiekre is hálásan gondolok, azonban tartózkodom a részletes jellemzéstől, nehogy elfogult legyek. Amikor 1954-ben elkezdtem a tanulmányaimat, a tanári karnak több mint fele még csak egypár évvel azelőtt, 1948-ban került a Teológiára. Ismeretes, hogy '48-ban, egyik napról a másikra, az úgynevezett nagy tanári kar négy tagját, Tavaszty Sándort, Imre Lajost, Nagy Gézá és Gönczy Lajost nyugdíjba küldték. Erről a kényszernyugdíjazásról csak másodlagos és csak szóbeli értesülesem vannak. Csak később tudtam meg egyet-mást, amikor is édesapám is érdekeltté vált a katedrák betöltésében, de Vásárhelyi János püspök nem őt jelölte. Ezért vigyáznom kell, hogy ne legyek elfogult, amikor egykori tanáraimról vélekedem.

Nagy András bácsiról már beszéltem. A *Jeremia és kora* című könyve (magántanári dolgozat) után megjelent több száz oldalas műve, *A váltáság gondolata az Ótestamentumban*, mely a W. Vischer-i Christuszeugnis szemléletét követte. Ezt, mint doktori dolgozatot, Debrecenben védte meg 1944-ben vagy 1945-ben. Állítólag dokknadrágosan, kalandos utakon jutott el a cívissvárosba. Minden óra előtt a Bibliából felolvasott egy-két verset. Ezt tőle vettem át, én még magyaráztam is röviden. Az ötvenes évek közepén meghalt Debrecenben a fia, Zsolt, András bácsit nem engedték át a temetésre. Emlékszem, bibliai teológia órán, amikor Jóbról beszélt, nem bírt könnyeivel. András bácsi minden teológus lelkipásztora volt, a szónak a betű szerinti és a legmélyebb értelmében. Ha nála valaki megbukott, még ott, azonnal, atyai szavakat intézett a diák felé, kb. így: „Fiam, te most nem gondolsz arra, hogy milyen keserűséget okozol édesanyádnak? Hát ezért adtak téged ide? Nem látod, hogy tőled többet vár a Jóisten?” Úgy tudott beszélni, hogy majdnem elsírta magát ő is meg a diák is.

Okos, művelt, nyelveket ismerő tanárunk volt az újszövetségi katedrán *Maksay Albert*. Ő volt az úriember: méltóságteljes, kimért beszédű, csendes öregúr. Költői vénájú tanárunk volt, több verse jelent meg. Sajnos kevés teológiai írást adott egyházunknak. A Római levél magyarázatát a változások után publikálták.

A rendszeres teológiai katedrát Tavasz Sándor utódaként *Geréb Pál* nagyborosnyói lekipásztor töltötte be, s ez óriási feladatot rótt rá. Svájci tanulmányút állt mögötte, német nyelvismeret. Vérbeli barthiánusként jó teológus lett. A modoráért, az életstílusáért Pali bácsit mindenki becsülte és szerette.

Borbáth Dániel a gyakorlati teológia egyik katedráján volt tanár. Könnyen tanulható, jó kurzusai voltak. Azt nem tudtam felmérni akkor, s talán most sem tudom, hogy mit jelentett a tény, hogy sohasem volt gyülekezeti lekipásztor, és az, hogy eredetileg dogmatikus volt. Előzőleg a Református Diakonisszaképző Intézetnek volt az igazgatója és nagyon szeretett lekipásztora, a nővérek lelkigondozója.

A másik gyakorlati teológiai katedrát *Horváth Jenő*, mindenki Jenő bácsija töltötte be. A dél-erdélyi Aninószán volt missziós lelkületű lekipásztor, majd 1940–44 között a nagyenyedi Teológián tanár. Valamikor arra készült, hogy külmisszióba megy, és valóban, mind a lelkülete, mind a lendülete megvolt erre. Persze jött a diktatúra, és ebből semmi sem lett. A kolozsvári Teológián a katekétikát és az általános nevelés-tant adta elő. Közel tudott kerülni a hallgatókhoz, de azok sajnos többször is visszaéltek Jenő bácsi közvetlenségével. Én a magam részéről nagyon szerettem Jenő bácsit, de már akkor láttam, hogy a külmisszióban találná meg inkább a helyét. Kurzusainak volt fejléce, azaz a cím alatt volt egy kétmondatos összefoglalása annak, ami következik a fejezetben. Horváth Jenő missziós lelkülete összekapcsolódott pietizmusával, ilyen értelemben Kecskeméthy Istvánnak volt a lelki utóda. A diákok között megvolt a maga kis köre, amit mindenki természetesnek vett. Ez nemcsak azt jelentette, hogy sokat imádkoztak, hanem például azt is, hogy szalonnát, kolbászt vásárolt, és a szegényebb diákokat – nemcsak a pietistákat – meghívta egy-egy uzsonnára. Tehát a benne feszítő missziói erőt, akaratot meg tudta élni a Teológián is.

Nagy Józsi bácsi volt a Teológia mindenese: homiletikus, egyháztörténész, romántanár volt, értett a zenéhez, a sporthoz. Jó teológus volt, ez párosult egy laza emberi magatartással, ami mind az előadásaira, mind a vizsgákra vonatkozott. Ő tanította a román nyelvet. Számomra, aki a fogságban jól megtanultam románul, egyenesen nevetséges volt, hogy magyar hangsúllyal ejtette ki a román szavakat.

Benedek Kálmán volt a zenetanárunk, akinek az egyházhoz nem sok köze volt. Szerettem és értékeltem Benedeket, aki orgonaművész is volt, és nagyon jó kórust hozott össze. Negyedéves koromban zenetitikára voltam.

Dobri János tanította egy ideig az orosz nyelvet, ami végül is se neki, se nekünk nem kellett. Évfolyamfelelős tanárunk is volt. Hetente önképzőköri órák voltak, Dobri helyet adott kis alkotásainknak, művészi előadásunknak, amelyeket bemutathattunk az évfolyam előtt.

Azért mondtam, hogy egy ideig, mert másodszor is letartóztatták. Utána Maksay Albert tanította az orosz nyelvet. Mi már a középiskolából valamelyes oroszstudással jöttünk a Teológiára, ő most sajátította el a nyelv alapelemeit.

AZ 1956-OS FORRADALOM HATÁSAI A TEOLÓGIÁN

Tudom, hogy mindenkit érdekel, hogy harmadévesként miként éltem meg az 1956-os forradalmat. Eddig is többen kérdeztek erről, hiszen azon kevesek közé tartozom, akik átérték és még élnek. Ebben az időben agyunk átnyúlt a teológiai tudományok résein, begondolkozott és beért a politikumba. Sohasem felejttem el ezt a pár hetet, noha semmilyen hősi tetről nem tudok beszámolni. Lelkületről és feltételezésekről igen. És ez teljesen különbözött attól, hogy van teológiai tudomány, van előadás, van vizsga. Volt addig. Utána megint lett. De közben, ebben a *betéttörténelemben* valahogy mások voltunk, mint egyszerűen csak egyetemisták, ami azt jelentette, hogy az ifjúságban, és száz százalékosan mindenkiben, olyan együttérzés, lelkesedés, majd elkeseredés volt, amely teljesen ráhangolódott arra, amit a Kossuth Rádióból hallottunk.

A Kossuth Rádión jött a hír, hogy megindult a forradalom. A Teológián egyetlen rádió sem volt, az egyik fölöttem járó teológusnak, Bene Lajosnak otthon volt egy hatalmas készüléke, akkora, mint egy éjjeliszekrény. Elhozta a Teológiára, s egy aránylag kis teremben felállította. Több mint száz teológus vette körül a szobában és még a folyosón is. Érdekes, hogy délelőtt azért voltak előadások, valószínű, hogy a tanárok féltek felfüggeszteni az oktatást. Az egyik órára én is elmentem, hárman voltunk jelen. Azt mondják a többiek, hogy minden órán csak három-négy ember volt, a többi mind a rádiót ülte körül. Maksay, a bölcs öreg volt az, aki a tüzesebbeket, a lelkesebbeket lohasztotta és vigyázatra intette. Egy lelki húron pendült az egész ifjúság, senki sem ismerte azt a kifejezést, hogy ellenforradalom.

Jó lenne, ha azt, amit a következőkben elmondok, valaki megerősítené vagy akár cáfolná, hiszen én – azért is, mert kinnlakó voltam – csak másodkézből szereztem erről tudomást. Minket, teológusokat felkerestek a Bolyai Egyetem hallgatói azzal, hogy a magyar forradalom mellett tüntető felvonulás készül, és hogy a teológus ifjúság is vegyen ebben részt. A terv szerint az Agronómiától a Bocskai térig – tehát a Teológiáig – tartott volna a menetelés, gyakorlatilag végig a Monostori úton, majd a Főtérrre mentünk volna. Csendes tüntetés lett volna. Aztán jött a bolyaisoktól az új hír, hogy a Babeş Egyetem hallgatói közül is

többen csatlakoznának hozzánk. Nagyon örültünk annak, hogy a forradalomnak visszhangja van a románok között. Különösebb szervezkedésről nem tudok, de azt hiszem, nem is kellett, csak csendben vártunk. Majd újabb értesítés jött a Bolyairól: a románok úgy akarnak felvonulni, hogy a magyarok menjenek elől, tömbben, utána a románok. Ez az „együtt és mégis külön” gyanús volt, hiszen így csak a magyarok közé lőhettek volna. Ezért a bolyaisták lefűjták a felvonulást. Ismétlem, mindennek a valóságalapját ellenőrizni kellene. Az is lehet, hogy ha így történt, ez csak a Securitate diverziója volt, hogy félelmünkre alapozva vegye elejét a tüntetésnek. Ez is meglehet. Akkor ezek a politikai hátmögöttségek nem jutottak eszembe.

A Teológián minden szerda délután bibliaórák voltak, egy-egy tanár vezetésével. A forradalom heteiben András bácsi (én az ő biblia-körében voltam) ezeket nem az Intézetben, hanem a lakásán tartotta. Magyarázatait mindig a forradalomhoz igazította, anélkül, hogy egyenesen utalt volna erre, vagy ezt a szót kiejtette volna. Többször vissza kellett szorítania könnyeit.

Nagyon meglepődtünk, amikor a rádióból arról is hallottunk, hogy nemcsak az oroszok lőnek a forradalmárokra, hanem az ávósok is, maguk a magyarok is. Mi valahogy úgy gondoltuk, hogy a tízmillió magyar mind forradalmár. Hogyan lehet, hogy Szepesi György is a forradalom ellen beszél? – úgy emlékszem, valamilyen nyilatkozatot olvasott fel a Kossuth Rádióban. Azt is mondhatnám, hogy általa éreztük, hogy magyarok vagyunk együtt az anyaországiakkal. Ő volt az, aki végül is az erdélyiekben a magyar lelket tartotta, amikor azt mondta, hogy „Hajrá magyarok!”, vagy „Velünk van a világ!”, azaz nekünk drukkol az egész stadion. S aztán meghallottuk, hogy megkezdődött a viszsza rendeződés.

De bennünk, erdélyiekben – legalábbis bennem biztosan – a forradalom tudatosította azt, hogy magyarok vagyunk. Ez *után* már nem úgy voltam magyar, mint ez *előtt*. Különös lelki folyamatot éreztem akkor, de a tudatomig csak jóval később jutott el. A magyar érzés a második bécsi döntés alkalmával vert gyökeret bennem: kibontottuk az addig rejtett piros-fehér-zöld zászlót, énekeltük a Himnuszt. Viszont a fogság ideje alatt ennek alig volt emléke. Többnyire románok között éltem, román munkatársaim voltak. Egy-egy szurkálódás részükről még ért, de mint kényszerközeget elfogadtam őket. A magyar érzés lappangott bennem. Így kerültém a Teológiára. '56 hozta felszínre, tudat fölé önazonosságomat.

Minket, hatunkat, akik teológusok voltunk és börtön volt a háttünk mögött (Muzsi, Veress, Bodor, Búzás, Bustya), ezekben a napokban figyeltek. Ez az én esetemben azt jelentette, hogy a Hidelve utcai lakásunkat, ahol szüleimmal laktam, estétől kb. éjfélig a szemközti járdán

egy feltűrt gallérú, szemre húzott kalapú ballonos civil figyelte. Csak éppen hogy nem írta ki a mellére, hogy „szekus vagyok”. Nézte, hogy mi történik nálunk. Hát nem történt semmi. A szüleim leoltották a vilányt, lehúzták a rolót, s annak résein át ellenőriztük, hogy ott van-e még. Azaz mi „megfigyeltük” őt, ő nem tudta ezt megtenni. Ez így ment több mint egy hétig, aztán megunta a leskelődést.

A FORRADALOM ELFOJTÁSÁNAK KÖVETKEZMÉNYEI

A Teológiára és református egyházunkra nézve a magyar forradalom elfojtásának későbbi következményei voltak. 1959-ben egy éjszakai rajtaütéssel letartóztattak hat negyedéves teológust. Valaki egy forradalmi ihletettséggű verset írt, ezt másolták le és adták kézről kézre. Ők majdnem hét évet ültek, és csak az általános amnesztiával szabadultak. Szabadulásuk után megengedték nekik, hogy visszajöjjenek a Teológiára és elvégezzék a negyedévet, majd lelkészi vizsgát tegyenek. De nem egyszerre, csak négyévenként. Ezek egykor egy évvel jártak alattam, most tanáruk voltam. Közülük Székely Lajossal beszélgettem többször is, aki sok részletet elmondott, amelyekről természetesen én nem tudtam, valamint azt is, hogy ki árulta el őket. Talán ugyanazon az éjszakán történt (vagy kevéssel előbb, utóbb?), hogy szekusok behatoltak a Teológia könyvtárába, egy halom könyvet szedtek össze, és a papírmalomba vitték. Elkobozták az összes Ravasz-műveket, az RGG-nek – ez egy többkötetes nagy német vallástörténeti lexikon, amely több sorozatban is megvolt a könyvtárban – az „R” kötetét, amelyikben a „Románia” szócikk van.

Megemlékezem még néhány fiatal lekipásztorról, akiket '56 után tartóztattak le, s akik leülték a hét évet. Ezek között négy évfolyamtársam is volt, két református, egy evangélikus és egy unitárius. Péter Miklós és Fülöp G. Dénes – mindketten néhány évvel ezelőtt hagytak itt minket végleg – református, Dani Péter evangélikus, aki ma is él Németországban és Sándor Balázs unitárius, aki jelenleg Székelyudvarhelyen lakik. Tehát ők négyen. Ezen kívül a fölöttem járó évfolyamról vitték el Adorjáni Dezső református lekipásztort, aki nem sokkal szabadulása után meghalt, ugyancsak az egy évvel idősebb Kiss Béla, Szász Árpád és Mózes Árpád evangélikus lekipásztorokat. Utóbbit a változások után püspökké választották. Másokat is, akiket kevésbé ismertem. Tehát 1956 október–novemberének nagyobb volt az utóhatása, mint maga az a másfél hónap, amikor az események maguk zajlottak. Úgy gondolom, hogy a Teológiánk és az '56-os forradalom témáját nem lehet kimeríteni, illetve többen kellene hogy nyilatkozzanak erről.

SZAKOSODÁS, POSZTGRADUÁLIS TEOLÓGIAI TANULMÁNYOK

A teológiai tudományokhoz való viszonyom nem egyértelmű, tekintettel arra, hogy több tantárgyat adtam elő: ószövetségi bibliaismeret, katekétika, pojménika, liturgika, ekléziasztika, státútumismeret, teológiai enciklopédia, ének. Szaktárgyam az ószövetségi tudományok, s hogy miképpen lett ez, arról már beszéltem, tehát arról, hogy ez személyfüggő volt, ami Nagy András bácsihoz való csatlakozásomat illeti. Úgy kell fogalmaznom, hogy én kerültem közel hozzá, nem ő hozzám. De hát nagyon sokan voltunk ilyenek. Lehet, hogy imponált nekem ez a számomra teljesen idegen keleti nyelv, a titokzatos kvadrát betű. Említettem már, hogy Ószövetségből írtam mind az alapvizsga-, mind az első lelkészképesítő dolgozatomat. Édesapám is helyeselte a választásomat.

Amikor a négy teológiai év után megkezdtem a magiszteri tanulmányomat, véglegessé vált elhatározásom, s ez már a doktorátus felé vezető úton az első lépés volt. Sajnos ebből az lett, hogy az első magiszteri részletvizsgámat még András bácsinál tettem le, a másodikat viszont már Szöcs Endrénél. Különben vizsgáznom kellett még Maksay Albertnél, Nagy Józsefnél és az unitárius tanárnál, Kovács Lajosnál. Ezek mind szóbeliek voltak. Megvan írásaim között egy magiszteri vizsgadolgozat, amelynek címe: *A körülmételkedés, mint a szövetség jegye*. A múltkor átolvastam a 21 oldalt, és bizony nem volt jobb, mint egy pontos iskolai dolgozat. Nos, ezeket a magiszteri vizsgákat mind letettem, egyeseket a katonaság előtt, másokat az után. Később, amikor megszűnt a magiszterképzés, ezeket a vizsgákat elfogadták doktori elővizsgaként. Ekkor már egyértelmű volt, hogy az Ószövetség felé tájékozódok.

Magyarszováti lelkészként készítettem a doktori dolgozatomat, 1972-ben benyújtottam és 1974-ben doktoráltam. A dolgozat címe: *JHVV cselekvésének teológiai felfedése a szabadulás eseménysorozatában*. Ez, belátom, nem nagyon vonzó cím, a dolgozat tulajdonképpen az Exodus 1–15 történetteológiai feldolgozása. A megírás elég hosszú időt vett igénybe, mert lefoglalt a gyülekezeti munka és a család is. Viszont később, amikor tanár lettem, alig tudtam volna erre időt szakítani, hiszen sok órámm volt, és főleg sok új tantárgy előadásával bíztak meg.

András bácsinak a lelki hatása egyértelmű volt (és ezt sokan elmondhattuk magunkról), édesapám biztatása is sokat jelentett, de a tudomány dolgában függetlenítettem magamat. Azt is mondhatnám, hogy sokat tanultam a nagyon pozitív teológustól, Gerhard von Radtól és másától is. De tulajdonképpen egyetlen vonzerő volt: maga a Szentírás

LELKIPÁSZTORI SZOLGÁLAT

SEGÉDLELKÉSZSÉG A KOLOZSVÁR BELVÁROS EGYHÁZKÖZSÉGBEN

Ahogy az első lelkészképesítő vizsgát letettem, kihelyeztek a Kolozsvár Belváros Egyházközségbe gyülekezeti segédlelkésznek. Itt egy évet töltöttem. Nagyon jó közegbe kerültem, két felettesem volt: Dávid Gyula, a püspökhelyettes parókus lelkész és Csutak Csaba másodlelkész. Dávid Gyula prédikációit szívesen hallgattam. Túl azon, amit a prédikációról a Teológián tanultam és azon, hogy az első prédikátor-példám édesapám volt, Dávid Gyulának ilyen értelemben is sokat köszönhetek. Csutak Csabával nagyon jól lehetett teologizálni, de másról is beszélgetni az irodában.

Sajnos nagyon kevés kapcsolatom volt a gyülekezettel. Dávid Gyula még vasárnap délelőtt is felengedett a Farkas utcai templom szószékére. Szolgáltam a reggeli bibliamagyarázatos istentiszteleteken, a hétköznapiakon, a délutáni bibliaórákon, imaórákon, de magával a gyülekezettel nem volt kontaktusom azokon kívül, akik az énekkarra jártak, vagy a kicsi bibliaköri csoportban voltak. De hát a gyülekezet négyezer hatszáz lélekből állt akkor, s nekem alig volt mintegy száz emberrel kapcsolatom. Azaz nem volt *gyülekezetérzetem*, s ez azt is jelentette, hogy nem volt visszajelzés, a padok messze voltak a szószéktől, nem tudtam az emberek szemébe nézni. Akkor nem tudtam, hogy ennek hogyan kellene lennie, csak éreztem, hogy az szép és jó, hogy én itt vagyok, központi helyen, a szüleimtől járhatok naponta a hivatalba, a főnökeim értékelnek, én szeretem őket, tanulok is tőlük, de itt valami nincs rendben. Csak később, amikor önállóan gyülekezetbe kerültem, akkor tudtam meg, hogy mi a gyülekezet. Jó volt, hogy bíztak bennem, elég sok szolgálatot végezhettem. Ez azt is jelentette, hogy egy reggeli istentisztelet után az irodában összeestem a kimerültségtől. Ez főleg azért történt, mert mindkét felettesem beteg volt, s minden szolgálatot nekem kellett végezni, s mert a városban éppen járvány volt, megtörtént, hogy egyetlen délután három temetésem is volt.



A Farkas utcai templom (Belvárosi Egyházközség), az egykori Református Kollégium udvara felől nézve

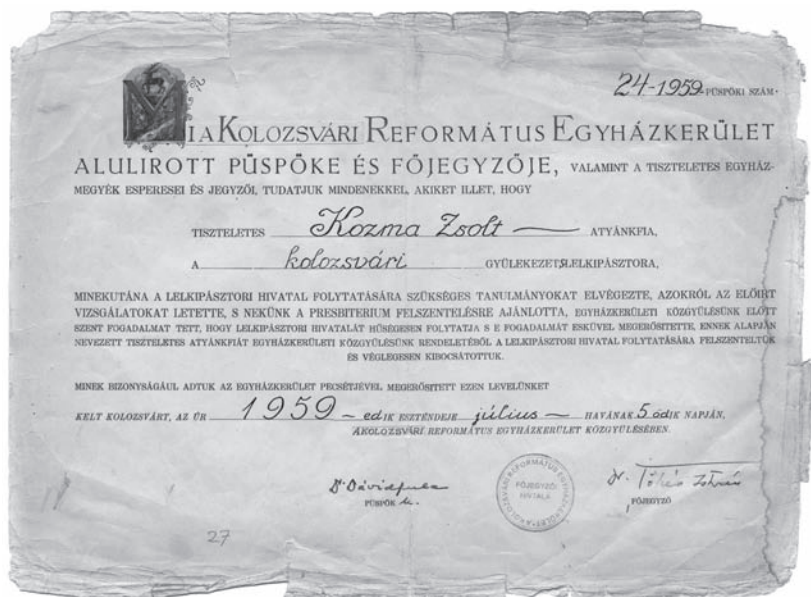
Két évet szerettem volna ott tölteni, semmiképpen nem akartam otthagadni. Valahogy, nem tudom, miért, falura kíváncsoztam. Lelkileg is arra készítettem fel magamat, hogy falusi lelkész leszek, édesapám is ezt helyezte kilátásba, így csak két évig szerettem volna ott maradni. Pontosan egy év szolgálat után Dávid Gyula püspökhelyettes, aki végül is a püspöki teendőket is végezte – hiszen Vásárhelyi János püspök már csak aláírt, de nem intézte a közegyház dolgait –, értesített, hogy ki kell engem helyezni gyülekezetbe. Jött a telefonértesítés a bukaresti kultuszhivaltól, hogy Kolozsváron hatvan (így mondták, lehet úgy volt) „lelkészjellegű egyén” van, s minden segédlelkésznek *azonnal* el kell hagynia a várost. Az ilyen és ehhez hasonló rendelkezések telefonon jöttek, hogy ne lehessen hivatalos irattal igazolni. Dávid Gyula felajánlotta, hogy oda helyez, ahova menni akarok, de hát én semmit sem tudtam a lehetőségekről, így hát rábízтам, hogy hova helyezzen. Megüresedett a Székelyföldön Szárazajta, ahova három pályázó jelentkezett, s Dávid Gyula megígérte, hogy ahonnan megválasztják Szárazajtára a lelkészt, oda helyez. Így kerültem a mezőségi Magyarorszára. Csupán egy hét állt rendelkezésemre, hogy felkészüljek az új szolgálati helyre. 1958 decemberétől 1959 decemberéig voltam Kolozsvár-belvárosi segédlelkész.

LELKÉSZI SZOLGÁLAT MEGSZAKÍTÁSOKKAL: MAGYARSZOVÁT

Magyarszovát mezősegi község, Kolozsvártól keletre, 38 km-re. Amint később megtudtam, a 3000 lakosból 2000 magyar volt – 1150 unitárius és 850 református –, 1000 román, egykori görögkatolikus. De egyelőre majdnem semmit nem tudtam az egyházközségről. 1959 decemberének valamelyik utolsó napján autóbusszal kimentem a községbe. Este érkeztem meg, utolsónak szálltam le, leléptem, s félcipőstől bokáig beragadtam a sárba, meg se tudtam mozdulni. A sötétből egy hangot hallottam: „Maga a pap?” A harangozó volt, aki kufferestől együtt kiemelt a sárból. Így kezdődött 1960. január 1-jétől a tizenhét évi szolgálatom.

EGY BETÉTTÖRTÉNET: KATONAI MUNKASZOLGÁLAT

Ez olyan történet, amelyiknek van egy betéttörténete, s annak egy másik betéttörténete, mely öthónapi szolgálatom után történt, tehát 1960 májusában, amikor is katonai behívót kaptam. Sem azelőtt, sem azután 1974-ig, a lelkészeket nem vitték katonának. Most viszont a fiatal lelkészeket *munkaszolgálatra* rendelték. Találkoztam egy kolozsvári férfivel,



Felszentelési okirat 1959-ből

aki valamikor katonatiszt volt, és azt mondta, hogy ne menjek hétfő reggel nyolcra, amikor kellett volna jelentkeznem, hanem csak tizenegyre. „Lehet ez?” – „Lehet.” Tizenegyre mentem és betelt már a hely, úgyhogy akkor megszabadultam. Hazajöttem, gyorsan megtartottam a konfirmációt, hiszen május végén már majdnem készen voltunk az anyaggal. Ekkor megkaptam a második behívót. Vittem a felszentelési igazolást, a magiszteri igazolást, hogy be vagyok iratkozva a magiszteri tanfolyamra és órákat kell látogatnom. Egyik igazolást sem fogadták el, elvittek katonának. Ez május legvégén volt. Vajdahunyadra vittek, a vashengerműhöz. Munkaszolgálatos lettem, *dombelhárító*. Ez azt jelentette, hogy négy másik társammal teherautón dolgoztunk, cementzsákokat, gipszcsákókat vagy téglákat hordtunk. Ahogy utólag kiszámítottam, egy emberre – reám is – egy nap kétszáz ötvenkilós zsák jutott, amit fel, majd le kellett rakni. Nagyon nehéz munka volt, ráadásul esős időben a gipsz vagy a cement hozzánk tapadt. A kaszárnyába délben tiszta ruhában kellett belépni. Ez volt május végétől július közepéig. Július közepén... és most jön a második betéttörténet.

BETÉTTÖRTÉNET A BETÉTTÖRTÉNETBEN: ÚJABB LETARTÓZTATÁS

A történetekre nem voltam felkészülve, noha már volt tapasztalatom a Securitateről, de arra, hogy milyen ördögien rafináltak, még azok után sem számítottam. Behívtak a katonai központba, és azt mondták, hogy áthelyeznek a kolozsvári egységhez, hogy a munka közben végezhessem a magiszteri tanfolyamot. Lám, milyen nagylelkű a román állam, azt akarja, hogy a fiatal lelkészek képezzék magukat. Örültem. Vissza mentem a kaszárnyába, összezsomagoltam, és kimentem az állomásra. Miközben vártam a vonatindulásra, vásároltam egy levelezőlapot, és írtam az egyik barátomnak: *„Kedves Olivér! Nem tudtalak értesíteni, most így tudatom, hogy Kolozsvárra helyeztek. Vigyázz magadra!”* – s bedobtam az állomáson a postaládába. Felültem este jó későn a vonatra, és hajnalra megérkeztem; már jó világos volt, júliusi napsütés. Csak két lépést tettem a peronon, amikor valaki vállamra tette a kezét: „Kozma Zsolt katona?” – „Igen.” – „Kinek írt este levelezőlapot?” – kérdezett ő hajnalban arról, ami előző este 11 órakor történt Vajdahunyadon. Megmondtam. Akkor már tudtam, hogy le vagyok tartóztatva.

Bevitt a Securitate Árpád úti nagy épületébe, ahol én még nem jártam (előzőleg egy kisebb épületben, máshol volt ez a „hivatal”), és megkezdődött az, amiben azelőtt nyolc évvel már volt részem: levágták a zubbonyomról a fémgombokat, kivették a bakancsfűzőt és kiürítették

a zsebeimet. Cellába tettek. Fogalmam sem volt, hogy mi akar ez lenni, mert nem is szóltak hozzám három napig. Két magyar és egy román volt a cellatársam. Az egyik magyar református lelkész volt, idős, akit névről ismertem, mert annak idején, még Árpádon egy egyházmegegyében volt édesapámmal, velünk. Érdeklődött irántam, s nem tűnt fel semmi, noha nagyon különös kérdéseket tett fel. Három nap múlva felvittek kihallgatásra; megint arcomra került a fekete szemüveg. Először azt kérdezték, hogy milyen illegális szervezetben veszek részt. Semmilyenben, feleltem. S akkor a kihallgató tiszt felsorolt tizenvalahány vádpontot, olyanokat, mint amelyek fölül a cellában a református lelkész kérdezett. Mondtam, hogy egy szó se igaz egyikből sem. Kértem, hogy mondják meg, honnan jönnek a vádak. A tiszt elémtett egy kétoldalas ívet, amelyen rajta volt ez a tizenkét-tizenhárom vádpont. Az aláírás a legjobb barátomé volt. Padtársam volt a középiskolában, fogolytársam, majd két évig évfolyamtársam a Teológián. Elmondtuk egymásnak szerelmi csalódásainkat, minden gondunkat megosztottuk. A vád az volt, hogy van egy olyan rendszerellenes szervezet, amelynek a vezetői teológiai tanárok – s felsorolt néhányat: Juhász István, Geréb Pál, Borbáth Dániel –, s engem bíztak meg, hogy az ifjúság körében szervezzem meg az ellenállást. Ez volt az alapvád, s pontokba szedve jöttek a leghetlelenebb vádak. Hogy olyanokkal vagyok kapcsolatban, akik majd felrobbantják a Securitate épületét, amelynek alaprajzát a feljelentő ismerete, mert azelőtt ebbe mint elemi iskolába járt. Hogy Erdélyi Zsombor csomafáji lelkész, amatőr rádiós kapcsolatot tart Amerika Hangjával, és én szállítom hozzá az információt arról, hogy mi történik itt, az országban. Hogy együtt voltunk a lakásomban, édesapámmal beszélgettünk arról, hogy miként lehet a falusiakat meggyőzni, hogy ne lépjenek be a kollektívbe. Hogy Bustya Dezső írt egy új erdélyi himnuszot, aminek én szereztem a zenéjét. Hogy Varga László 1956-ban másodszor is kiment Magyarországra, és azzal jött vissza, hogy onnan, tehát külföldről is hozott nekem megbízást. Egy egész sor emeletes hazugság. A kihallgató tiszt, Fényes Ferenc nagyon mértéktartó, tárgyilagos, higgadt volt. Ez így ment kb. két órán át. Három nap múlva ismét elé kerültem, a vádak megismételték és azt mondta, hogy gondoljam meg, mert ha hazudok, úgyis kiderül. Még egyszer kerültem Fényes Ferenc színe elé, s akkor nyilatkozatot írtam alá, hogy a vádak visszautasítom. Nem az eddigi cellába vittek vissza – besúgómat tehát nem láttam viszont –, hanem egy üresbe, ahol egyedül töltöttem még három hetet. Azt mondta, időt ad, hogy még egyszer gondoljam át, mit tettem.

Csak a változások után tudtam meg, hogy ez idő alatt tanúként meghallgatták Varga Lászlót és Geréb Pál professzort, akik természetesen engem igazoltak. Tehát ők közben nyomoztak. Ott ültem majdnem egy hónapig teljesen egyedül. A tiszt azzal vitetett le a cellába, hogy

gondolkozzam a dolgokon, de hát nem volt min gondolkoznom, a vádak annyira abszurdak voltak. Utolsó „jelenésemet” akár drámáinak is mondhatnám. Felhozták a közbüntényesek folyosójáról barátomat – börtönbüntetését töltötte, amit sikkasztásért kapott –, és szembe-
sitettek. Két méterre ültünk egymástól, és szemembe mondta hazugságait. Végül őt visszavitték a cellájába, Fényes pedig a következőt mondta: „Uram – addig nem voltam *úr* –, most tudom, amit mindig is gyanítottam, hogy ez az alak hazudik, de végére kellett járnom a dolognak”. Majdnem bocsánatkérés volt. Amikor a kihallgatáson csak Fényes volt jelen, magyarul beszélünk, egyszer-egyszer bejött egy másik tiszt, s akkor románul. Felkísértek a kolozsvári munkaszolgálatosokhoz, s reméltem, hogy ott is maradhatok, de nem: két nap múlva visszaküldtek előbbi „munkahelyemre”, Vajdahunyadra. Az sem volt igaz, hogy Kolozsváron maradhatok. Ez ennek a hónapnak a betéttörténete.

Ennek az egész ügynek van utótörténete is. 1990-nek az elején kellett jelentkezni egy bizottságnál, amelyik megállapította, hogy jogos vagyok a két év utáni ún. kárpótlásra. Előzőleg Pitești-ről be kellett szerezni az iratokat, s ezekkel meg kellett jelenni egy bizottság előtt. Várakozás közben találkoztunk feljelentőmmel, kezét fogtunk, de nem beszélgettünk egymással. Megmagyarázhatatlan, hogy mi indította arra, hogy engem mint jó barátját feljelentsen. Most nemrégén hallottam, hogy életének ebben a szakaszában kicsit meghiobbant az agya. Arra gondoltam, hogy ő maga *hiszi is* azt, amit mond. Ennek az esetnek van még egy utótörténete. Ezelőtt öt-hat évvel felkeresett egy fiatal történész, érdeklődött a börtöndolgaim felől, s azt mondta, hogy őt különösen ez az ügy, illetve ez a személy érdekli. Kivette iratainkat, s erről az esetről (is) tanulmányt akar írni. Az indította őt erre, hogy egy ember hónapokig orránál fogva vezette a Securitatét – ő fogalmazott így –, mert egy ideig elhitette a hivatal előtt, hogy a vádak igazak. Ez a fiatal történész azt mondta, hogy ez az ember engem megfigyelt. Jelentéseiben ilyenek voltak: egy bizonyos napon (pontos dátum) Kozma Zsolt kilépett a lakásuk ajtaján, vásárolt egy csomag cigarettát, utána vett egy újságot, bement a Teológiára, beszélt Borbáth Dániellel, hogy szervezzék meg az ellenállást, s utána elment a parókia hivatalába. Ez igaz lehetett, de azt persze csak ráhazudta, hogy én Borbáthtal beszéltem. Ez a fiatal történész elmondta, hogy több ilyen ellenem szóló feljelentést írt.

Hét hónapig voltam katona, 26 éves koromban, 1960 karácsony harmadnapján szabadultam. A katonaságnál nemcsak a munka volt nehéz, hanem elviselni azt, hogy lekipásztor létemre többször is megalázó helyzetbe kerültem. A politikai tiszt többször is gúnyolódott, főleg lelkészi mivoltomat vette célba, akit pedig esténként, éjszakánként én készítettem fel földrajzból és történelemből, hogy elvégezhesse a tizedik osztályt. Egyszer-egyszer gyakorlatoztunk is, persze munka után, csak

9. Nr. spec. militare <i>X 772</i>	10. Grupa <i>1</i>	19. Ce limbi străine cunoaște :
	11. Categorie <i>Neinstruit</i>	20. Eliberat de Comisariatul militar al raionului (orașului) <i>CCU</i>
	12. Arma	
13. Denumirea specialității militare <i>Soldat</i>		
14. Corpul <i>Soldat</i>		
15. Gradul <i>Soldat</i>		
16. Calificarea de funcție		
17. Când și în ce unitate a depus jurământul		
a) generale : <i>Sau fac boala</i> b) politice : c) militare :		19. 07. 19... Data Completat de : <i>CCU</i> Semnătura posesorului Comisarul militar al raionului (orașului) I. S. (Semnătura)

Katonakönyvem 1960-ból. Minősítés: soldat neinstruit, azaz kiképzetlen katona

úgy „szárazon”, fegyver nélkül. Bizonyos értelemben a katonaság nehezebb volt, mint a fogság. Itt, mint felnőtt ember és mint lelkipásztor, megalázottnak éreztem magamat, ott 18 évesen a fogságnak minden terhe valahogy lepergett rólam.

MEGVÁLASZTOTT LEKÉSZ MAGYARSZOVÁTON

1961. január első napjaiban megjelent két szováti presbiter, s azt mondták, hogy megválasztanának, ha aláírnék egy kötelezvényt, hogy öt évig ott maradok. Elmondtam, hogy Szovátra én nem azért jöttem, hogy eljőjsek egy-két év múlva, de kötelezvényt nem írok alá. Végül így is megválasztottak. Valamikor január közepén volt a közgyűlés, és attól kezdve parókus lelkészként végeztem a szolgálatot.

Mindaz, amit édesapám mondott és lefestett a falusi életről, nem csupán amolyan hiábavaló atyai intelem volt, mert MagyarSZOVÁTON valóban az várt rám, amire felkészített. MagyarSZOVÁT Kolozsvártól keletre, a Mezőségen van, a Kolozsvár–Szászrégen főút egyik betérőjénél, négy kilométerre a főúttól, 38 kilométerre a várostól. Tipikus Mezőség és tipikus falu a maga civilizatorikus elmaradottságával, nyelvjárásával, az emberek viselkedésével, s ez idegen volt számomra, aki egyrészt

A község központjától mintegy 300 méterre, a temető dombján épült ez az időben harmadik református templom a 17. század második felében. A szószeréssel szemben utólag beépített egykori emléktábla különös felirata szerint: „... K. Szabó Miklós kurátorságába, a helyt lakó ref. földbirtokok segítségével nélkül.”



a Szamos mentén születtem, másrészt a Szilágyságban nevelkedtem. Itt más valósággal találkoztam. Nem mondanám, hogy elmaradottak voltak, de valahogy azért mégiscsak besüppedtek a szováti sárba. Hiányzott az a kommunikációs kör, amely szellemileg mozgósította volna a falut. Természetesen ők mindezek miatt nem voltak elmarasztalhatók. 1960-ban a tévé még időben messze volt, a faluban két-három rádió volt, és – szinte elképzelhetetlen – a háromezer lelkes nagyközségben még öt évig nem volt villany. Nekem is csak egy régimódi telepes rádióm volt, elemmel és akkumulátorral működött – ha akart –, mert hol az egyik, hol a másik merült le. A 3000 lelkes faluban csak három telefon volt: a néptanácsnál, a rendőrségen és az orvosi rendelőben. Ezt is hosszú percekig kellett kurbliolni, míg kapcsolta a központot. És sár, sár... végtelenségig, ami főleg a családlátogatásnál okozott nekem gondot, amikor házról házra kellett takarítani a bakancsot.

Vidéken a falu rajzát a templomok adják. Középen volt az egykori római katolikus – a reformáció után unitárius – freskós templom, amely a 13. század közepén épült, nem messze tőle a református templom. A község egyik végén a kis görögkeleti fatemplom – 1948 előtt csupán

néhány hívővel –, a másikon az újabb, nagyobb görögkatolikus. Feltűnő, a Mezőségen különösen az, hogy nem voltak vegyes házasságok, ami annak az eredménye volt, hogy a két nemzet külön kultúrkörben élt, de nem hallottam arról, hogy ellentét, veszekedés, verekedés lett volna magyarok és románok között.

Azt mondanám, hogy a szováti meleg lelkű nép volt. Ez igaz, de azért erről fenntartásaim is vannak, mert ahogyan megismertem a szomszéd falvakat, főleg az imaheti csereszolgalatok alkalmával, s jártam a vajdakamarási, mezőkeszűi, palatkai református gyülekezetekben, mintha otthonosabb lett volna a légkör, és jobb volt a templomlátogatás is, mint nálunk. Szovát nem volt nagyon jó gyülekezet; én sem voltam nagyon jó lelkipásztor. De így önmagunkat adtuk, azt, ami, amik vagyunk. Szerettem a szováti népet, és úgy éreztem, hogy ők is szeretnek, noha olyan nagy rajongás irántam – és nagy rajongás bennem irántuk – nem volt. De jellemző, hogy tizenhét évig voltam ott, tizenhét év alatt több pályázati lehetőség volt, de soha sehova nem pályáztam. Olyan helyekre sem, ahova hívtak, mint például a Belvárosba vagy Székre. Talán nem is lett volna esélyem, de nem ezért. Tizenhét évig ott voltam, odaragadtam, anélkül, hogy kimozdultam volna vagy elköltöztem volna a faluból, az ingázásra gondolva.

MAGYARSZOVÁTI MINDENNAPOK

Az első hat évben egyedül voltam, tehát későn, harmincegy éves korban nősültem. Elvettem a backamadarasi lelkipásztor leányát, Kali Gyöngyvért, s a további éveket együtt töltöttük. Ő nagyon megfelelt tiszteletes asszonyként is. Amikor eljöttem, az egyik nyelves szomszédasszony, aki különben még szeretett is engem, azt mondta nekem, amikor búcsúzni mentem hozzájuk, hogy „olyan *papot*, mint maga, még kapunk, de olyan *tiszteletes asszonyt*, mint a maga felesége, nem!” Én „pap” voltam, ő tiszteletes asszony. S ez nekem jólesett, mert tudtam magamról, hogy mit adtam, mit kaptam és mit érdelek, de az, hogy őt elfogadták, nagyon jólesett. Nos, így töltöttem a tizenhét évet. Az utolsó istentiszteleten, amikor aztán elköszöntem a gyülekezettől, tele volt a templom, tudták, hogy kibúcsúszom, s sorban fogadtam az asszonyokat, akik még pityeregtek is, a férfiakkal mind kezét fogtam.

A gyülekezetben mindent végeztem, amit egy lelkipásztornak el kell végezni: az istentiszteleteket, a családlátogatásokat, a vallástani-tást, a különböző szolgálatokat. Egy fél évig kórust, egyházi református kórust szerveztem, és ment is. De behívtak a néptanácsához, és azt mondták, hogy szervezzem meg a faluban is, és legyek a falu dalárdájának a



Virágillat, kiscica... Gyöngyim
menyasszony korában

vezetője. Amikor erre nemet mondtam, betiltották az egyházi énekkart. A tizenhét év valóban tizenhét év volt (leszámítva a héthónapos katonaságot), de az utolsó két évben már óraadóként bejártam a Teológiára: kedden és szerdán voltak a héber-, görög-, németóráim. Mindez úgy, hogy Szováton egyetlen szolgálat sem maradt el, és egyszer sem kellett helyettest hívni. Két évig voltam a Teológián óraadó, majd versenyvizsgával véglegesítést nyertem.

Megpróbálom megrajzolni azt a belső képet (tehát nem az adatok szerintit), amely erről a 17 évről bennem kialakult. Már többször említettem, hogy édesapám némileg felkészített erre, és persze olvastam Makkai Sándornak a *Holttengerét*, tudtam, hogy nem szabad idealizálnom azt, ami reám vár, de igazi mezősségi faluképem nem volt. Szováton nem volt olyan, mint Makkai Vajdakamarása, én pedig – mint afféle urbánus fiú – belecsöppentem a „sártengerbe”. Nem volt teljes és valószínű körképem a mezősségi falusi életéről. Szováton meg kellett szokni, s egy kissé erőltetve, de valahogyan mégis beleszoktam a falu életébe, megszoktam azt a népet.

Ami a szolgálatokon kívüli magánéletet illeti, más volt az első hat év, amikor egyedül voltam, és másak voltak a házaseletem évei. Amikor egyedül voltam, sokat foglalkoztam teológiával. Az első két évben nem

éltem úgynevezett társas életet – lehetett volna, s később volt is ilyen –, hanem csak otthon ültem és tanultam. Már beszéltem arról, hogy azért tanultam, mert szerettem azt a teológiai szakot, amelyet választottam, és nem azért, hogy teológiai tanár legyek belőlem. Tanultam német nyelvet, mert nem volt alkalmam Németországba ösztöndíjjal menni, de a nyelvet meg kellett tanulni. Tanulmányokat írtam – 1960-ban jelent meg az első tanulmányom a *Református Szemlében*, s utána még egy jó pár –, és ezzel telt el a délelőtt. Természetesen azzal, hogy hétfő reggel kiválasztottam a textust, megnéztem az eredeti szöveget és néhány szót máris lejegyeztem, de ez még nem jelentette a készülést. De kb. szerda délre kész volt a leírt prédikáció, nem teljes szöveg, de részletes vázlat. Tulajdonképpen egy leírt teljes prédikációm sincs Szovátról, de van több mint 2500, többé-kevésbé bő vázlat. Szováton a bűnbánati heteken minden reggel és minden este volt istentisztelet, textus alapján prédikáció, attól függetlenül, hogy ketten-hárman vagy hatvanan voltak jelen. Ezekről egy egész rövid vázlatot készítettem. Természetesen a vasárnap délelőttre szánt vázlatok részletesebbek voltak. Így gyűltek össze ezek a vázlatok, amelyeket később textuáriumszerűen rendeztem.

Két évnek kellett eltelnie, amíg bekapcsolódtam a szováti értelmiségiek életébe. Nagyon jó barátságban voltam az unitárius lelkésszel. Magyar volt az orvos és a felesége, az állatorvos és a felesége, az iskolában pedig kb. húsz magyar tanító és tanár volt. Hívtak pingpongozni, sakkozni a tanári szobába. Ezzel a társasággal elég sokat kirándultunk. Hat évig voltam egyedül, az elején egy évig sorkosztón voltam, ebédre elmentem a családhoz, este pedig hozták a vacsorát és a másnapi reggelit. A családok bőségesen elláttak. A presbiterek megkérdezték, hogy ízlik-e az asszonyok főzte. Mondtam, hogy igen, de nem muszáj mindig húsleveset és csirkehússültet készíteniük, a paszulylevest és a túrós laskát is szeretem. Errefel sorozatban paszulylevest és túrós laskát kaptam egy ideig. Aztán megalakult az internátus és az étkezde az 5–8. osztályos aranykúti gyermekek számára, volt külön tanári asztal, ahol én is – más értelmiségiekkel együtt – helyet kaptam. Tulajdonképpen így kezdtem bekapcsolódni a szováti társas életbe. Egy év után megszűnt az étkezde, és egy közel lakó presbiternél ebédeltem, vacsoráztam két tanárral együtt. 1966 végén nősültem, feleségem kapott helyben állást. Tovább folyt a társas élet, de akkor már ez családok szerint történt. S aztán jöttek a gyermekek, s ez azért is lefoglalt, mert a feleségem állásban volt délelőtt, s a gyermekek rám maradtak. Vigyáztam rájuk lelkiismeretesen, de ügyetlenül, férfidada módjára.

Nehéz a szováti szolgálat mérlegét megvonni. Azért is, mert vigyáznom kell, ne legyek elfogult, azért is, mert nincs se pozitív, se negatív utólagos visszajelzés. Nem találtam helyesnek, hogy az utódaimról gondoskodjam, abban az értelemben, hogy valakit pártoljak, mert több

jelölt is volt. Ezt elvárta volna a gyülekezet, ahogyan az utóhangokat visszahallottam, én pedig megszakítottam minden kapcsolatomat Magyarorszával. Talán nem tettem helyesen, de mindig helytelenítettem, ha valaki kívülről beavatkozik a gyülekezet életébe. Egy kicsit rossz utóhangja van az egész szlovák eljövetelemnek, de úgy érzem, ezért nem vagyok hibás. Mindenesetre azóta nem voltam Szlovákián, pedig az utódaim hívtak imahétre. Csupán akkor mentem ki, amikor részt vettem jó barátomnak, az unitárius lelkésznek a temetésén. Azt viszont többször is elmondtam, hogy ott lettem igazán gyülekezeti lelkipásztor. Benne éltem a gyülekezetben, valamennyire sikerült hasonulnom hozzá, városiként lassan belejöttem a falusi gyülekezet életébe. Noha éltem falun is, voltam legációban és teológus koromban exmisszióban is, de nem voltam „született” falusi lelkész. Aki nem *születik* valaminek, annak meg kell *tanulnia* azt, amire szüksége van. Nem születtem falusi lelkésznek, ezt meg kellett tanulnom. Amit édesapám annak idején mondott a falusi életről, az bevált, de az első években talán még siralmasabbnak éreztem a helyzetemet. Ennek ellenére soha nem keseredtem el, és végül is jól éreztem magamat Magyarországon.

CSALÁDALAPÍTÁS



Apósom, Kali István backamadarasi lelkipásztor. Az élő lelkiismeret és a puritánság szimbóluma

Két évig udvaroltam Kali István backamadarasi lelkipásztor leányának, Gyöngyvérnek. Ő, bár pappleány, tudta, mit jelent falusi papnének lenni, de Magyarországot nem Backamadaras. Néhány szó a távudvarlásról, ami szakaszos volt. Nyári kirándulásra mentünk egy szováti tanárházaspárral, két motorbiciklivel. Utunk Szováton vezetett át, ahol néhány napot töltöttünk az egyik tanár vendégeként. Ott ismertem meg Gyöngyit, és később elkezdtem az udvarlást. Vasárnap a délutáni istentisztelet után felültem a motorra, este kilenc órára megérkeztem, szováti tanár barátomnál szálltam meg, két napot ott töltöttem, és napközben együtt voltam Gyöngyivel.

Közben motorbalesetem volt, eltört

a kezem, úgyhogy még két év után is gipszben voltam, s úgy kértem meg Gyöngyi kezét. 1964-ban ismertem meg őt, 1965-ben tört el a kezem és csak 1966 decemberében volt az esküvőnk Backamadarason. A régi református szokás szerint kedden tartottuk, nem szombaton vagy vasárnap. A templom tele volt, zúgott a „Jövel Szentlélek Úristen”, az asszonyok könnyekkel búcsúztatták a szeretett pappleányt. A lakodalmon csak a szűk két család volt: szüleim, húgom, valamint a Gyöngyi szülei és testvérei. Gyöngyinek állás is került Magyarországon.

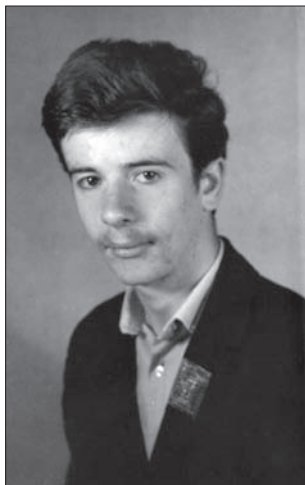
Nyilván megváltozott az életem. Gyöngyi, aki kereskedelmi főiskolát végzett Marosvásárhelyen, most könyvelő lett a szováti szövetkezetben. De volt óvónő, tanítónő is a dombokfalvi kis iskolában, végül visszakerült a szövetkezethez, s végig állásban volt. Véglegesítesem után, 1976. október 1-jén Kolozsvárra kerültünk, Gyöngyi 1980. január 1-től 2001. március 30-ig könyvelő volt az Erdélyi Református Egyház



Ritka alkalom:
Gyöngyi pihen

Nyugdíjintézeténél. Magyarorszáton a gyermekek délelőtti pesztrája voltam, közben pedig írtam a doktori dolgozatomat, amit 1967-ben kezdtem el és 1972-re fejeztem be. A szigorlat a kolozsvári Teológián volt 1974-ben. Tehát tudtam a doktori dolgozat előkészítésével is foglalkozni. Igyekeztem, hogy se a doktoriért, se a gyerekekért semmit ne hagyjak el a szolgálatból. Például éppen úgy látogattam minden családot, cigányostól, mint azelőtt, csak terhesebb volt persze. Ott és akkor a gyermeknevelés a mostanihoz viszonyítva nagyon nehéz volt. Főleg a sok mosás. A kútban megbüdösödött a víz – a harmadik szomszédból hordtam, bokáig sárban –, csak utolsó két évünkben csatornázták a falut, úgy-ahogy. Persze fürdőszobánk nem volt, az illemhely húsz méterre volt a lakástól és így tovább. Kéves időnk maradt arra, hogy belenézzünk a televízióba, hogy este elolvassunk egy könyvet vagy beszélgessünk. Estére már fáradtak voltunk, s csak bedőltünk az ágyba. Mindez főleg Gyöngyinek volt nehéz. Bár a községben volt orvos, asszisztensnő, szülésznő, nemegyszer maga a helyi orvos tanácsolta, hogy valamelyik gyermeket vigyük be Kolozsvárra felülvizsgálatra.

Mind a négy gyermekünk Magyarorszáton, azaz szováti tartózkodásunk idején született. Zsolt Kolozsváron, a Mikó utcai szülészeten látta meg a napvilágot, 1968-ban. Emese (1970-ben) a vártnál egy pár nappal korábban született a szováti orvosi rendelőben. A helyi szülésznő segített,



Az érettségiző Zsolt fiunk és még egy aláírás: Emese Juci nagymamánál zongoravizsgán



Gyöngyi a hároméves
Zsolttal és az egyéves
Emesével



Konfirmációjuk alkalmával Emesének, Lászlónak, Endrének én osztok úrvacsorát, Zsoltnak Adorjáni Albert lelkipásztor



A legmélyebb emberi kapcsolat, az anyaság



Emesének
úrvacsorát osztok



Lászlónak úrvacsorát osztok



Endrének úrvacsorát osztok

s vajúdása közben végig fogtam feleségem kezét. László Kolozsváron, a Stanca szülészeten született 1973-ban, Endre pedig a mócsi kórházban 1975-ben. Tőkés Anna volt a szülészorvos. 1976 őszén költöztünk Kolozsvárra. Zsolt harmadik elemista volt ott, Emese elsős, ők nehezen szokták meg a várost.

Utólag többször is feltettem magamnak a kérdést, hogy milyen apa voltam. Mint ahogyan a legtöbb fiatalember, az apaságra én sem készültem. Az elején sokat ügyetlenkedtem. Gyöngyi mindent átvállalt,



Egy lépcsőnyi család Magyarországon. Itt jobban éreztem, hogy családapa vagyok, mint később, Kolozsváron

és mindent ő végzett. Az is megtörtént, hogy valamelyik nagyon sírt, s akkor Gyöngyit hazahívtam a hivatalból, megszojtatta, tisztába tettem. Végül is én keveset vállaltam a gondozásban, később a nevelésben, Gyöngyihez képest mindenképpen keveset. Az a szomorú igazság, hogy amikor Kolozsvárra jöttünk, elszakadtam a gyerekeimtől. Nagyon meghatározott, hogy meg kell felelnem annak, hogy *professzor* vagyok, ismerve azokat, akik engemet tanítottak a Teológián és a közvetlen elődeimet is. Sokat kellett utánaolvasnom, nyelvet tanulnom. Nagyon sokat olvastam szakkönyveket, lehet, hogy egy kissé meg is csömöröltem a sok olvasástól. Talán ezért van az, hogy később és a mai napig aránylag keveset olvasok. Arra törekedtem, hogy találjam meg a hangot a teológus ifjúsággal, ezért napomnak jó részét az Intézetben töltöttem. Tehát meg kellett felelni szakmailag magának a tudománynak, és közel kellett kerülni a fiatalokhoz. Ennek pedig a család látta kárát. Gyöngyi egyszer meg is mondta: „Elhanyagoltad a családot”. Pedig ha volt egy kicsi szabadidőm, mentem a gyermekekkel vagy az egész családdal kirándulni. Egy hetet együtt töltöttünk Málnásfürdőn, a két nagyobbikat elvittem két hétre Budapestre. A '80-as években tíz éven át együtt nyaralt a család Nagyilondán. Tehát nem idegenedtem el gyerekeimtől, de bizonyára többet kellett volna értük tennem.

A KOLOZSVÁRI PROTESTÁNS TEOLÓGIAI INTÉZETBEN

Utolsó szolgálati helyem a Protestáns Teológiai Intézet volt. 1974. október 1-től a tanári kar egyhangú döntése értelmében kineveztek ideiglenesen óraadó tanárnak. Ehhez le kellett járatom a bíróságon a rehabilitációs pert, amellyel semmissé nyilvánították börtön-előéletemet. Ez megtörtént a bíróság 1974. június 12./333. számú határozatával. A Teológia tanári kara megbízott azzal, hogy az első- és másodévnnek héber és görög nyelvet adjak elő, három plusz két órában, és a kezdőknek németet. Lelkipásztori szolgálatom helye, Magyarorszávtól 38 km-re van Kolozsvártól, úgyhogy ez két évig gyakorlatilag azt jelentette, hogy a kedd hajnali autóbusszal bejöttem Kolozsvárra, délelőtt és délután megtartottam az órákat, szerdán szintén, s a szerda délutáni ötórással mentem haza. Így



A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet. Második otthonom volt akkor is, amikor teológiai hallgató, akkor is, amikor magyarorszávi lelkipásztor voltam, és akkor is, amikor tanár lettem



1976-tól szolgálataim helye

végül is semmilyen szolgálat nem maradt el a gyülekezetben. Mindent el tudtam végezni, s helyettesítőre sem volt szükség. Tudtam, hogy sokat kell utánapótolnom, ami a héber és görög nyelvet illeti, úgyhogy a görög Bibliát magammal vittem az útra, s hazafelé olvastam a görög szöveget. Úgy emlékszem, majdnem az egész Újtestamentumot végigolvastam.

Két év után meghírdették az állást. Egyedüli pályázó voltam. Héber és görög, valamint német nyelvi vizsga volt, amely a teljes tanári kar előtt történt, a két vizsgáztató professzor Széles Mária (Ószövetség) és Tőkés István (Újszövetség) volt. Héberből félttem, mert kaphattam volna nehéz szöveget, amellyel kínlódnom kell, de Széles Mária nagyon rendes volt. Ezen a délutánon olyan szöveget adott, amelyet azelőtt egy órával, az egyik évfolyammal elemeztünk, és ezt ő tudta. Tőkés István két nappal azelőtt megkérdezte, hogy honnan kérdezzen, s azt mondtam, hogy görögből akárhonnan. Végül is könnyű szöveget adott János

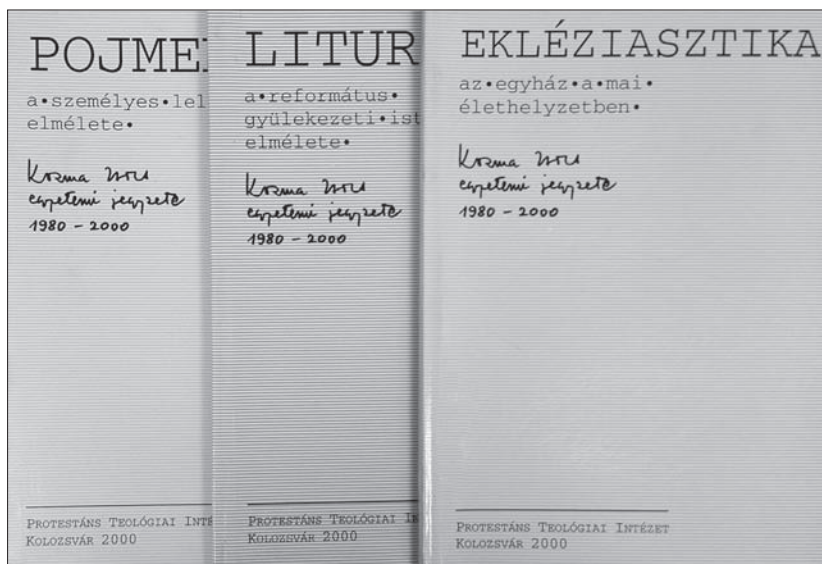
evangéliuma első részéből és a Filippi levélből. A vizsgám nagyon jól sikerült. Ezután pedig véglegesítettek. Az órákon arra igyekeztem, hogy többet nyújtsak a száraz nyelvtani anyagnál, ezért gyakorlatba vettem, hogy az órák előtt egy rövid ígészakaszt olvasok fel és magyarázom azt.

Emlékezetes marad számomra – és remélem, a diákok számára is – az a két nyári diáktovábbképző nyelvi tanfolyam, amelyet Juhász István indított be. Az elsőre 1981 nyarán került sor a Teológián, a másodikra Málnásfürdőn. Azokat az első- és másodéves hallgatókat hívtuk meg, akiknek jó jegyük volt héberből és görögből. A Teológián délelőtt és délután 4–4 óra volt, intenzív tanulással. A tíznapos tanfolyam idején végigvettük az első korinthusi levél görög szövegét. Volt görög betűs írógépem, s összeállítottam egy pár száz görög szót tartalmazó jegyzéket, amelyet a diákoknak meg kellett tanulniuk. Nagy dolog volt maga az, hogy a fiatalok együtt voltak, tanultak, pihentek, szórakoztak. Volt még hasonló tanfolyam Málnásfürdőn, ez héber nyelvi kurzus volt, amit én kezdtem meg és Árus Lajos folytatott. Tehát ez volt az órákon kívüli feladatom. A tanítási időben bibliaórákat tartottunk, 28 éven át volt bibliai köri szolgálatom 15-20 hallgatóval. Szolgáltam a vasárnap délelőtti akadémiai istentiszteleteken, a szombat esti záró áhítatokon, a vizsgaidőszak reggeli précesein. Visszatérve a tanfolyamokra, a görög betűs írógépet Juhász Istvántól kaptam erre az alkalomra, azután meg is tarthattam. Egyébként minden írógép betűíról mintát kellett venni, és azt be kellett mutatni a rendőrségnél. Le kellett írnom valami marxista román szöveget görög betűkkel, ez így nagyon nevetséges volt, de amit aztán a rendőrségen elfogadtak.

TANÁR A GYAKORLATI TEOLÓGIAI KATEDRÁN

Hat évig voltam lektor. Különben ezt a katedrát nemrég találták ki, mert a közvetlen azelőtti „szaktanárok” (enyhén szólva) kevésbé ismerték a nyelvet. Közvetlen elődöm volt Széles Mária, közvetlen utódom Geréb Zsolt, Molnár János, majd Adorjáni Zoltán. Hat év után Nagy Gyula püspök felhívott magához, s közölte, hogy reám bízza az egyik gyakorlati katedrát. (A másikon Péntek Árpád volt.) A kolozsvári Teológián mindig is két gyakorlati katedra volt. Talán érdemes megemlíteni ezeket a „párosokat”: Imre Lajos és Gönczy Lajos, Borbáth Dániel és Horváth Jenő, Kozma Tibor és Péntek Árpád, s 1980-tól kezdve Péntek Árpád és én. Tulajdonképpen édesapám helyére nevezett ki a püspök, de nem az ő tárgyait vettem át.

Váratlanul ért a püspök döntése, és én elég erőtlenül ellenkeztem: hiszen biblikus vagyok, nem gyakorlati teológus. A válasz az volt, hogy viszont voltam gyakorló lelkipásztor. Különös, elfogadhatatlan érv, de



Egyetemi kurzusok

nem volt mit tenni, már határozott felőlem. Beletörődtem. Nem jelentett számomra karriert, a tudomány számára nem jelentett előrelépést. Juhász István szememre vetette, hogy a püspöki döntést elfogadtam, s a mai napig úgy gondolkozom, hogy nem kellett volna. Mindenesetre nem a karrier és nem az a néhány száz lej vezetett. 1980 októberétől megkezdtem előadásaimat a gyakorlati tanszéken, de ebben a tanévben még meg kellett tartanom a héber- és görögórát is. Nagyon sok órám volt. Péntek Árpád a homiletikát és a pojmenikát adta elő, reám maradt a liturgika és a katekétika, majd egypár év múlva az ekléziasztika, végül (Péntek Á. után) a pojmenika is. Az első évben elődeim kurzusait adtam elő, majd hamarosan megírtam saját kurzusaimat: a liturgikát, pojmenikát és ekléziaszতিকát. 1980-tól 2004-ig, a nyugdíjba vonulásomig ezeket a tárgyakat adtam elő. Ezt a három kurzust Kovács László Attila rektor kiadatta könyv (inkább füzet) formában. Előadásaim, kurzusaim nem hoztak semmi újat a gyakorlati teológia tudománya terén, de előnyük az volt (a diákok értékelése szerint), hogy tanulhatók voltak. Talán ezért kérte a sárospataki szaktanár, hogy küldjek egypár pojmenika kurzust, mert nagyon jól fel tudják használni. Tehát a 30 tanévből 6-on adtam elő a bibliai nyelveket, 24-en a gyakorlati teológia tárgyait. Közben olyan tantárgyakat kellett átvennem, amelyekhez nem nagyon értettem. Öt évig tanítottam éneket (zenét nem), és az utolsó hét évben kánonismeretet. De ha kellett, helyettesítettem, például teológiai enciklopédiát két évig, újszövetségi exegézist egy félévig.

Három teljes évtizedig, 1974–2004 között voltam teológiai tanár; amint erről már szoltam, 1974–76 között ideiglenes alkalmazással. Ez viszont problematikus volt, mert édesapám még tanított, és volt egy olyan vélemény, hogy apa és fiú nem lehet egy tanári karban. De aztán tisztázták, hogy ilyen nincs semmilyen szabályzatban, és óraadónak alkalmaztak. Hamarosan minden tanár elfogadott, és mindegyikkel jó kapcsolatom alakult ki. Ezekről már az előzőkben szoltam, most még egy-két gondolatot fűzök hozzá. Juhász István nemcsak nagy tudású történész volt, hanem kiváló nevelő is. Geréb Pálhoz, a dogmatika professzorához különös kapcsolat fűzött, ő lett a doktor-fáterem, noha én ószövetséges voltam, ő pedig dogmatikus. Így nem szakmai, hanem emberi viszonyulásunkat említhetem meg. Barátságom Péntek Árpáddal még abból az időből való, amikor mind a ketten lelkészek voltunk. Ő ajánlotta Nagy Gyula püspöknél, hogy engem küldjön társaként az oberwarti (felsőőri) konferenciákra. Valamennyire elhidegültünk egy félreértés nyomán, amikor '90-ben az ifjúság kérte, hogy a rektori tisztségéről mondjon le (a tanári katedrájáról nem). A kiélénkült vitában azal próbáltam közvetíteni, hogy négy szemközt ajánlottam neki, hogy mondjon le, és értékelje azt, hogy az ifjúság vele mint tanárral meg van elégedve. Teljes jóindulattal mondtam ezt neki, de ő félreértette... és így elhidegültünk. Széles Mária volt az ószövetséges professzor; én is ószövetséges voltam, de nem tekintettük egymást versenytársnak. Nem kerültem Tőkés István közelébe, s ez talán mindkettőnkön múlt. Utánam jött jó pár évvel az újszövetséges Geréb Zsolt, még néhány év után a dogmatikus (rendszeres teológus) Juhász Tamás. Később pedig négy olyan tanártársam lett, akiknek azelőtt egypár évvel tanára voltam: Molnár János, Adorjáni Zoltán, Kelemen Attila, Buzogány Dezső. A még fiatalabbak – Kiss Jenő, Pásztori-Kupán István, Balogh Csaba, Kolumbán Vilmos –, akiknek a szakmai, tudományos munkásságát csak dicsérni tudom, már azután lettek tanárok, hogy nyugdíjba mentem.

SPIRITUÁLIS NEVELÉS

Tizenhárom évig voltam spirituális nevelő, ami akkor elég sok elfoglaltságot jelentett. Sajnos nem azt, amit a spiritualitás kifejezés jelez. Inkább istentisztelet-szervező voltam. Elkészítettem a vasárnapi akadémiai istentiszteletek, a hétvégi áhítatok, a reggeli diákprécesek textuáriumát, időbeosztását. Meg kellett szerveznem a februári csendesnapokat. Félévenként jelentést kellett küldeni a két református püspöknek a spirituális életről, a csendesnapokról. Mindez nagyon időigényes volt. Lelkigondozói beszélgetéseim is voltak, nem azért,

mert spirituális nevelő voltam, hanem egyszerűen azért, mert tanár voltam. Eszembe jut most két válságba került teológussal történt beszélgetésem. Az egyik szilárdan elhatározta, hogy öngyilkos lesz. Késő estébe nyúlóan, hosszasan beszélgettünk arról, hogy miért adta Isten az életet... végül elállt elhatározásától. Máskor tanácsot kértek fiú-leány ügyben, szex-kérdésekben (ilyen is volt). Mind a katedra, mind a spirituális nevelői tisztség tekintetében olyan kérdések előtt találtam magamat, amelyek megoldása lelki-szellemi feladatot jelentettek számomra. Nem tudom értékelni azt, hogy az ilyen természetű munkát milyen eredménnyel végeztem, csak azt tudom, hogy szívügyem volt, hogy minden rákészülés, előolvasmány ellenére segíteni tudjak a hallgatókon. Ami belőlem jött, és ami a beszélgetés folyamán adódott, azt próbáltam lelkileg hasznossá tenni.

Tanári életemnek külön szelete a bibliaóra, amit nem csupán meg kellett szerveznem mint spirituális nevelő, de végezni is kellett. Ezek a tanárok által vezetett alkalmak voltak. Az elsőéveseket a spirituális nevelő tanár osztotta be, másodévtől kezdve a kitett tanári ívekre ők maguk iratkoztak fel. Az én listámon minden évben elég sok név szerepelt, noha nem voltam megelégedve azzal, ahogyan a bibliaórákat tartom. Ha nyugdíjba meneteleltemkor megkérdezte volna valaki – mint ahogyan nem kérdezte meg –, hogy mik voltak a legkedvesebb foglalatosságaim a Teológián, a bibliaórák csak harmad- vagy negyedsorba kerültek volna. Úgy éreztem, hogy nem tudok jó párbeszédet kialakítani diák-diák és diák-tanár között. Az én bibliaóráimon sokszor akadozott ez a kölcsönös kommunikáció, illetve volt ugyan, de többet vártam. 1994-ben eljött hozzám egy teológus, aki akkor végezte az ötödévet, és mindenről beszélgettünk. Ő mintegy kibúcsúzott az Intézetből. Elmondta, hogy sok mindent köszönhet nekem. Szívesen járt öt éven át az én bibliaórámra, de őszintén elmondta, hogy a bibliaóráimra nem azért iratkoztak fel sokan, mert jó volt, hanem másért. Ugyanis a bevezető magyarázatot a diákok tartották, de én a végén összefoglaltam, kiegészítettem, kijavítottam azt, amit ők mondtak, és amit ebből lejegyeztek, azt a prédikáció-írásnál felhasználhatták. Ehhez hozzájárult egy bizonyos mértékű személyes szimpátia is. Az ifjúság eléggé hamar megszeretett, pedig nem tettem ezért semmi különöset. Az is számított, hogy én voltam az egyedüli „fiatal tanár”. Úgy gondolom, hogy nem voltam népszerű, hiszen a népszerűség mindig kétes értékű, csupán elfogadott és elismert. Ha a megérdemelnél jobb jegyet adtam (és ez bizonyára többször is megtörtént), az nem a népszerűség hajhászása volt, hanem egyszerűen tévedés, mint ahogyan a fordítottja is bizonyára megtörtént.

Az én bibliaóráimra iratkoztak fel a kegyesek is, akiket általában pietistáknak neveztek akkor és neveznek ma is. Egyértelmű volt, hogy én nem tartozom a kegyes (bethánista, CE-s) irányzathoz, ennek

ellenére az ilyen beállítottságú fiatalok hozzám iratkoztak, különösen akkor, amikor 1983-ban Tőkés Istvánt a hatóságok kényszernyugdíjba küldték, hiszen hozzá is iratkoztak kegyesek. Velük én mindig nagyon jó kapcsolatot tartottam, soha egy elítélő szót róluk nem mondtam. Jellemző, hogy kétszer is megtörtént, hogy meghívtak az esti magánáhitatukra. Úgy is volt, hogy az egyik teológus év közben jelentette, hogy eliratkozik a bibliaóráimról, mert nem bírja a CE-seket. Óvakodtam attól, hogy őket elkülönítsem a többiektől, akár csak gondolatban is – ez nagy hiba lett volna –, és attól is, hogy közöttük is rangsort állítsak fel, noha agyamban ez megvolt: nagyon pietista, kevésbé az stb. Talán nem is a személyemhez, és nem is magáért a bibliaóráimért iratkoztak csapattól hozzám, hanem egyszerűen azért, mert együtt akartak lenni. Én tudtam, hogy ez így van – és nem is bántam.

Sógor Csaba ifjúsági elnökkel többször beszélgettünk erről az akoriban heveny módon jelentkező kérdésről. Ő tudatosan kapcsolatot teremtett a pietisták és azok között, akik nem voltak azok, de komolyan vették a hivatásukat, teológiai tanulmányukat és hitéletüket. Tudatosan elment a pietisták esti bibliaórájára is, tudatosan kezdte szervezni, hogy a nem pietistáknak is legyen esti bibliaórája, és oda meghívott pietistákat is. Hogy mennyire sikerült, azt nem tudom, de ez Sógor Csabának nagyon jó szándékú, nagyon jóhiszemű indíttatása volt, és ezzel egyet is értettem. Nem mondom, hogy sok alkalmam lett volna, de ha volt, akkor védtem őket – olyan értelemben, hogy ha valaki rosszat mondott róluk, akkor elmondtam, hogy mi a jó bennük, például hogy komolyan veszik a keresztyén életet. Mert később, abban az időben, amikor az öt évfolyamon összesen csak ötvenen voltak, elterjedt egy olyan „osztályozás”, hogy vannak „piések” (pietisták) és vannak „piások” (iszákosok). De vannak olyanok, akik egyik csoporthoz sem tartoznak, egyszerűen csak komolyan veszik keresztyén életüket és tanulmányaikat. A tanárnak ezeket együtt kellett látni, mert hát ilyen az ifjúság. Persze az iszákosokkal külön gond volt. Én magam arra törekedtem, hogy az ifjúság minden rétegével tartsam a kapcsolatot, ilyen szempontból ne tegyek különbséget közöttük. Ez az egyensúlytartás nemcsak tanári mivoltomból következett, hanem abból is, hogy spirituális nevelő voltam. De úgy gondolom, tanártársaim is így néztek tanítványaikra.

SZOLGÁLAT A SZORÍTÓBAN

Mint a rektor után a második, az ellentéteknek „kitett” tanár, gyakran kellett lavírozni az Intézet, a központi egyházkormányzás (két püspöki hivatal!) vagy éppen az állambiztonsági (Securitate) szervek között.

Akkor talán nem voltam tudatában ennek a köztes helyzetemnek, úgy-mond intuitíve építettem – illetve romboltam le – hidakat. A püspökökhöz állandóan kellett küldeni a különböző jelentéseket a spirituális nevelésről, a csendesnapokról, és ezekben mindig próbáltam a valós helyzetet leírni. Külön lap a Securitaténak a befurakodása a Teológiára; a megbízott emberük több esetben is kért tőlem véleményt diákokról. Mindig vigyáztam arra, hogy úgy írjam le az igazságot, hogy ez senki számára semmilyen hátrányt ne jelentsen. Nem volt könnyű, mert amikor a tiszttól véleményt kért valamelyik diákról, be kellett valamivel tömni a száját. Kikerülni egyszerűen nem lehetett.

Egyszer felhívtak a 23-as szobába, ahol hét-nyolc pietista volt együtt. Elmondták, hogy őket egyenként és naponként hívják a Securitatéra, hogy adjanak nyilatkozatokat. Meg voltak ijedve. Aznap azt a diákot, akit közülük elvittek, csak este engedték haza, akkor is csak azért, mert a rektor telefonált, hogy másnap reggel szolgálata van a Teológián. Több mint egy órát beszélgettünk, nem mertem kimondani azt, hogy ne írják alá, de azt sem mondtam, hogy írják alá. Kötéltáncosként kellett egyensúlyoznom. Másnap eljött hozzám közülük az egyik és azt mondta, hogy van köztük egy informátor, de nem mondta meg a nevét, s ez bizonyára be fog árulni engem. Vártam, hogy erről számot kell adnom a megbízott tiszttől előtt, de nem történt semmi.

Más. Estére járt az idő, s az egyik teológus elmondta, hogy a következő napon találkozóra hívta a szekus. Azzal fenyegette, hogy ha nem jön el, elviteti katonának. Nem tudta, mitévő legyen, elmenjen-e vagy sem. Gondban voltam, hogy mit tanácsoljak, végül is azt ajánlottam, hogy még most este menjen haza lelkipásztor édesapjához – Kolozsvár közelében laktak –, és kérje meg, hogy menjen el ő, az apa, és mondja meg, hogy hagyjanak békét a fiának. S tényleg így lett, a fiút többet nem zaklatták, s elvégezte a Teológiát.

Még egy eset. Az én évfolyamomon és az én bibliakörömben volt egy nagyon csendes, jóra való fiú. Az egyik délután eltűnt az internátusból, eltelt két-három nap, és nem jelentkezett. A társai nem tudták, hova lett. A rektor telefonált a szekura, azt mondták, nincs ott. Megbízott engem, hogy menjek el a kórházak halottas termébe, hátha ott van. Magam mellé vettem egy teológust, egy évfolyamtársát, elmentünk, s végignéztünk kb. nyolc-tíz halottat, de nem volt közöttük. Eltelt még egypár nap, és megjelent épen, egészségesen. A Securitatén volt. Persze erről jelentést kellett írnom, nyilván jókat írtam, hiszen valóban nagyon csendes, jámbor fiú volt. Kiment Magyarországra, ott végezte el a Teológiát, jelenleg lelkipásztor.

A rektornak egy évben többször is jelentést kellett tennie a vallási ügyi hivatalnál arról, hogy mi történik az Intézetben. Előzőleg bekérte az én spirituális jelentésem, azt is bedolgozta, és így küldte a felsőbb

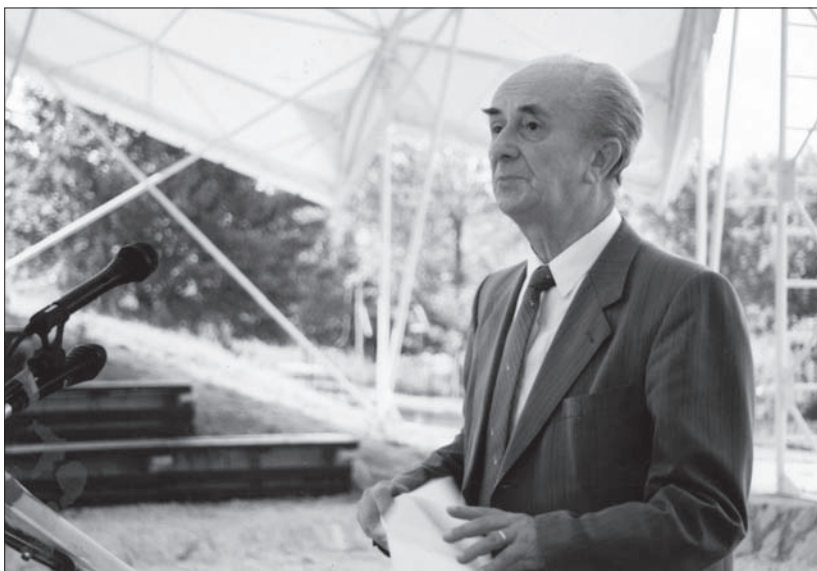
hatóságokhoz. Hogy a szekuhoz ment be ilyen általános jelentés, arról nincs tudomásom. De egy kicsit úgy tekintettük – sajnos, és ez jellemző az állapotokra –, hogy amikor a két püspöknek jelentünk valamit, az egyúttal az állam felé is jelentés. Hogy ezeket a teológiai jelentéseket a püspökök továbbbítták-e vagy sem, arról persze nincs tudomásom. Így állt be az a helyzet, hogy tulajdonképpen nemcsak a „departament” és nemcsak a szeku, hanem a Püspöki Hivatal vagy a püspök is ellenségeként szerepelt a képben. Nem hinném, hogy ez csak valamilyen utóérvzés lenne. Nyilván, hogy ők is szorítóban voltak a Teológia és az állami apparátus, a Teológia és a Securitate között. A Teológián hetente egyszer-kétszer megjelent a szekus, név szerint Ungvári József. Nemcsak a Teológiát „felügyelte”, hanem az egyetemet is, és ki tudja, hogy még milyen hivatalokat, intézményeket. Ugyanilyen szekus tiszt volt Onac (a másik nevét nem tudom), aki a közvetlen azelőttieket háborgatta. El nem tudom azt mondani, hogy mit éltem át – és gondolom, hogy nem csak én – ebben az időben: elbújtunk előle a folyosó szegletébe, bezárkóztunk a teológiai szobánkba. Kerültük a találkozást. Nem magamat féltettem (s nem is történt bajom), hanem attól félttem, nehogy valakiről valami terhelőt mondjak.

*1990 után megnyílt előttünk a világ,
és megnyíltunk a világ előtt*

ÍRÁSOK, ELŐADÁSOK, ELISMERÉSEK

Amíg falusi lelkész voltam, elég sok időt szánhattam a tudományra; akkor készítettem a doktori dolgozatomat, és néhány közleményem abban az időben jelent meg. Amikor 1974-ben bekerültem a Teológiára, főleg azzal telt el sok idő, hogy héber és görög nyelvi hiányosságaimat pótoltam. 1980-tól kezdve a gyakorlati teológia tárgyaival foglalkoztam. Mert ez nem volt szakom, sok pótolnivalóm volt. Nemcsak hogy időm nem maradt tudományos kérdésekkel foglalkozni, de a közlési lehetőségek is minimálisak voltak. 1990-ben sokan úgy gondolták, hogy a teológiai tanárok most elővehetik fiókjaik rejtekéből a nem közölhetett tanulmányokat. Hamarosan kiderült azonban, hogy ilyenek nincsenek.

1990 előtt is jelent meg néhány írásom a *Református Szemlé*ben, de csak a megváltozott világban kezdtem igazán írni és közölni. Tizenhat könyvem jelent meg (jelenleg a nyomdában egy és hamarosan odakerül még egy), a szerkesztéseket nem számítva. Ezeknek egy része gyűjteményes kötet, előadásokat, tanulmányokat tartalmaz. A gyűjteményes köteteken kívül napvilágot látott *Jézus Krisztus példázatai*, az *Idegen szavaknak a szótára* és más is. A tanulmányok, előadások felkérésre születtek, hiszen '90 után mi, erdélyiek „divatba jöttünk”, egyszerre csak érdekessékké váltunk, nemcsak itthon, Erdélyben, hanem Magyarországon is. Csodálkoztak, hogy nálunk van teológiai gondolkodás, vagy egyáltalán teológia mint tudomány. Nagyon sok felkérésem volt: a budapesti, debreceni, később a sárospataki teológiától, de egyetemektől, egyházmegyéktől, egyházközségektől is. Előadásaimat mindig leírtam szóról szóra: Ha túl tömör, túl tudományos volt a megfogalmazás, akkor éppenséggel olvastam, máskor pedig szabadon adtam elő, belebelenézve a szövegembe, de mindig szóról szóra leírtam. Úgy osztottam be az időt, hogy az előadásom előtt legalább egy héttel kész legyen a teljes szöveg, utána már csak átnéztem, tanultam vagy javítottam. Ebből született a „zöld sorozat” egy része. Ezen kívül két prédikációskönyvem



Előadás az illyefalvi szabadegyetemen

is megjelent, száz-száz igehirdetéssel; ezek az akadémiai istentiszteleteken elmondott beszédek voltak. Az előadások közül jó néhányat nem lelkészek, nem tudósok előtt tartottam, hanem például gyülekezet,

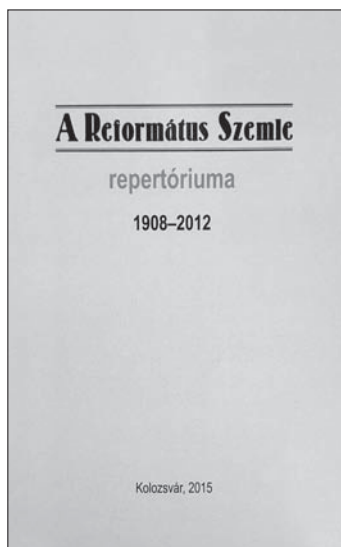


Ez az újszövetségi bibliai teológiai könyv valóban kreatív munka. Ma is keresett mind Erdélyben, mind Magyarországon

presbiterek előtt, vagy éppen nyári szabadegyetemen. Ezért ezeknek az előadásoknak a tudományos értékét meg lehet kérdőjelezni. (Persze meg kellene határozni, hogy mitől tudományos egy előadás.) Az előadások mind felkérésre születtek. Ezeket elvállaltam, még úgy is, hogy tudtam, tudományos értekezést ott nem tarthatok, ilyent nem írhatok. Olyan témák kidolgozására kértek fel, amelyekhez, főleg kezdetben, egyáltalán nem értettem. Ezek rendszerint egyház-közületi jellegűek voltak. Érdekesnek találtam, elvállaltam, noha addig a kérdés egyáltalán nem érdekelt, utánaolvastam, beledolgoztam magam, végül még meg is szerettem azt, ami eleve idegen volt előttem. Ezeket kényszer-előadásoknak nevezni túlzás lenne. Viszont fő munkámat, *Jézus*

Krisztus példázatait (551 oldal) azért írtam, mert érdekelt, és mert szerettem a témát.

Azt mondta valaki, hogy több évtizedes munkásságomnak van egy *kreatív* és egy *akkumulatív* része – és ez megmutatkozik a közleményeimen. Azok a könyvek, előadások, amelyeknek a szerzője vagyok, lehet, hogy alkotások, de ezek okán-jogán a kreatív jelzőt nem érdemlem meg. Van olyan író, aki tud úgymond a semmiből könyvet kreálni. Én nem tudok. Nekem ahhoz, hogy valamit mégiscsak alkossak, kell valami. Istennek nem kellett anyag ahhoz, hogy előálljon a világ, nekem kell „anyag” ahhoz, hogy megírjak egy tanulmányt. Tehát nem tudok a semmiből teremteni, viszont hogyha van „valamim”, akkor azt tovább tudom alkotni. Ezért mondják azt, hogy tudok Igét magyarázni, mert az Ige a textusban már adott „dolog”. Tehát mindig valamiből alkottam. Ismétlem, vannak olyanok, akik semmiből alkotnak, mert kiötlük, kiugrik az agyukból a gondolat, és akkor azt leírják. Ha például megkértek arra – volt ilyen Sárospatakon –, hogy *Az értelmiség szerepe a mai társadalomban* címmel tartsak előadást, hát elvállaltam ennek a számomra teljesen idegen témának a kidolgozását. Csak azt tehettem, hogy elővegyem a magyarországi irodalmat és utánaolvassak. Azt mondják, hogy elég tisztességes előadás volt. De nem a fejemből ugrott ki a jó megoldás, én csak tovább bontottam ki valamit, amit hozzáolvastam. Így aztán kétségbe vonható, hogy az előadásom az én alkotásom, vagy ha nem, az egyértelmű, hogy nem én „teremtettem” – egy kissé játszva a szavakkal. A négy repertórium és a bibliográfia (négy könyvben, egy



A repertórium 18 449 címetet és öt mellékletet tartalmaz



Ez a hasznos kis kézikönyvecske az idegen szavak, kifejezések magyarázatát adja

A négy repertórium és a bibliográfia (négy könyvben, egy

folyóíratban jelent meg) az említett akkumulatív munkásságom eredménye. Nem kell magyaráznom, hogy átnézve sok ezer oldalnyi anyagot, olyan közlemények kerültek szemem elé, amelyek segítettek a kreatívnak nevezett munkásságomban. Azt is be kell vallanom, hogy ez a nem alkotó munka nemcsak hasznos volt, hanem szórakoztató is, egyben pihentető a kreatív munka után. Ezért voltam képes majdnem öt évig dolgozni a *Református Szemle* repertóriumán, amely 2016-ban jelent meg, majdnem 1000 oldalon. Azt mondhatnám, hogy a kumulatív munka adatgyűjtés volt, a kreatív pedig adatfelhasználás. Úgy néz ki, hogy ez a második a jelentősebb, az, amit az ember alkot – de ebben nem vagyok olyan biztos. Szintén ilyen akkumulatív munka eredménye a *Teológiai idegen szavak, kifejezések, szólások szótára*.

MEGÉLÉNKÜLT KAPCSOLATOK

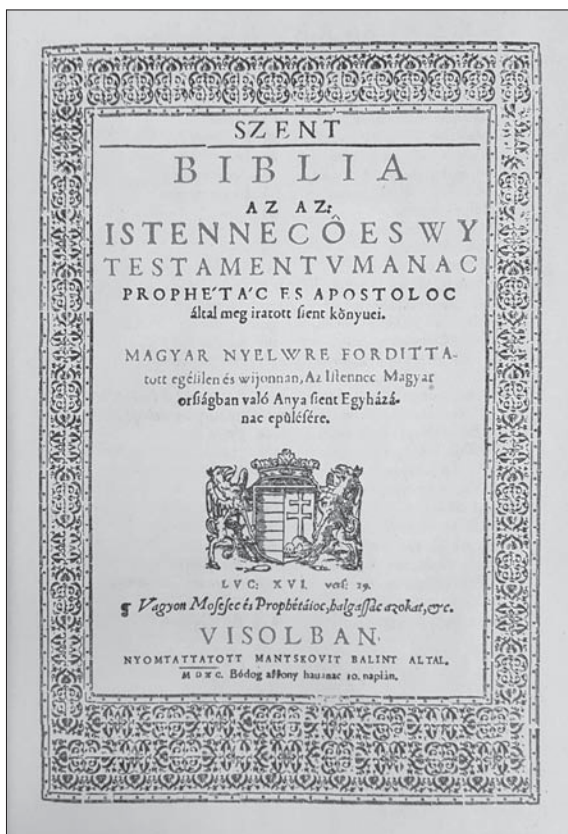
Több előadást tartottam Magyarországon, Felvidéken kettőt, Kárpát-alján kettőt, Délvidéken hármat, s ez kárpótolt azért, hogy nem mehettem Nyugatra ösztöndíjasként. Első fokon a püspökön múltott, hogy nem mehettam, majd az állam akadályozta meg egy szerencsétlen vizsgával. 1973-ban Bukarestbe hívtak és a Vallásügyi Hivatalban vizsgáztattak politikai tájékozottságomról. A vizsga nem sikerült, mert marxista politikai kérdéseket tettek fel. (Ilyeneket kérdeztek: Hogyan érvényesül Romániában a demokratikus centralizmus? Hány magyar tagja van a Nagy Nemzetgyűlésnek?) Két társamnak, Dávid Lászlónak és Szőcs Lászlónak sem sikerült. Ennek a lelki traumának a hatása kettős. Az egyik az, hogy '90 után nagyon örvendtem minden magyarországi felkérésnek, ami az elején évente hatszor-hétszer is megtörtént. Addig nem mehettam külföldre, most a Kárpát-medence volt a „külföld”. A másik hatást kétféleképpen is lehet értékelni. Megmakacsoltam magamat, és Magyarországon túl nem mentem. Nem minthogyha olyan nagyon kapós lettem volna, hiszen Nyugaton „nem volt nevem”, de mert teológiai tanár voltam, és Nyugaton Teológiánkat számon tartották, kaptam néhány meghívást, például Kanadába (Torontóba), Németországba (Elberfeldbe). Nem mentem. Ha engem sem az egyház, sem az állam nem engedett ki, amikor fiatal voltam, most ötvenévesen én mondom ki a nemet. A magam számára Hegyeshalomnál lezárult a határ. Ismétlem: az, hogy Magyarországra hívtak, mehettam és mentem is, bizonyos értelemben elhúzódó bezártságom kárpótlása volt. De nem csak makacsság volt ez, hanem egyszerűen nem kíváncsi voltam. Bizonyára nem csupán Magyarországról, a Kárpát-medencéből jöttek a felkérések, hanem Erdélyből is. Ahogyan emlékszem, minden felkérést elfogadtam és teljesítettem, noha sohasem

volt autóm és hajtásim. Így egyszer-egyszer nehezen jutottam külföldre. Kalandos, átszállásos utam volt vonaton: pl. Kolozsvár, Püspökladány, Debrecen, Nyíregyháza, Szerencs, Sátoraljaújhely, Királyhelmec vonalon.

Mind Erdélyben, mind a Kárpát-medence egyházi köreiből általános elismeréssel beszéltek rólam mint közkedvelt teológiai tanárról. Kicsit rontom ezt a képet, mert szeretnék igazságos lenni. Egyszer egy kolozsvári végzős diákkal együtt utaztam Sárospataktól Kolozsvárig vonattal, átszállásokkal. Sok mindenről beszélgettünk, nagyon szeretett engem, és én is őt. Többek között azt mondta, hogy a diákok szeretnék volna, hogy közelebb kerüljek hozzájuk, hogy többször álljak szóba velük, hogy egyszer-egyszer benézzek internátusi szobájukba – és ezt nem kapták meg tőlem. Az a bizonyos elismertség nem egyértelmű.

A Magyarországi Református Egyháztól, teológiától mindent megkaptam, amit csak megkaphat egy teológiai tanár – legtöbbször igazán érdemtelenül. Ennek háttere van. Amikor a változások előtt jóval, a '70-es évek végén valamikor Budapesten jártam, könyvtároztam a Rádayban, megismerkedtem az egyik teológiai tanárral (azóta már nem él). Olyasmiket kérdezett tőlem, hogy elámultam, hogy mennyire nem ismer minket. Azt hitte, hogy valahonnan Togóból vagy Katmanduból vagy honnan jöttem, úgy beszélt nekem a teológiáról. Olyan könyveket akart adni ajándékba, amelyeket már jó pár éve ismertem, olvastam. Csodálkozva mondta: „Hát ez megvan neked?” Különben nagyon kedves, szíves volt, kulcsot adott a könyvtár folyóirat-szobájához. Láttam, hogy a magyarországiak úgy vélik, hogy mi nullponton vagy mínusz-ponton vagyunk a teológiai tudományban. Amikor a változás után az első Coetus Theologorumon voltunk Budapesten, és mi is tartottunk előadást, csodálkozva néztek ránk, és kezdtek elfogadni. S amikor ezt felfedezték ott és akkor, ők és aztán mások az egyházból, akkor jöttek a meghívások. Így kaptam először a Rádayba egy hetet, hogy előadjak tanórákon, napi két órában (ha jól emlékszem), majd a debreceni Teológián három napon át tartottam néhány órát. Később hívtak gyülekezetekbe, egyházmegyékbe, egyházkerületekbe, a lelkészegyesületbe. A következő évtizedek során kolozsvári Teológiánk, a tanárok és az ifjúság méltó szellemi társa, testvére volt a magyarországiaknak. Gondolom, soha nem vallottunk szégyent.

1990 után tehát megnyílt előttünk a világ, és megnyíltunk mi is a világ előtt. Teológiai életutamat többé nem egyedül a kolozsvári szolgálatom határozta meg, hanem az, hogy intenzív kapcsolat alakult ki Magyarország és Erdély között, természetesen most csupán a teológiai vonatkozásokra gondolok. Ez azt is jelentette, hogy – amint már említettem – többször jártam Magyarországon konferenciákon, és ott legalább annyi előadást tartottam, mint itthon. Hírnevünk (még) nem volt, de valamilyen hírünk már igen. A Magyarországi Református Egyház, a teológiai akadémiák hosszan tartó „Erdély-feledékenység”



A budapesti díszdoktori cím átadásakor ajándékot is kaptam, a Vizsolyi Biblia facsimile kiadását

után ismét gondoltak ránk. A kapcsolatfelvételnek egyik jele volt, hogy 1990 októberében a Ráday-teológiától díszdoktori címet kaptam, más, nálamnál nevesebb teológusok, illetve egyházi közéleti személyek társaságában, mint például Varga Zsigmond, Lőrincze Lajos, Jakó Zsigmond. Nagyon meglepett a kitüntetés, tudtam, hogy nem érdemlem meg, mert egyszerűen annak a jele volt, hogy a Magyarországi Református Egyház számon tartja azt, hogy itt mi volt és hogy mi van. A budapesti tanártársaimnál tiltakoztam a megtisztelő cím ellen. Arra gondoltam, hogy ezt a kitüntetést Erdélyből Nagy Géza, Dávid Gyula, Imre Lajos, Juhász István kapta, ezekhez képest én érdemtelen vagyok. Végül elfogadtam. 2000-ben ugyanezt a kitüntetést kaptam Debrecenből. Ezt is elfogadtam, noha megpróbáltam lemondani róla. 2001-ben a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumától Károli Gáspár-díjat kaptam. Én voltam a harmadik, aki ebben a tisztességben részesült,



Szolgálatom az oklevél átadása napján a debreceni Nagytemplomban

Erdélyben pedig az első. 2006-ban a Sárospataki Teológia tiszteletbeli professzorává választott.

A Sárospataki Teológia Akadémiai Tanácsának
és a tanári kar minden tagjának,

Sárospatak

Főtiszteletű Akadémiai Tanács!

Köszönöm a megtiszteltetést, hogy felemelő ünnepségük keretében Akadémiájuk tiszteletbeli tanárává fogadtak. Most is, mint más esetben, félek, hogy az őszinte hála érzése a szavak malmában összemorzsolódik, s különben is, sem ehhez az Akadémiához, sem hozzám nem illenek a hangzatos mondatok. Inkább arról beszélek röviden, hogy mit jelent a két Teológia, a sárospataki és a kolozsvári szellemi és lelki kapcsolata, és arról, hogy ezt hogyan próbálom megélni, átérezni.

Nem vagyok történész, és nem vagyok hivatott arra, hogy erről a rokonságról ilyen minőségemben beszéljek, a történeti háttérből csupán egy gondolatkört emelek ki.

Mindkét Teológia vándoriskola volt, s a sárospatakit bujdosónak is szokták nevezni, mert hát Debrecenbe, majd Gyulafehérvárra volt kénytelen menni, később Gönczre és Kassára, hogy aztán úgy nézzen ki, hogy 1951-ben ez a bűvópatak sohasem jön a felszínre. Hála legyen Istennek, hogy hűs vize ma szomjoltó ismét. A kolozsvári is megjárta a maga útját: Gyulafehérvár, Nagyenyed, Kolozsvár, Nagyenyed, végül ismét Kolozsvár. De hiszem, hogy egy olyan úton haladtunk, amelyen Jézus Krisztusban rátaláltunk a kegyelmes, megtartó Őristenre.

Történelme során mindkét akadémia ki volt szolgáltatva a hatalomnak: a rekatolizációra, a jezsuitizmusra és a kommunista diktatúrára gondolok, illetve a császári, majd a havasi mócok dúló csapataira.

Amit eddig leírtam, az csupán tárgyilagosan megállapítható párhuzamosság. Magam számára ennél is fontosabbnak tartom azt a lelki-szellemi egybehangzást, amelyet a puritanizmusban fedezek fel. A keresztyénségnek ezt a megélési formáját tartom a Szentíráshoz legközelebb állónak, s ezt tettem magam számára életeszménnyé – az már más kérdés, hogy mennyire tudtam megvalósítani.

S még valami ide, a személyes vallomásokhoz tartozik. Azok a kolozsvári diákok, akik egy félét, évet Sárospatakon tanultak, kivétel nélkül arról számoltak be, hogy a legjobb benyomásokkal, vagy még több, élményekkel gazdagodtak. Vonatkozott ez a Teológia bensőséges légkörére, a tanárok szakmai képzettségére, s még arra is, hogy maga a város valami egészen más, mint amit eddig láttak, tapasztaltak. Nagy dolog, hogy azok a diákok, akik nagyon kötődnek Erdélyhez, így számoljanak be egy távoli intézetről.

A szakmaiságról csak annyit – s ezt a teológusok nyilván nem tudták felmérni –, hogy a jelenlegi tanárok szakmai és lelki értelemben is fokozatosan nőnek fel nagy elődeikhez.

Főtiszteletű Akadémiai Tanács! Tudom, hogy sokan, szerte a világban imádkoznak ezért a Teológiáért. Velük, az ismeretlenekkel együtt, én is kérem a mi Urunkat, tartsa meg ezt az iskolát sokáig, abban a lelkiségben, amellyel eddig is, évszázadokon át lekipásztorokat nevelt.

Kolozsvárt, 2006. augusztus 19.

Kozma Zsolt

2007-ben pedig a Magyarországi Református Egyház Zsinata aranygyűrűs professzor címmel ajándékozott meg. Az előzőeket az egész teológiai munkásságom elismeréseképpen kaptam, ez utóbbival, az aranygyűrűssel, egyedül a *Jézus Krisztus példázatai* könyvemért tiszteltek meg. Teljes tárgyilagossággal mondom, hogy mindezeket nem érdemeltem meg, hiszen ezek tudományos címek voltak, és én nem tartottam magamat tudós professzornak. De azt is tudtam, hogy ez gesztus volt Erdély felé, és mint ilyent mindig, amikor megköszöntem, megemlítettem, hogy ez elsősorban nem engem illet, hanem az Erdélyi Református Egyházat és a kolozsvári Teológiát.

1990 után megélénkült a magyarországi teológiákkal való szakmai kapcsolatunk is. Jó viszonyba kerültem Bolyki János professzorral, ami azért volt nagy tisztesség számomra, mert nem sokkal azelőtt két tanulmányomban is többször idéztem, mindig felnéztem rá, és most barátok lettünk. Nagyon elismerő szavakkal méltatta két megjelent munkámat. Jóban voltam és vagyok ma is Szűcs Ferencsel, illetve a Szűcs házaspárral. Viszont mindkét esetben ők inkább egy-egy kolozsvári szaktanárral tartottak fenn kapcsolatot, Bolyki Geréb Zsolttal, Szűcs Juhász Tamással. Tóth Kálmán bácsi majdnem egy nemzedékkel volt idősebb, mint én, de jól megértettük egymást. Amikor Teológiánk díszdoktorrá avatta, én készítettem a laudációt. A debreceniek közül jó viszonyban voltam Bölcskei Gusztávval, aki több magyarországi konferenciára engem ajánlott. A többiek közül meg kell említenem id., majd ifj. Fekete Károlyt, noha ez utóbbi másfél nemzedékkel fiatalabb, mint én. Ifj. Fekete Károly nálam doktorált gyakorlati teológiából. Sárospatakról Győri Istvánnal tartottam egy időben a kapcsolatot; nagyon jó újszövetséges professzornak tartottam.

IZRÁEL

Bizonyára nem „megnyílt előttünk a világ”, hanem az Úristen nyitott ajtót a világ felé. Mi, akik addig csak bezárt ajtókat láttunk magunk előtt, még csak álmodni sem mertünk lehetőségeinkről. Kétszer volt alkalmam elmenni Izráelbe, s ezek az utak, a szakmai ismeret-gyarpodáson túl, lelki élményt jelentettek. Először 1995-ben Gyöngyimmal,



Qumrán sem hitte volna, hogy ezt megéri



Gyöngyimmell a Boldogság hegyén

tanártársaimmal és feleségükkel jutottunk el a Szentföldre. Egy holland tanártársunk gyűjtött gyülekezetében pénzt, s ez fedezte utunkat. Már az első napon be kellett állítanom gondolkozásomat arra, hogy a bibliai kegyhelyeknél ne az számítson, hogy valóban ott történtek-e az események, ahogyan ezt az útikönyvek írják, hanem az, hogy egyáltalán megtörténtek – a hely csak a lelki eszmélkedésre kellett. De erre *kellett*.

Alig tudok felelni arra a kérdésre, hogy melyik jelentette a nagyobb élményt: ez az első út, vagy az 1998-as. Másodszor azzal a teológus évfolyammal jártam ott, amelyiknek a vezetőtanára voltam. Erdélyi teológiai hallgatók ekkor jártak először bibliai földeken. Csekély támogatást kivéve, a költségeket magunk fedeztük. Az utat – a vízum kivételével – én szerveztem, én jártam el a hivatalokat stb. Ez azért volt rendkívüli, mert nagyon rossz szervező vagyok, s amikor hazajövet leszálltunk a repülőről, épen, egészségesen, lelkiileg-szellemileg többnek

érezve magunkat, nagy, megkönnyebbült sóhajjal adtam hálát Istennek. Úgy látom, hogy részben sikerült a turizmus ámulatából kivezetni a hallgatókat, és szakmailag meggazdagítani.

HAGYOMÁNY ÉS HANGSÚLYVÁLTOZÁS A KOLOZSVÁRI TEOLÓGIÁN

Arra a kérdésre, hogy 1974-ben milyen Teológia fogadott, akkor még nem tudtam volna válaszolni, ma már sok minden letisztult bennem, úgymond történeti távlatom van. Vegyes érzésekkel kezdtem meg tanári szolgálatomat, különös volt, hogy két olyan professzornak leszek a tanártársa – Geréb Pálnak és Juhász Istvánnak –, akik az '50-es években tanáraink voltak. Ehhez még hozzá kellett számítanom, hogy első tanítóm, édesapám most kollégám lett; két évet töltöttünk együtt a Teológián. A fenntartásaim hamar elmúltak, részben azért, mert minden professzor nyitott, befogadó volt irántam. Másrészt – és főképpen – azért nem volt nehéz a beilleszkedés, mert én ugyanazon a teológiai emlőn növekedtem fel, mint ők, a nemzedéki különbség ellenére. Nevezetesen arról van szó, hogy miután édesapám 1937-ben egy évet töltött Svájcban és a neves professzornak, Karl Barthnak az előadásait hallgatta, teljes valójában barthiánusként tért haza. Ez mindegyik írásából kitetszik. Én ebben a szellemben nőttem fel, „harmadik nemzedékes” barthiánus voltam, s ez akkor is igaz, ha számolok azzal, hogy ő a dogmatikában alkotott nagyot, én meg biblikus voltam. Az engem fogadó tanári karnak három tagja egykor Karl Barthot hallgatta: Kozma Tibor, Geréb Pál, Tőkés István. A tanári karnak a többi tagja nem volt ennyire elkötelezett barthiánus, de tanári szolgálatuk, prédikációik mind ennek a teológiának a jegyeit hordozta magán. Ez pedig, levetítve a gyakorlati szolgálatokra, az Ige-központúságot, a textusszerűséget jelentette. Mindez nagyon beillett abba a szemléletbe, amelyben én neveltettem, és ami az én felfogásom lett.

Ma elmondhatjuk, hogy a jelenlegi tanári karban kimondott barthiánusok nincsenek, de nincs olyan tanár, akin ne látszanék az Ige teológiájának a pecsétje – akkor is, ha erről nem tud, sőt akkor is, ha ő ezt tagadná. Ez azt jelenti, hogy az erdélyi református teológiát mint tudományt olyan erős hatás érte a '30–40-es években, amely maradandóvá vált. Kérdés, hogy ma a barthi teológia mennyire van jelen a tanárok teológiai gondolkozásában. Végül is már három nemzedék telt el azóta, de tudat alatt nálunk mindenki az Ige teológiájának az utóhatása alatt van. Azért fontos ezt megjegyezni itt, mert ez különbözik a magyarországi református egyház teológiai gondolkozásától, hiszen



Karl Barth 1936-os kolozsvári látogatásakor fát ültet a Teológia udvarán. Előtérben: Barth, Vásárhelyi János püspök és Tavaszy Sándor. A háttérben kivehető Nagy András, Gönczy Lajos és Maksay Albert alakja. A fa nem fogant meg, a barthiánizmus (az Ige teológiája) viszont...

ott egykor sem volt ennek nagy hatása. Hogy ez minek tudható be, azt egy alaposabb eszmetörténeti összehasonlítás deríthetné ki, erre természetesen nem vállalkozom. Annyit azonban kétség nélkül meg lehet állapítani, hogy a '30-as években egyre-másra mentek ki az erdélyi fiatal lelkészek Svájcba Barthot hallgatni. Svájcba, és nem Németországba és nem Hollandiába. Ezzel szemben Magyarországról főleg Hollandiába mentek tanulni a lelkipásztorok, s ennek tulajdonítható, hogy a Kuyper-féle történeti kálvinizmusnak ott több nyoma van, mint Erdélyben.

Ma az Ige teológiájának a megjelenését nem a dogmatikai tételekben kell keresnünk. Tavaszy Sándornak a barthi szellemiségben megírt 1932-es Dogmatikája döntően meghatározta gondolkozásunkat, és ez megmaradt a mai napig. Ami láthatóbb, gyakorlatibb, az abban mérhető le, hogy miképpen prédikálnak lelkipásztoraink. Kozma Tibor két könyve, Tőkés István számos cikke a prédikációról, textusszerúségről, a textushoz való hűségről, mind a barthi teológiának a lenyomata. Úgy gondolom, hogy a lelkipásztorok prédikálásában még mindig érezni lehet a textushoz való hűséget, ragaszkodást. Annak ellenére igaz ez, hogy a '90-es évek után – sajnos – sok hamis szemléletű társadalmi, politikai szín vegyült bele igehirdetésünkbe. De a régi, pozitív teológiai

gondolkozás még most is érezhető. Ezt igazolják az *Igehirdető* folyóiratban megjelent prédikációk.

Mit ér a mai kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet? Úgy próbáljuk ezt lemérni, hogy egybevetjük más teológiákkal. Persze az eredmény attól függ, hogy melyik „más teológiával” hasonlítjuk össze. Ha a 30 vagy 50 évvel ezelőtti teológiával állítjuk szembe, egyértelmű, hogy a mai teológiai oktatás színvonala magasabb, s elérte azt, ami tőlünk, kis egyháztól elvárható. A legtöbb fiatal professzor mélyebbre ásott a tudományban, mint én. Ez azt is jelenti, hogy egykor nem voltak meg a mai lehetőségek, gondolok például arra, hogy nem lehettem külföldi ösztöndíjas, arra, hogy nem állt rendelkezésemre a világháló, de arra is, hogy más mentális adottságaim vannak, mint a maiaknak. Én ezt többször is elmondtam és beismertem. Az erdélyi teológiai oktatás fokmérője mindig is az volt, hogy mennyire tudja a fiatalokat „kiképezni” a gyülekezeti szolgálatra. Ahogyan már többször is elmondtam, Teológiánk és teológiai gondolkodásunk a tudományosság és a gyakorlati felhasználhatóság között volt és van ma is. Úgy látom, hogy ez a mai magas szintű teológiai oktatás elvonatkoztatott a gyülekezeti élettől és szolgálattól. Ez igaz annak ellenére, hogy a tanárok sok mindent megtesznek, hogy a hallgatókat gyülekezetközébe hozzák. Vajon igaz-e az, hogy a teológiai oktatásban minél magasabb a tudományos színvonal, annál kevésbé gyülekezetszerű? Ez törvényszerűség? Mindezt, azaz a tudományosság és a gyülekezetorientáltság kettősségét érdekes lenne megfigyelni a nyugati teológiákon, és összehasonlítani azzal, ahogyan nálunk ez jelentkezik. Amit most elmondtam, az korántsem csak az elmúlt tíz esztendőre vonatkozik, tehát nyugdíjas életem éveire, hanem az egész 1990 utáni teológiai oktatásra, amelyben nekem is részem volt. Szeretném, ha senki sem értene félre. Tudom, hogy a teológusok szép missziói szolgálatot végeznek, van kórházlátogatás, utcagyerek-misszió, vakok gondozása és sok más diakóniai tény. Ezt mindenképpen értékelnünk kell, én nem erre gondoltam, hanem magára az oktatásra. Meg vagyok győződve, hogy Teológiánknak a gyakorlati élet felé való elmozdulása minden tanárnak, diáknak együttes akarata. És még egy zárómegjegyzés: Ez a Teológia olyan, amilyen, mindenképpen az Isten kezében van, és ez ad reménységet, hogy szolgálatán Isten áldása lesz.

AZ EGYHÁZVEZETÉSSSEL VALÓ KAPCSOLAT

Az 1989-es változás előtt – és főleg az után, hivatalból is – tartottam a kapcsolatot a központi egyházvezetéssel. Zsinati tagnak választottak két ciklusra (1990–1993 és 1994–1997 között, a másodikról lemondtam).

A zsinati liturgiai bizottságnak a tagja voltam 12 évig (2002–2014), s egy-egy cikluson át a teológiai és a jogi bizottságnak is (1997–2000). Egyházkerületi szinten egy ciklusban tagja voltam az igazgatótanácsnak (1990–1993). A központi egyházkormányzással való kapcsolatom változó volt; megtörtént, hogy nem értettem egyet az egyházvezetéssel, s az is, hogy ellentmondtam a püspöknek. Sokan ellenzékinék tartottak, ami helytel-közzel igaz is volt. Az utóbbi két püspökkel, Pap Gézával és Kató Bélával jó kapcsolatom lenne, ha több időt tudnának áldozni arra, amit annak idején mindketten kilátásba helyeztek, hogy ti. egyes kérdésekben konzultálnak velem. Nos, a jóakarát megvolt, de a gyakorlatban ebből semmi sem lett. A Teológia és az egyházi vezetés között majdnem mindig feszültség volt. Ahogy később megtudtuk, így volt ez Magyarországon is. Itthon én természetesen a Teológia oldalán álltam, illetlenül fogalmazva a „barikád” innenső oldalán. Túloldalon volt az egyházi vezetés, amely – mondjuk ki, nem titok ez már régen – püspöki egyházkormányzás volt.

ÖSSZEGZÉS

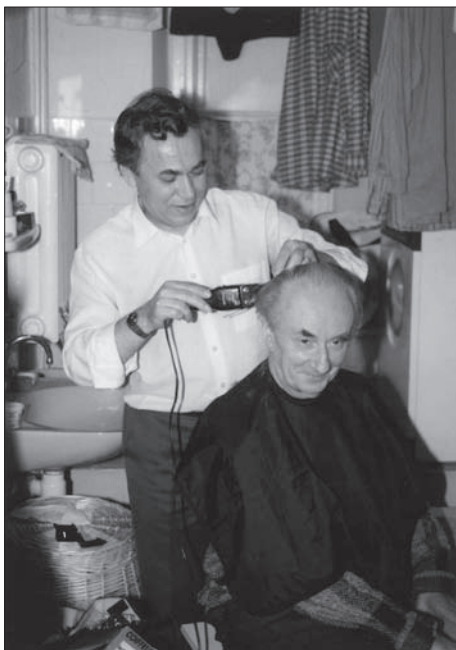
Óhatatlan, hogy meghaladva a bibliai 70–80 éves korhatárt, valamilyen összegzést végezzek, bár ebben az elfogultságot nehéz kikerülni. Felnőtt életem során több kudarc, csalódás ért, de most öregkorra megtanultam ezekért is hálát adni Istennek. Nehéz felelni arra a kérdésre, hogy milyen lett volna egy kudarcmentes életpálya. Általános választ tudok adni: sem lelkileg, sem intellektuálisan akkor sem tudtam volna magamból többet kitermelni, kihozni. Azt nagyon tudatosan vallom, hogy az úgynevezett kudarcok, még akkor is, ha nagy traumákként életem át – például hogy nem mehettem ösztöndíjasként külföldre –, az Úr Isten nevelő eszközei voltak, és még azokat is felhasználta valami másra. Úgyhogy nem tudom, hogy általános következtetést le lehet-e vonni, de magamra vonatkoztatva mégis áll a tétel, hogy nem jó kudarcmentes életet élni. Kellenek ezek a visszautasítások, félretételek, az, ami pillanatnyilag mindig fáj, de amiről akkor még nem tudjuk, hogy mire jó. Ezek kellettek. És úgy gondolom, hogy semmit sem tettem volna másképpen, akkor sem, ha kudarcok nincsenek. A kudarcok is Isten nevelő eszközei, csak ez lehet a hívő ember álláspontja, szemlélete.

Az utóbbi mondatokban kizárólag a teológiai, katedrai, tudományos értékelésről beszéltem. Amit a kudarcról mondtam, az is ezekre vonatkozott. De milyen volt a magánéletem, a családi életem? A teológiába szellemi, lelki energiákat fektettem be és sok időt fordítottam rá, ez pedig elvont a családomtól. Erről már az előbbieken beszéltem, ezt mások is elmondták rólam vagy éppen szememre vetették. Most már nehezen lehetne felelni a kérdésre, hogy mi lett volna, ha kevesebbet foglalkozom a teológiával és többet a családommal. Ezt gyermekeim mondhatnák meg. Feleségem egyszer, amikor nagyon el volt keseredve, ki is mondta: „Zsolt, elhagytad a családotat”. Így, ilyen meredeken fogalmazva, ez azt jelentette, hogy reggel elmentem hazulról, és sokszor csak este jöttem haza a Teológiáról. Az én önkritikus véleményem és az én lelkiismeret-furdalásom mellé még két kérdésnek a felelete várat magára: megbocsát-e emiatt a család, és hogy mit mond az Úr Isten. És ezt nem tudom. Hibáztathatom magamat, de egyet mégis szabad elmondanom, mert igaz, és mert fontos: végig és mindig szerettem a családomat, és meg vagyok győződve, hogy feleségem, gyermekeim mind szerettek,

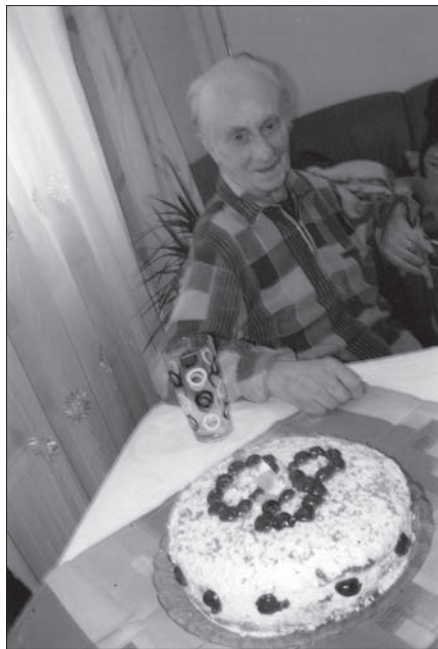
szeretnek engem. Ilyen értelemben nem tudom kudarcnak tekinteni még azt a hibámat sem, hogy a családommal nem törődtem eleget.

Végül egypár szó a nyugdíjas életemről. Már egy-két évvel a korhatár előtt tudatosan készültem nyugdíjba menni. Tudtam, hogy mit jelentett édesapám és majdnem minden tanár életében a nyugdíj-trauma, mit jelentett a légüres tér. Én ezt mind tudtam, és ezért lelkileg „beprogramoztam” magamat, hogy igenis az én nyugdíjba menetelem zökkenőmentes lesz – és ez így is volt. Úgyhogy nem is vártam ki a hetven évet – akkor hetven év volt a tanárok nyugdíjkorhatára –, hanem azelőtt egy jó fél évvel kértem a nyugdíjazásomat. A nyugdíjtörvény szerint kitölthettem volna még azt az évet, amit megkezdtem, de nem éltem ezzel a lehetőséggel. Nem búcsúztam el a Teológiától. Gondoltam erre, amikor az utolsó tanári gyűlésen vettem részt, amikor utoljára mentem fel a Teológia szószékére akadémiai istentiszteleten, de nem szóltam erről sem a családomnak, sem a tanártársaimnak. Magamban ezt – ahogy szokták mondani – lelkileg feldolgoztam.

S akkor nekifogtam megint tanulmányokat írni, szolgálatokat vállalni, egyszóval „szakmailag” elfoglalni magamat. Az idő elteltével mind ritkábban kérnek fel istentiszteleti szolgálatra, de ez így van rendjén, mert ezt diktálja a biológiai ritmus és az intellektuális fogékonyság. Van magánszolgálati naplóm, 1976-tól kezdve minden szolgálatomat bevezettem, dátummal, textussal, szolgálati hellyel. Az utolsó három



A Teológián senki sem akart kinyírni, legkevésbé Tamás. Ezért engedtem meg neki, hogy megnyírjon



Bombo és Jóska. Mindannyiunk szeméből kicsillog a szívben hordott barátság és derű

évben csak négy-öt istentiszteleti szolgálatom volt. Tanulmányok írására felkérnek, most például Budapestről megbíztak azzal, hogy a Zsidókhoz írt levél magyarázatát írjam meg. Három nagyobb terjedelmű bibliai tanulmányon dolgozom. Ezek részei az utolsó zöld kötetnek, a *Hidaknak*. Úgyhogy ebből a szempontból nálam minden rendben van.

EGYEDÜL. Gyöngyim három hónapi kóma után, 2011. február 15-én átköltözött a jobb-létbe. Negyvenöt évi házastársi közösség után

egyedül maradtam, s ezt az elején nehezen viseltem el, noha László fiam velem volt és most is velem van. De így is magányosnak éreztem magamat. Az egykor kilenc személynek otthont adó lakásban csak ketten maradtunk. Persze a másik három gyermekem meglátogat, lelkileg mellettem van, s most már nem olyan nagy rajtam az egyedüllét terhe. Nem csalódtam bennük.

BARÁTOK. Magamban már régebben így fogalmaztam, most leírom: a teológiai hallgatók öreg barátja, a Teológiának örök barátja vagyok. Különös, a nemzedéken átívelő barátságom az egykori tanítványaimból tanárrá nőtt társaimmal. Ez őszinte, de ezzel együtt különös, mert nem mindig tudok/tudunk eltekinteni a különbségtől. És Lehel, akinek köszönhetem mind a *Szóra bírva* beszélgetőkönyvet, mint ezt a kötetet. És ennél is többet... Barátaim a most már szintén nyugdíjas Geréb Zsolt és Juhász Tamás. Tamással (majdnem) mindig a barikádnak ugyanazon az oldalán voltunk, nemcsak a központi egyházkormányzat/Teológia viszálykodásokban, nemcsak a sokkal békésebb tanári kari nézetkülönbségeknél, hanem a keresztyén erkölcs gyakorlati kérdéseiben is.

SZOMSZÉDOK. Udvarunkon három család él. Hálát adok a Jóis-tennek, hogy velük nemcsak békességben, hanem jó barátságban vagyok. Amikor betöltöttem a 80 évet, szomszédaim születésnapj tortával köszöntöttek.

AZ OKMÁNY. 2012-ben visszanyertem a magyar állampolgárságot. A jogi kettős kötődés azonban nem kétszívűség (dipszükhosz, Jak 1,8), mert ugyanaz az egy vagyok, mint aki 1940–1944 között voltam.

A nyugdíjkor kezdete kiszámítható, a vége nem. Csak Isten tudja az ember „hónapjainak számát” (Jób 14,5), s hogyan tudatosan készültem a nyugdíjazásom napjára, próbálok ugyanúgy tudatosan készülni annak utolsó napjára. Ha másért nem, hát azért, mert arra gondolok, hogy a kisebb-nagyobb betegségek előre küldött emlékeztető és figyelmeztető jelek. Próbálok ezeket hívő nyugalommal megérteni és elviselni. Az egyik fiam azt mondta: édesapám nagyon tudatosan készül a halálra. És ez így igaz. Ez a „készülés” munkát is jelent, amit nem hagyok abba addig, amíg testi-lelki erővel és értelemmel bírom. Ha a jó Isten megjelentené, hogy már csak két nap van az életemből, úgy gondolom, hogy nagyon intenzíven dolgoznék, hogy lehetőleg mindent befejezzek, hogy minden szálát elvarrjak.

MAGYAR KÖZTÁRSASÁG



Szám:106-E-126676/2011
KE.VI-1/06334/2011

Visszahonosítási okirat

A magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény 5. § alapján visszahonosítom az alábbi személyt:

Kozma Zsolt
1935. február 19-én, Árpástó községben született.

Budapest, 2011. év november hó 23. napján

Ellenjegyzem:
Budapest, 2011. év november hó 25. napján


miniszter




köztársasági elnök




1590962

3038 T: 0234 - Pénzügyintézményi Sz., 1031 Budapest, Mátyás utca 13-17

Ez több mint okmány

Ez a könyv az EXIT Kiadó „Teológiai Praxis” sorozatának huszonhetedik kiadványa. A kiadó fontos gyakorlati teológiai szakkönyvek fordítását és kiadását vállalja. A megjelentetésre szánt szakkönyveket egyházi szakemberek – ebben az esetben a magyar nyelvterületek szakemberei – véleménye alapján választja ki.

A TEOLÓGIAI PRAXIS SOROZATBAN EDDIG MEGJELENT KÖNYVEK:

Edwin H. FRIEDMAN

Nemzedékről nemzedékre. Családi folyamatok egyházi és zsinagógai közösségekben. Kolozsvár, 2008.

Lehel TUNYOGI

The Life and Work of István Kecskeméthy Csapó. A Hungarian Theologian and Biblical Scholar in Transylvania. Kolozsvár, 2008.

Hanneke MEULIN-KORF – Aat van RHIJN

A harmadik – akivel nem számoltak. Kolozsvár, 2009.

Marius van LEEUWEN

Ünnepről ünnepre. A keresztyén ünnepek története és lényege. Kolozsvár, 2009.

Szóra bírva – Kozma Zsolttal beszélget TUNYOGI Lehel.

Kolozsvár, 2009.

KURTA József

Isten igéjének szolgálói – Lelkeszi életpályák a szatmárnémeti református egyházköztség történetében. Kolozsvár, 2009.

Riemer ROUKEMA

Gnózis és hit a korai keresztyénségben – Bevezetés a gnoszticizmusba. Kolozsvár, 2009.

HERMÁN M. János

Johannes á Lasco. 1499–1560. Kolozsvár, 2010.

May MICHIENSEN – Wim van MULLINGEN – Leen HERMKENS (szerk.)

Összetartozásban – A kontextuális segítségről. Kolozsvár, 2010.

KISS Jenő

Hármasban Isten színe előtt – Az ige, az igehirdető és az igehallgató gyülekezet. Kolozsvár, 2010.

Helmut WEIß

Lelkigondozás – Szupervízió – Pasztorálpszichológia. Kolozsvár, 2011.

Walter BRUEGGEMANN

Az Ószövetség teológiája. Tanúságtétel, vita, pártfogás. Kolozsvár, 2012.

Dietrich BONHOEFFER

Az egyház lényege. Kolozsvár, 2013.

Érzékeny kérdések. Miképpen vélekedünk a homoszexuális felebarátainkról? Kolozsvár, 2013.

Robert ALTER

A Biblia versművészete. Kolozsvár, 2013.

KISS Jenő – Hanneke MEULINK-KORF – Annette MELZER (szerk.)

Megmászíthatatlan jogigény – Betekintés a kontextuális lelkigondozásba és segítségbe. Kolozsvár, 2013.

VARGA Norbert

A Biblia és a Korán politika- és gazdaságképe. Kolozsvár, 2013.

BALOGH Csaba (szerk.)

Tanúságtétel, vita, pártfogás. Találkozások Walter Brueggemann teológiájával. Kolozsvár, 2014.

Catherine DUCOMMUN-NAGY

Lojalitás. Erő, mely gúzsba köt vagy felszabadít. Kolozsvár, 2014.

Dietrich BONHOEFFER

Etika. Útkészítés és bevonulás. Kolozsvár, 2015.

ISKY S. Béla

A filozófia keresztje. A megbocsátás problémája Vladimir Jankélévitch morálfilozófiájában. Kolozsvár, 2016.

Karel DEURLOO

Kivonulás és fogság. Kolozsvár, 2016.

Karel DEURLOO – Evert van den BERG és Piet van MIDDEN hozzájárulásával

Király és templom. Kolozsvár, 2016.

VÖRÖS Éva

Kötényes teológia. Esszék és tanulmányok. Kolozsvár, 2016.

Karel DEURLOO

Az asszony fiút szül. Kolozsvár, 2016.

Jolyon P. MITCHELL

Képszerű beszéd. Kolozsvár, 2017.

AZ EXIT KIADÓ SOROZATON KÍVÜL MEGJELENT KIADVÁNYAI:

KÖNCZEY Elemér

Fejadag. Kolozsvár, 2009.

FURU Árpád

Kalotaszeg népi építésze. Kolozsvár, 2012.

FELEKI István

Ante mare, undae. Kolozsvár, 2012.

MURÁDIN Katalin – MURÁDIN Jenő

A Székelykő alatt. Torockó és környéke a képzőművészetben.
Kolozsvár, 2012.

FURU Árpád

Udvarhelyszék népi építésze. Kolozsvár, 2012.

CSAPODY Miklós

Cseh Gusztáv. Kolozsvár, 2013.

Románia gyakori madarai. Kolozsvár, 2014.

LACZKÓ VASS Róbert

Trógerregytem. Kolozsvár, 2014.

MUSZKA Sándor

Sanyi bá. Székely egypercesek. Kolozsvár, 2014.

ASZTALOS Lajos – PAPP Annamária

Kolozsvár bombázása. Kolozsvár, 2014.

SZÉKELY Csilla

Oláhdellő tizennyolc-huszedik századi történelme. Kolozsvár, 2014.

ALMÁSI Ildikó – POPA Márta

Természettudományi kísérletek gyűjteménye. Kolozsvár, 2015.

KÁSA Zoltán

Matematikusok a másik oldalon. Kolozsvár, 2015.

KESZEG Vilmos (szerk.)

Nagy Ödön szórványlelkész és néprajzkutató. Kolozsvár, 2015.

JUHÁSZ-DOBAI Erzsébet

Segélysztorik. Kolozsvár, 2015.

István SIGMOND

Konsilo de ateisto: kredu je Dio. Kolozsvár, 2015.

DEMÉNY Péter
Kolindárium. Kolozsvár, 2015.

LACKÓ VASS Róbert
Nyitott szemmel I. Kolozsvár, 2015.

NAGY Ibolya – NAGY Gábor
Gazdát kutyájáról. Kolozsvár, 2015.

Julia SIGMOND – Sen RODIN
Kvodlibeto. Kolozsvár, 2015.

Julia SIGMOND
Kvin geamikoj. Kolozsvár, 2016.

NAGY Olga
Hagyományőrző népi kultúra. Kolozsvár, 2016.

LACKÓ VASS Róbert
Nyitott szemmel II. Kolozsvár, 2016.

Julia SIGMOND – Sen RODIN
A Libzár és a Föld. Kolozsvár, 2016.

LACZKÓ VASS Róbert
Felix culpa. Kolozsvár, 2016.

BENKŐ Levente
Volt egyszer egy '56. Kolozsvár, 2016.

GAAL György
A Házsongárdtól a Kismezőig – Kolozsvári sírkertek a XIX–XX. században.
Kolozsvár, 2016.

Franz HODJAK
A vég neve: Nabucco. Kolozsvár, 2016.

HORVÁTH Erika
LéleKzések. Kolozsvár, 2016.

DÁVID István – VITUS-BULBUK István (szerk.)
Tízparancsolat? Kolozsvár, 2016.

